

ERAZMO^{11/2018}

ERAZMO 11

Impresum:

OSNIVAČ
Raša Livada

GLAVNI UREDNIK
Jelica Novaković-Lopušina

ZAMENIK GLAVNOG UREDNIKA
Bojana Budimir

PRELOM
Mila Vojinović

ŠTAMPA
Partenon, Beograd

ADRESA REDAKCIJE
Studentski trg 3
Kabinet 513
11000 Beograd/Srbija
tel. 2638666/105

IZDAVAČ
Centar za naučnu i kulturnu saradnju Srbije
i zemalja nizozemskog govornog područja
ARIUS
Džona Kenedija 6
11000 Beograd
Matični broj 17646150
PIB: 104433590

ISSN 0354-2386

SADRŽAJ / INHOUD

PREDGOVOR / VOORWOORD 10

I POČECI / BEGINFASE 13

„De onderdrukte volkeren in 't geweer“/„Potlačeni narodi ne miruju“. *De Telegraaf*, 03.07.1918. Prevod O. Petrović v. d. Leeuw 16

„Serviërs en Joego-Slawen“/„Srbi i Jugosloveni“. *De Rotterdamsche Courant*, 26.07.1918. Prevod O. Petrović v. d. Leeuw 18

R. A. Reiss: „Bij de Joego-Slaven“/„Sa Jugoslovenima“. *De Telegraaf*, 31.08.1918. Prevod O. Petrović v. d. Leeuw 19

„De desiderata der Joego-Slaven“/„Deziderata Jugoslovena“. *De Telegraaf*, 18.10.1918. Prevod O. Petrović v. d. Leeuw 21

Henri Habert: „Het Joego-Slavische vraagstuk. Een interview met Z.E. den Servischen gezant“/„Jugoslovensko pitanje. Intervju s Nj. E. srpskim poslanikom“. *De Telegraaf*, 25.11.1918. Prevod J. Novaković-Lopušina 22

„Nederland – Servië“/„Holandija – Srbija“. *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 05.03.1919. Prevod J. Novaković-Lopušina 25

„Zuid-Slavië. De Joego-Slaven“/„Jugoslavija. Jugosloveni“. *Algemeen Handelsblad*, 29.08.1919. Prevod O. Petrović v. d. Leeuw 26

„Servië. De Serviërs“/„Srbija. Srbi“. *Algemeen Handelsblad*, 04.12.1919. Prevod O. Petrović v. d. Leeuw 31

„Zuid-Slavië. De groot-Servische en groot-Kroatische gedachte“/„Jugoslavija. Velikosrpske i veliko-hrvatske ideje“. *Algemeen Handelsblad*, 08.01.1921. Prevod O. Petrović v. d. Leeuw 35

39 II PUTOPISI / REISVERSLAGEN

42 G. Nijpels: „Amsterdam – Athene. De Luizen-Oriënt-Boemel“/
„Amsterdam – Atena. Stjeničavi sporovozni vlak za Orijent“.
Algemeen Handelsblad, 10.12.1920. Prijevod T. Bandov

47 C. de Marees van Swinderen: „In vogelvlucht door Zagreb en
Belgrado“/„Kratka šetnja Zagrebom i Beogradom“. *Op de hoogte*,
jrg. 26, 01.02.1929. Prevod J. Novaković-Lopušina

Srbija / Servië

50 „Het nieuwe Belgrado“/„Novi Beograd“. *Algemeen Handelsblad*,
01.10.1921. Prevod B. Budimir

53 „Belgrado's snelle evolutie“/„Brza evolucija Beograda“. *De
Telegraaf*, 18.10.1930. Prevod B. Budimir

56 Felix Rutten: „Op reis door Joego-Slavië“/„Na putu kroz Jugoslaviju“.
De Tijd, 16.05.1931. Prevod A. Đokanović

59 A.den Doolaard: „De eetbare bommen van Belgrado“/
„Beogradske jestive bombe“. *Algemeen Handelsblad*, 19.09.1931.
Prevod B. Budimir

Hrvatska / Kroatie

63 G. Nijpels: „De Heeren in Joegoslavië. Bij de Kroaten“/„Jugoslavenska
gospoda. Kod Hrvata.“ *Algemeen Handelsblad*, 05.05.1919.
Prijevod R. Lučić

67 Felix Rutten: „Zagreb – de hoofdstad der Croaten“/„Zagreb –
prijestolnica Hrvata.“ *De Tijd*, 07.01.1931.
Prijevod G.-A. Ulrich Knežević

71 F. Rutten: „Het werk der franciscanen. Hoe de 'bruine Paters' zorgen
voor de Katholieke pers. 'Onze Lieve Vrouw van de Gezondheid'“/
„Rad franjevac. Kako 'smeđi redovnici' vode brigu o katoličkom
tisku. 'Gospa od Zdravlja'“. *De Tijd*, 07.01.1931. Prijevod T. Bandov

74 Felix Rutten: „Bij de studenten van Zagreb“/„Kod zagrebačkih
studenata.“ *De Tijd*, 11.01.1931. Prijevod R. Lučić

Felix Rutten: „Op reis door Joegoslavië. De beeldhouwer Ivan Mestrovic“/„Na putu kroz Jugoslaviju. Kipar Ivan Meštrović.“ *De Tijd*, 20.03.1931. Prijevod G.-A. Ulrich Knežević 77

A. Den Doolaard: „Paardenrennen in Kroatië“/„Konjske trke u Hrvatskoj“. *Algemeen Handelsblad*, 25.09.1931. Prijevod M. Weikert 80

Slovenija / Slovenië

G. Nijpels: „De Heeren in Joegoslavië I. Weenen-Ljoebliana“/„Oblastniki v Jugoslaviji. I. Dunaj-Ljubljana“. *Algemeen Handelsblad*, 29.04.1919. Prevod A. Srebnik 84

G. Nijpels: „De Heeren in Joegoslavië II. De Slovenen“/„Oblastniki v Jugoslaviji. II. Slovenci“. *Algemeen Handelsblad*, 30.04.1919. Prevod A. Srebnik 88

G. Nijpels: „De Heeren in Joegoslavië III. De Sloveno-Italiaansche quaestie“/„Oblastniki v Jugoslaviji III. Slovensko-italijansko vprašanje“. *Algemeen Handelsblad*, 01.05.1919. Prevod A. Srebnik 92

Felix Rutten: „Bij de studenten van Zagreb. Het goedkoope leven in Joegoslavië“/„Pri študentih v Zagrebu. Poceni življenje v Jugoslaviji“. *De Tijd*, 11.01.1931. Prevod A. Srebnik 96

Drago Oberžan: „Het werk onder de Slovenen“/„Delo med Slovenci“. *Limburgsch Dagblad*, 03.05.1932. Prevod A. Srebnik 99

Bosna i Hercegovina / Bosnië en Herzegowina

Felix Rutten: „Op reis door Joegoslavië. Herzegowina's oude Hoofdstad Mostar. Mahomedaansche Vrouwen in de Straten.“/„Na putu kroz Jugoslaviju. Stara hercegovačka prestonica Mostar. Muslimanke na ulicama“. *De Tijd*, 05.05.1931. Prevod T. Britka 102

A. Den Doolaard: „Van witte moskeeën en groene wouden.“/„O bijelim džamijama i zelenim gorama“. *Algemeen Handelsblad*, 03.10.1931. Prijevod D. Kolašinac 106

- 111** A. Den Doolaard: „*Van Balkanbeenen en derwischdansen*“/„O balkanskim nogama i plesu derviša“. *Algemeen Handelsblad*, 21.11.1931. Prijevod M. Weikert

Crna Gora / Montenegro

- 115** Felix Rutten: „*Op reis door Joegoslavië. In de voormalige Hoofdstad van Montenegro. Haar Merkwaardigheden en Herinneringen*“/ „Na putu kroz Jugoslaviju. U bivšoj prestonici Crne Gore. Njene osobenosti i uspomene“. *De Tijd*, 28.04.1931. Prevod T. Britka

- 119** Felix Rutten: „*Op reis door Joegoslavië. De vrouwen van Montenegro. Haar hard bestaan.*“/ „Na putu kroz Jugoslaviju. Crnogorke. Njihov težak život.“ *De Tijd*, 03.05.1931. Prevod T. Britka

Makedonija / Macedonië

- 123** A. den Doolaard: „*Kinderdoop en zigeunerdansen in Macedonië*“/„Dječje krštenje i ciganski ples u Makedoniji“. *Algemeen Handelsblad*, 26.10.1931. Prijevod G.-A. Ulrich Knežević

- 128** A. Den Doolaard: „*Avonturen aan de Zwarte Drin*“/„Pustolovine s Crnog Drima“. *Algemeen Handelsblad*, 20.12.1931. Prijevod R. Lučić

III SARADNJA & OPSTRUKCIJA / SAMENWERKING & TEGENWERKING **133**

„Wie en wat is meneer Nijpels“/„Ko i šta je gospodin Nejpels“. *De Tribune*, 17.05.1920. Prevod M. Vojinović **136**

Brief van Rapaport aan G. de Voogt van 16. maart 1916/Pismo Rapaporta G. de Vohtu od 16. marta 1916. *Nationaal Archief* 2.05.36 – 32/514. Prevod J. Novaković-Lopušina **138**

„Een diplomatiek incident“/„Diplomatski incident“. *De Tribune*, 18.12.1920. Prevod M. Vojinović **140**

„Het conflict met Servië“/„Konflikt sa Srbijom“. *De Telegraaf*, 12.01.1921. Prevod M. Vojinović **146**

„Het geschil met Servië“/„Spor sa Srbijom“. *Voorwaarts*, 13.01.1921. Prevod M. Vojinović **149**

„Oprichting van de vereeniging 'Nederland-Joegoslavië'“/„Osnivanje udruženja Holandija-Jugoslavija“. *De Telegraaf*, 06.06.1924. Prevod T. Britka **150**

„Nederland - Joegoslavië“/„Holandija - Jugoslavija“. *Algemeen Handelsblad*, 11.05.1926. Prevod A. Đokanović **151**

„Uitnodiging aan Dr. Arius van Tienhoven“/„Pozivno pismo dr Arijusu van Tinhovenu“. Arhiv Jugoslavije 416-1/1928. Prevod J. Novaković-Lopušina **152**

Felix Rutten: „Vrouwen in Zuid-Slavië“/„Žene u Jugoslaviji“. *Algemeen Handelsblad*, 12.07.1931. Prevod A. Đokanović **154**

„Nederlandse kunst in Zuid-Slavië“/„Holandska umetnost u Jugoslaviji“. *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 11.11.1931. Prevod J. Novaković-Lopušina **159**

160 J. G. Sleeswijk: „Cultuurproblemen van Joegoslavië. Een kruispunt van beschavingen“./„Kulturni problemi Jugoslavije. Raskrsnica civilizacija“. *De Telegraaf*, 01.01.1932.
Prevod O. Petrović v. d. Leeuw

163 Kasper Niehaus: „De Joegoslavische expositie“./„Jugoslovenska izložba“. *De Telegraaf*, 01.10.1932. Prevod J. Novaković-Lopušina

165 Jan Engelman: „Joegoslavische kunst“./„Jugoslovenska umetnost“. *Kunst en Letteren*, 13.10.1932. Prevod J. Novaković-Lopušina

171 IV SKEPSA / SCEPSIS

Jelica Novaković-Lopušina: „Joegoslavië, een onverenigbaarheid van (volks)karakters: Marcel Cordemans' analyse van de levensvatbaarheid van Joegoslavië“./„Jugoslavija, nekompatibilnost (narodnih) karaktera: analiza Marsela Kordemansa o održivosti Jugoslavije“. *(Mis)understanding the Balkans. Essays in Honour of Raymond Detrez*. Michiel de Dobbeleer & Stijn Vervaeke (ed.). Gent, 2013, p. 365-374. Prevod J. Novaković-Lopušina

182 Jelica Novaković-Lopušina: „Gustaf Schamelhaut o južnoslovenskim narodima i Jugoslaviji“./„Gustaaf Schamelhout over de Zuidslavische volkeren in Joegoslavië“

199 „Zuid-Slavië. Beloften en grieven“./„Jugoslavija. Obećanja i dvojbe“. *Algemeen Handelsblad*, 22.11.1927. Prijevod M. Weikert

202 „Alexanders Rijk kreeg een nieuwe naam“./„Aleksandrovo kraljevstvo dobilo je novo ime“. *Het Vaderland*, 19.10.1929. Prijevod R. Lučić

205 V ILUSTRACIJE / ILLUSTRATIES

PREDGOVOR

„Bila jednom jedna zemlja...“

Ovo može zvučati kao početak bajkovitog kazivanja, ali i kao uvod u horor priču. Jugoslavija, proglašena 1. decembra 1918, obuhvata u svesti svojih nekadašnjih građana obe ove krajnosti, ali i sve one međunijanse koje su možda ipak najbliže istini. Prevodilačka ekipa sastavljena od savremenika ali i naslednika ovog geopolitičkog prostora okupila se kako bi odala poštu jednoj tvorevini koja je bez obzira na ishod obeležila bezmalo čitav jedan vek. Ali i jednom fenomenu koji je znatno stariji i čiji se kraj uprkos svemu ne nazire, a to je ideja o zajedničkom kulturnom prostoru. Razmišljajući o sudbini južnoslovenskih zemalja, flamanski putopisac Jos van Histele još davno je, krajem petnaestog stoleća, zabeležio sledeće: „Ali sada su sve te zemlje međusobno razdvojene i njima uglavnom vladaju pojedinačni vladari, što je veoma velika šteta da se nešto tako moćno u sebi toliko usitnilo“¹.

Isti taj pisac za taj veliki geografski pojam koji on naziva Slavonijom, navodi da „ima mnogo provincija u kojima svi govore skoro istim jezikom tako da jedni druge mogu razumeti“².

I zaista, čitava prevodilačka ekipa, sastavljena od jedne Slovenke, četvoro Hrvata, šestoro Srba i jednog Bošnjaka svedoči o tome da smo se mogli razumeti, ne samo jezički već i idejno.

Pred čitaocem je zbirka tekstova koje sam izabrala iz holandskih i flamanskih publikacija u prvoj deceniji postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Cilj mi je bio da prikažem šarenilo stavova i odnosa prema jednoj mladoj državi koja je nastala na ruševinama carstava. Osim dobrodošlice i oduševljenja prevagu možda ipak odnose negativni i skeptični tonovi. No, nije mi namera bila da potkrepljujem niti pozitivne niti negativne sudove već upravo da prikažem koliko je bitno da bez predrasuda i mržnje pristupimo sudu o sopstvenoj prošlosti, i da se na miru, bez jeda, oprostimo od nje.

Od srca se zahvaljujem čitavom prevodilačkom timu, posebno predvodnici hrvatskog tima, Gioi Ulrich Knežević, na zalaganju i na divnim trenucima zajedničkog rada, a zahvalnost dugujem i Kraljevskoj biblioteci u Hagu čiji sajt *Delpher* omogućava brzo i efikasno pretraživanje izuzetno bogate zbirke skeniranih novina i časopisa. Na kraju, veliko hvala i holandskoj Prevodilačkoj fondaciji što je omogućila štampanje ovog 11. broja *Erazma*.

Beograd, novembar 2018.

Glavni urednik

Jelica Novaković-Lopušina

1 vidi Novaković-Lopušina 1999: 215

2 ibid.

VOORWOORD

„Er was eens een land...”

Dit zou op het begin van een sprookje kunnen lijken maar ook op de inleiding tot een horrorverhaal. Joegoslavië, uitgeroepen op 1 december 1918, omvat in het bewustzijn van haar voormalige burgers beide extremen, maar ook alle tussen nuances die misschien toch wel het dichtst bij de waarheid liggen. Een vertalersploeg, samengesteld uit tijdgenoten maar ook erfgenamen van deze geopolitieke ruimte, is bijeengekomen om eer te betuigen aan een schepping die ondanks haar eindigheid toch bijna de hele twintigste eeuw heeft gekenmerkt. Eer valt ook een fenomeen ten dele dat veel ouder is en waarvan het einde ondanks alles nog niet in zicht is, en dat is het idee van een gedeelde culturele ruimte. Nadenkend over het lot van Slavische landen stelde de Vlaamse reiziger Joos van Ghistele al aan het einde van de vijftiende eeuw het volgende vast: „maer es nu al deen vanden anderen verscheeden ende beheert meest van particulieren heeren, dwelc groote schade es, dat zulk een groote sake in hem zelve zo diminueert.”³

Dezelfde reiziger vermeldt dat die geografische ruimte die hij Slavonië noemt, „hebbende vele provincien in hem zelve, alle ghenouch eene sprake userende, deen den anderen wel verstaende.”

En inderdaad, de hele vertalersploeg, samengesteld uit een Sloveense, vier Kroaten, zes Serviërs en een Bosniak, getuigt ervan dat we elkaar hebben kunnen begrijpen, niet alleen talig maar ook mentaal.

Vóór u ligt een bloemlezing van teksten die ik gekozen heb uit Nederlandse en Vlaamse publicaties uit het eerste decennium na de oprichting van het Koninkrijk der Serven, Kroaten en Slovenen. Mijn opzet was om het veelvoud van opinies en houdingen te tonen ten opzichte van een jonge staat die ontstaan was op de ruïnes van grootmachten. Naast verwelkomingen en toejuichingen overweegt misschien toch wel een negatieve en sceptische teneur. Het is echter niet mijn bedoeling geweest om positieve noch negatieve waardeoordelen te bevestigen. Voor mij is het juist van belang om aan te tonen hoe belangrijk het is dat we zonder vooroordelen of haat een oordeel vellen over ons eigen verleden zodat we er in vrede en zonder verbittering afscheid van kunnen nemen.

Ik dank van harte de hele vertalersploeg, in de eerste plaats Gioia Ulrich Knežević als hoofd van het Kroatische team, voor hun inzet en voor de fantastische momenten van gezamenlijke teamwork. Mijn dank gaat ook uit naar de Koninklijke bibliotheek die met het digitaal zoekprogramma Delpher een geweldige mogelijkheid biedt voor het snelle en efficiënte doorzoeken van kranten en tijdschriften. Last but not least, mijn dank aan het Nederlands Letterenfonds dat de druk van dit elfde nummer van Erazmo mogelijk heeft gemaakt.

Hoofdredacteur
Jelica Novaković-Lopušina

3 zie https://www.dbnl.org/tekst/zeeb002tvoy01_01/zeeb002tvoy01_01_0022.php (p. 57)



I POČECI

I POČECI

Ideja jugoslovenstva bila je prisutna u holandskoj štampi i pre njenog zvaničnog proglašenja, o čemu svedoče članci koji datiraju od pre decembra 1918. Pojam *Zuid-Slavië* – što je zapravo bukvalan prevod pojma Jugoslavija – javlja se još početkom dvadesetog veka, što pokazuje članak u dnevnom listu *Alhemejn Handelsblad* (*Algemeen Handelsblad*) od 15.05.1903. povodom nacionalnih problema u Austrougarskoj: „Ne samo što Mađari žele da mađarizuju već i Jugosloveni sa svoje strane žele da slovenizuju, a sanjari među njima maštaju o veoma velikoj jugoslovenskoj državi čija bi duša bila Srbija.“

Drugu vrstu izvora u kojima se ovaj pojam javlja čine prilozima preuzeti tokom Prvog svetskog rata iz štampe saveznika koji su podržavali osnivanje nove države na račun Austrougarske. Najranije spominjanje u tom kontekstu potiče od 15. avgusta 1917. godine kada je u već pomenutom dnevnom listu objavljen izveštaj sa konferencije velike savezničke koalicije u Londonu. Jedan od podnaslova ovog teksta glasi *Austria delenda*⁴. Ta italijanska krilatica doprinela je publicitetu ideje jugoslovenstva: „Nacionalistička italijanska štampa odjednom se čak izjavila spremnom da pruži ruku Jugoslovenima, **pod uslovom da se Austrija uništi.**“

S druge strane, aktivno promovisanje jugoslovenske političke ideje od strane srpskog poslanstva u Hagu takođe je doprinelo stvaranju prvih utisaka o Jugoslaviji u holandskom javnom mnjenju. Lobiranje među holandskim političarima i diplomatama, pre svega onima koji su preko svojih supruge imali porodične veze s Rusijom, rezultiralo je tokom rata formiranjem odbora za pomoć Srbiji, a potom stvaranjem prvih udruženja holandsko-jugoslovenskog prijateljstva. Na dan 22. decembra 1918. vlada Stojana Protića donela je odluku da diplomatska i konzularna predstavništva Srbije u inostranstvu promene ime u predstavništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Krajem januara 1919. srpski odnosno tad već jugoslovenski poslanik u Holandiji, Milan Đ. Milojević, sastao se u Hagu s holandskim ministrom inostranih poslova Van Karnebekom⁵ koji mu je tom prilikom preneo svoju želju za održavanjem prijateljskih odnosa između dveju zemalja, s tim da se ipak mora sačekati međunarodno priznanje nove države pre nego što bude imenovan holandski poslanik u Beogradu⁶.

4 Aluzija na čvenu floskulu *Ceterum censeo Karthaginam esse delendam* (Uostalom, mislim da Kartaginu treba razoriti) koja se pripisuje rimskom senatoru Katonu Starijem, ali i na krilaticu u Austrougarskoj koja je glasila *Serbien muss sterben* (Srbija mora umreti).

5 Herman van Karnebeek (1874-1942) bio je holandski ministar inostranih poslova od 1918. do 1927. Bio je konzervativac i pronemački nastrojen, zbog čega se svesrdno zalagao za politiku neutralnosti svoje zemlje tokom Prvog svetskog rata.

6 Značajan članak o početku jugoslovensko-holandskih diplomatskih odnosa napisao je Miladin Milošević za zbornik radova *Diplomatija*, 2006: 593-613.

Osim pomenutih političkih uticaja ne smemo zaboraviti još i uticaj osve-
dočenih prijatelja srpskog naroda kao što su to bili Švajcarac dr Arčibald
Rajs, holandski novinari i publiciste M.J. Bruse (*M.J. Brusse*) i Henri Habert,
koji su svojim člancima izneli prve pozitivne prikaze ideje jugoslovenstva.
Dr Rajs sarađivao je tokom Prvog svetskog rata s holandskim hirurgom dr
Arijusom van Tinhovenom u komisiji za istraživanje zločina austrougarske
vojske nad srpskim civilima. Publicista i novinar M.J. Bruse objavio je inter-
vjue i dnevničke zapise dr Van Tinhovena o njegovoj humanitarnoj misiji pri
Valjevskoj bolnici, najpre u vidu feljtona a zatim kao zasebno izdanje⁷. Takođe
je objavio publikaciju o misiji dr Henrija van Dejka u Bitolju. Henri Habert je
pak 1919. objavio knjižicu s ispovestima srpskih zarobljenika koji su pred
kraj rata razmenom ili bekstvom dospeli u Holandiju⁸.

7 Prevod Van Tinhovenovog dnevnika pod nazivom „Strahote rata u Srbiji“ prvi put je objavljen
u prevodu JNL 2005. godine. Kritičko izdanje, takođe u prevodu JNL objavio je početkom no-
vembra 2018. Arhiv Valjeva

8 „Iza bodljikave žice“. Ovu knjižicu je 2018. u prevodu saradnika Grupe za nizozemske studije
objavila Ambasada Kraljevine Holandije u Beogradu

Potlačeni narodi ne miruju

Za Centralne sile – posebno Austriju – još jedan u svakom smislu zloslutni znak jeste to što vazali zadatak svog oslobađanja više ne prepuštaju isključivo Saveznicima, već svakog dana sve odlučnije deluju kako bi raskinuli lance bilo podizanjem ustanka na svom području, bilo time što se, svuda gde mogu da dopru do vojske Antante, pridružuju pod zastavom neprijatelja svojih tlačitelja.

Čeho-Slovaci⁹, kojima je već mnogo ranije pošlo za rukom da zakoče ceo vladajući aparat Austrije, sada su i na bojištima postali snaga od koje Centralne sile moraju najozbiljnije strahovati.

U Italiji su izuzetno snažno učestvovali u odbijanju austrijske ofanzive, u Sibiru pobednički potiskuju boljševike i njihove pruske predvodnike, a sada je javljeno da će intervenisati i na Zapadnom frontu.

Njihov legion u Francuskoj je potpuno organizovan i u ponedjeljak je u Parizu svoju regimentsku zastavu primio iz ruku predsednika Poenkarea.

Ova svečanost je ostavila snažan utisak i u razmeni telegrama između francuskog ministra inostranih poslova Pišona (*Pichon*) i njegovog kolege u Londonu, Balfora, dobila najveći mogući značaj u vezi sa ratnim ciljevima Savezničkih snaga.

Ovom razmenom telegrama, uručivanje zastava Čeho-Slovačkim regimentama u Parizu dobilo je značaj čvrstog povezivanja Antante, koja neće prestati da se bori sve dok Čeho-Slovaci i Jugo-sloveni ne budu mogli sami slobodno da odlučuju o sopstvenoj sudbini.

Austriji je to dato na znanje najjasnije i najzvaničnije moguće: oslobođenje Bohemije i južnoslovenskih država od germanskog jarma sada je definitivno jedan od ratnih ciljeva Antante. Predsednik Poenkare saopštio je da priznaje Nacionalni savet Češke kao najviši organ čeho-slovačkog pokreta i da će, na osnovu principa koje je razvio predsednik Vilson, podržati zahtev za nezavisnošću za koji se češki vojnici sada bore u redovima Saveznika.

Austrijanci su javili da su zarobljene Čehe, koji su se borili na strani Italijana, na osnovu ratnih zakona streljali kao izdajnike. Moglo se pretpostaviti da će od strane „izdajnika“ ubrzo biti preduzete mere da Austrijance oduče od ovog hobija. Istina, poznato je da su Čeho-Slovacima, koji su operisali u Sibiru, izručene hiljade Austrijanaca – ratnih zarobljenika koje su Rusi zarobili – ali niko nije mogao ni slutiti da ih je bilo toliko mnogo! Veliki češki agitator profesor Masarik, koji se od pre izvesnog vremena nalazi u Vašingtonu, govori o

⁹ Ovakvo pisanje s povlakom preuzeto je iz originala.

200.000 Nemaca i Austrijanaca. I on preti najoštrijim represalijama u slučaju da Austrijanci nastave sa streljanjem čeških zarobljenika.

Za očekivati je da će ove pretnje ubrzo ohladiti revnost austrijskih egzekutora, jer dovoljno poznaju Čehe i znaju da se neće zadržati samo na rečima.

Masarikovo prisustvo u Vašingtonu u međuvremenu ukazuje na to da su čeho-slovačke legije najvećim delom sastavljene u Americi i to od emigranata iz Bohemije i Galicije. Njih su 'dobročinstva' austrijske dominacije oterala iz njihovih jasnih i izrabljenih zemalja u Novi svet, i to svake godine na stotine hiljada njih. To je divan, ali i značajan gest ovih jasnih izgnanika koji sada u čitavim legionima žele da žrtvuju svoju krv za oslobađanje svoje zemlje, koju su napustili bez ikakve nade da će je ikada ponovo videti.

Njihove trupe, koje su preko Dalekog Istoka prodrle u Sibir, najvećim delom su pristigle iz Amerike preko Tihog okeana, a i čeho-slovačke regimente u Francuskoj najverovatnije su sastavljene od trupa koje su odaslale Sjedinjene Države.

U međuvremenu se pokazuje da ovaj primer zarazno deluje na Rumune koji žive u Americi. Već se govori o rumunskom legionu koji će biti raspoređen u američkoj vojsci na francuskom frontu.

Ovaj plan će utoliko lakše biti ostvaren jer su mnogi rumunski oficiri, nakon zaključenja mira, ostali u Francuskoj, i razume se pogodni su da preuzmu komandu nad svojim sunarodnicima koji će stići iz Amerike.

Centralne sile, uostalom, i bez ovih legiona, još dugo neće moći da se obračunaju s Rumunijom. Iz svega što se događa u rumunskoj unutrašnjoj politici jasno je da je daleko najveći deo stanovništva bio prinuđen da pristane na ovaj mir i neće propustiti priliku za osvetom. Već je dovoljno čudno što su se stranke levice, koje su pre rata imale većinu u parlamentu, gotovo potpuno uzdržale na novim izborima, i odgovornost za vladu u potpunosti prepustile konzervativcima i njihovom vođi Margilomanu. Jasno je da na ovaj način za svaku eventualnost žele da imaju odrešene ruke, a Margiloman i njegovi prijatelji, koji svoju sadašnju privremenu vlast žele da iskoriste i da prijatelje Saveznika, pod izgovorom da su odgovorni za neuspeh rata, inkriminišu i egzekucijom zauvek otklone kao opasnost, moraju znati da je omča kragna koja ide na svaki vrat.

Sada stvarno nije najbolji trenutak da se igra na šanse Centralnih sila.

Srbi i Jugosloveni

LONDON, 25 juli (Rojter) Na današnjoj konstitutivnoj sednici Srpskog i Jugoslovenskog odbora za ratne ciljeve u rezidenciji gradonačelnika LONDONA (*Mansion house*), prisutni su bili Balfor (*Balfour*), gospodin Džordž Perli (*George Perley*), italijanski poslanik, lord Kru (*Crewe*) i grčki i brazilski izaslanik. Srpski poslanik, koji je izrazio posebno zadovoljstvo zbog prisustva Balfora i italijanskog izaslanika, rekao je da ratni ciljevi Srbije ni u kom pogledu nisu u sukobu sa ciljevima Italije. Saveznici se bore za pobjedu mira i Srbija zajedno sa njima.

Balfor je rekao da je Srbija bila središte oko koga se vodio rat. Austrijski ultimatum Srbiji bio je jedan od najskandaloznijih napada uopšte koji je velika sila izvela protiv male. Nenadmašno je herojstvo kojim je Srbija branila svoju nezavisnost. Sada smo svesni da je u sporovima koji su svet podelili na dva neprijateljska tabora, najvažniji faktor bio način na koji su Centralne sile tretirale male narode. Da su pobedile Centralne sile, blizanačke rase Čeha i Jugoslovena bile bi zauvek osuđene na ropstvo. Ovo je jedno od najznačajnijih pitanja koje rat mora rešiti. Ako se rat ne završi potpunom pobedom saveznika, svi narodi pod nemačkom dominacijom biće tretirani kao Rumunija. Nemci nisu u stanju da shvate ideale Saveznika. Čak i neutralni uviđaju da ostvarenje ideala nezavisnosti zavisi od pobjede Saveznika, dok bi pobjeda Nemaca vodila širenju dominacije. Danas ne postoje dve grupe naroda koje se bore za supremaciju, već dva ideala, jedan sa neba a drugi iz pakla, koja se bore za prvenstvo. Ako se uspostavi mir, ne britanski ili nemački mir, već civilizacijski mir, Srbi će uvideti da će u potpunosti imati udela u dobiti Saveznika.

U odsustvu ser Roberta Bordena, reč je potom vodio ser Džordž Perli. On je rekao da Jugosloveni uživaju potpunu simpatiju Kanade. Za Kanadu su sloboda i demokratija dragoceni i ona se zalaže za male narode i njihovo pravo da sami biraju svoju sreću.

Srpsko-jugoslovenska deklaracija o ratnim ciljevima sadrži sledeće tačke: oslobođanje i ujedinjenje Jugoslovena u slobodnu, nezavisnu nacionalnu državu. Balkan balkanskim narodima. Obnova razorenih zemalja u kojima žive Južni Sloveni. Ekonomski i intelektualni odnosi sa zemljama Antante.

De Telegraaf, 31.08.1918.

DR. R. A. RAJS¹⁰

Sa Jugoslovenima

(od našeg specijalnog dopisnika)

NA SRPSKOM FRONTU, jul

Austrougarska još uvek pokušava da neutralni i čak neprijateljski nastrojen svet uveri kako različite nacionalnosti u ovoj državi mogu da uživaju potpunu slobodu i da ništa radije ne žele do da i dalje verno služe Kući Habzburgovaca. A u međuvremenu na hiljade i hiljade njenih jugoslovenskih, čeških, slovačkih, italijanskih, rumunskih i poljskih podanika hrabro se bori u redovima Antante da bi svoje zemlje oslobodili od nemačko-mađarskog ugnjetavanja.

Ja sam posetio jugoslovenske trupe koje su se pridružile svojoj srpskoj braći na Solunskom frontu. Poznata je njihova istorija. Okupirani vojskom svojih tlačitelja, ovi mladići su prešli k Rusima i uz pomoć srpskih oficira iz Srbije formirali su dve divizije koje su se lavovski borile u Dobrudži. Ali revolucija i kasnije boljševici isprečili su se pred njih. A srpski rodoljubi nisu imali ništa s bandama ludaka koji su, svesno ili nesvesno, radili za tevtonsku aristokratiju. Nakon dugog lutanja stavili su se na raspolaganje srpskoj Vrhovnoj komandi u Solunu. I njihove trupe su ubrzo izaslane na odredišta gde sam ih posetio.

Za ovaj rat veoma je interesantan i karakterističan milje tih grupa potlačenih, koji su se borili za oslobađanje svojih naroda a istovremeno za načelo svetske slobode. Oni su žrtvovali sve za pobjedu jedne ideje koja im je dragocenija od života, imovine, čak i od sopstvenih porodica. Oni dobro znaju da za njih neće biti milosti ako padnu u ruke neprijatelja i mogu se smatrati sretnim ako umesto mučenja u večnost budu poslani milostivim metkom. Oni isto tako znaju da najveći broj njih, ako im sudbina poštedi život i ako kasnije budu mogli da se vrate u svoju zemlju, neće moći da nađu ni svoju kuću ni svoju porodicu. Prve su pretvorene u zgarišta, a njihovi najbliži su izgubili život na vešalima, u zatvorskim ćelijama ili zatvoreničkim logorima. Ako izbegnu smrt na bojištu, život će morati da započnu od samog početka.

¹⁰ Rudolf Arčibald Rajs (*Rudolf Archibald Reiss*, 1875 – 1929) bio je nemačko-švajcarski pisac, forenzičar i profesor hemije na univerzitetu u Lozani. Istakao se radom kao kriminolog na istraživanju zločina nad srpskim narodom u toku Prvog svetskog rata. Zajedno s holandskim ratnim hirurgom, Arijusom van Tinhoenom, učestvovao je u komisiji koja je obelodanila zločine austrougarske vojske protiv srpskih civila u Mačvi. Po njegovoj testamentarnoj želji, srce mu je sahranjeno na Kajmakčalanu, zajedno sa srpskim junacima poginulim u proboju Solunskog fronta. U Beogradu mu je 1931. podignut spomenik, a 1994. i u Krupnju kao počasnom građaninu.

Ali ovakvi izgledi ih ne zastrašuju. Oni su svesni da je njihova žrtva neminovna za sreću onih koji će doći posle njih, i jednostavno se s radošću žrtvuju na oltaru slobodne domovine.

Jugosloveni su uopšte uzev lepi ljudi, visoki, lepo građeni, i nemaju ništa zajedničko s većinom Rusa, kod kojih je mešanje s azijatskom krvlju veoma vidljivo. Oni logoruju u senci prekrasnih kestenova. Sunce žarko peče i mnogi su se ispružili u travi da odremaju. Drugi igraju karte ili pevaju pesme iz svoje zemlje i sami sebe prate na „t a m b u r i c a m a“, vrsti violine koju su sami napravili.

Razgovaramo malo i mladi momci mi pričaju o svojoj žarkoj želji da što pre proteraju omraženog i svirepog neprijatelja. I svi su čvrsto uvereni u pobedu. „Može li neka dobra stvar kakva je naša da propadne?“ pita me jedan od njih, na čijim prsima, pored Karađorđeve zvezde, blistaju srpske, ruske i rumunske medalje za osvedočenu hrabrost. Pitam ih odakle su: iz Sarajeva u Bosni, Splita u Dalmaciji, Zagreba u Hrvatskoj, Like na severu Dalmacije, Pančeva u Banatu itd. Ovde su zastupljene sve srpske oblasti koje još pate pod austrijskom vladavinom.

Pitam ih da li nešto znaju o sudbini svojih porodica.

Mnogima se pogled smračio. „Moj otac i moj brat su obešeni“, kaže prvi. „Cela moja porodica s decom deportovana je još od početka rata i ne znam ništa o njima“, kaže drugi. Treći zna da je njegovo seosko imanje spaljeno i da su svi njegovi poginuli, itd. To je jezivo!

Ali ovi osvetnički borci ponovo pohranjuju ova tužna sećanja duboko u svojim srcima. U ovom trenutku žele da misle samo na dve stvari: na pobedu i na ostvarenje sna njihovih otaca: stvaranje velike slobodne otadžbine Srba, Slovenaca i Hrvata.

Vojnike i oficire povezuje blisko prijateljstvo koje ni u kom slučaju ne isključuje strogu i strogu disciplinu. Zar ovi jugoslovenski oficiri nisu pretrpeli isto mučeništvo kao oni koju su došli da pod njihovim zapovedništvom dobrovoljno služe Velikom cilju? Uprkos tome što su podanici Austrougarske, ovi Srbi nikada nisu zaboravili demokratski duh svoje slobodne braće u Srbiji i to će i pokazati kada konačno bude poražena trula Austrougarska i kada iz njenih ruševna bude uskrsla mlada i hrabra Jugoslavija, koja je, i pre no što je nastala, ovenčana slavom.

Kad bi svi neutralci, čak i saveznici, koji još sumnjaju u nužnost raspada Austrougarske, makar samo jedno veče mogli da vide ove redove Jugoslovena i da čuju divne glasove koji u horu pevaju najvatrenije rodoljubive pesme! Tada bi osetili snažni duh protiv kojeg Austrougarska ništa ne može, i koji već osvećuju nebrojene žrtve politike Habzburgovaca i Meterniha.

De Telegraaf, 18.10.1918.

Deziderata Jugoslovena

Cirih, 17. oktobar

Ovde sledi tekst deklaracije jugoslovenskih predstavnika koji će biti pročitana u parlamentu u Beču:

„Austro-ugarska monarhija nema ovlašćenja ni za kakve aktivnosti za postizanje mira, kada se tiču drugih nacionalnosti osim nemačke i mađarske.

Jugosloveni odlučno zahtevaju mir, zasnovan na sledećim načelima:

1. Slovenci, Hrvati i Srbi su jedan i nedeljivi narod;
2. oni se mogu složiti samo s mirom koji se zasniva na pravu naroda na samoopredeljenje;
3. Jugoslovenima mora biti prepušteno da se sami opredele, ako žele da osnuju nezavisnu državu ili da uspostave međunarodni savez s ovom ili onom državom;
4. nijedan deo hrvatsko-srpsko-slovenačkog naroda neće biti podvrgnut stranoj dominaciji, ovaj narod mora biti ujedinjen u jugoslovensku državu;
5. Jugosloveni se obavezuju da manjinama priznaju sva prava, neophodna za njihov kulturni razvitak; luke Jadranskog mora biće otvorene za sve narode, na osnovu pravednih sporazuma;
6. Jugosloveni neće priznati nikakav mir zaključen bez njihovog učešća, i zahtevaju da predstavnici Hrvata, Srba i Slovenaca budu uključeni na mirovnoj konferenciji.

Predstavnici Hrvata i Srba u Bosni i Hercegovini postavili su iste zahteve.

(Havas)

De Telegraaf, 25.11.1918.

HENRI HABERT¹¹

Jugoslovensko pitanje

Intervju s NJ. E. srpskim poslanikom

Hag, 23. novembar

Kako bismo stekli bolji uvid u politički položaj Velike Srbije, i u želje i težnje jugoslovenstva, posetili smo danas Njegovu Ekselenciju gospodina Milojevića, srpskog poslanika u Hagu.

Na naše pitanje povodom vesti koja je nedavno objavljena u novinama o ujedinjenju svih Jugoslovena u jednu državu, gospodin Milojević je odgovorio kako je primio zvanično obaveštenje da je upravo konstituisana vlada srpsko-hrvatsko-slovenačke kraljevine.

Pitanje: Na kojim osnovama će nova država zasnivati svoju unutarnju i spoljnu politiku?

Odgovor: Na osnovama Krfske deklaracije koju su potpisali gosp. Pašić, predsednik srpske vlade, i gosp. Trumbić, predsednik Jugoslovenskog odbora u Londonu. Shodno ovoj deklaraciji Srbi, Hrvati i Slovenci činiće jedinstvenu kraljevinu pod dinastijom Karađorđevića. Ova država obuhvataće osim slobodnih kraljevina Srbije i Crne Gore i sve one zemlje u kojima žive Srbi, Hrvati i Slovenci, a koje su nedavno oslobođene austrougarskog jarma. Slovenški narodi juga biće ujedinjeni u slobodnoj i demokratskoj državi, a potpunu slobodu postići će stvaranjem sopstvene vlasti koju će putem Ustava činiti poslanici izabrani na osnovu opšteg prava glasa.

P: Neće li pitanje veroispovesti predstavljati problem za jedinstvo države?

O: Dosadašnja politika vekovnih neprijatelja Srba, Hrvata i Slovenaca sastojala se u tome da su oni potpirivali religijske sukobe.

S obzirom na to da se nalazio pod uticajima Vizantije i Rima, naš narod svojim najvećim delom pripada pravoslavnoj i rimokatoličkoj crkvi. No, poznata je njegova velika tolerantnost i nacionalno jedinstvo biće krunisano garantovanjem ravnopravnosti veroispovesti kao i potpunom slobodom bogoslužjenja.

¹¹ *Henri Habert*/Anri Haber (1882- ?), poljski Jevrejin čije se ime i prezime mogu izgovoriti i po holandskom i po francuskom pravopisu. Kao novinar i pisac bio je aktivan u Holandiji, Flandriji i Francuskoj. Njegovi intervjui sa srpskim zarobljenicima koji su nakon bekstva iz nemačkih logora dospeli u Holandiju, objavljeni su u Holandiji 1919. pod naslovom *Binnen het prikkeldraad*, izašli su u prevodu na srpski 2018. godine (*Iza bodljivake žice. Po kazivanjima izbeglih Srba*. Beograd: Arius&Ambasada Kraljevine Holandije)

Pored ostalih intelektualaca, jugoslovenski duhovnici, kako katolički tako i pravoslavni, pa čak i muslimanski, među prvima su se oslobodili iz mreže političkih intriga kojima je Austrougarska pokušavala da osujeti buđenje nacionalne svesti.

Generacijama su se zalagali za to da narod shvati kako razlike u verskim običajima ne smeju stajati na putu saznanju da braća po krvi zavek i svugde ostaju braća. Narod na karakterističan način izražava taj osećaj sledećom izrekom: „Brat je mio ma koje vere bio.“

U prilog ovome navešću dva imena: Dositeja Obradovića, srpskog, pravoslavnog monaha koji je živeo s početka devetnaestog veka, što ga nije sprečavalo da na najintenzivniji način propagira srpsko-hrvatsko-slovenačko jedinstvo. On je 1811. bio prvi srpski ministar prosvete pod Karađorđem. Zatim monsinjora Štrosmajera, katoličkog nadbiskupa, velikog hrvatskog patriotu koji je bio jedan od najstrastvenijih i najpopularnijih zagovornika jugoslovenskog jedinstva u drugoj polovini 19. veka. Navešću i druge, kao recimo dr. Korošeca, Slovenca, katoličkog duhovnika, predsednika Slovenačko-hrvatsko-srpskog Narodnog veća koji je upravo zajedno s Pašićem potpisao osnivanje vlade nacionalnog jedinstva.

P: Ima li naznaka povoljne ekonomske budućnosti za Jugoslaviju?

O: Nakon rata Jugoslavija će najpre morati da poradi na svojoj unutarnjoj organizaciji, na svojim industrijskim postrojenjima, na korišćenju svih svojih resursa. Jednom rečju: na oporavku svih svojih snaga. Prirodna bogatstva su ogromna u svim delovima nove države. Klima je izuzetno pogodna za uzgoj žitarica kao i za stočarstvo. Naša zemlja veoma je bogata rudnicima i šumama. Planinski krajevi zemlje raspolažu vodopadima koji se veoma dobro mogu koristiti u industrijske svrhe.

Obala Jadranskog mora iznedrila je moreplovce koji su stekli veliki renome u inostranstvu i imam sve razloge da verujem kako će odnosi između naše zemlje i pomorske zemlje kakva je Holandija ubuduće dobiti jako veliki zamajac.

Zarad dopunjavanja utisaka koje je Njegova Ekselencija bila voljna da podeli s nama, pitali smo ga da nam pruži neke informacije o stanovištu nove države spram međunarodne politike.

Što se ovog pitanja tiče, odgovor gospodina Milojevića nije bio ništa manje ubedljiv:

„Narod nove države već jako dugo ispoljava svoje namere po pitanju spoljne politike. Opšte je poznato da je Srbija dugi niz godina sve svoje slabašne snage usmeravala na zaštitu prava svojih državljana. Ako je u tome uspela, onda je to zato što su njenu politiku podržavali njeni veliki saveznici a oduševljeno prigrlili Jugosloveni koji su do juče bili tlačeni u Austrougarskoj, a koji

su pristali na najveće žrtve kako bi ostvarili svoj nacionalni ideal. Protivnici Jugoslovena prečesto su ih optuživali za izazivanje nereda, što je u potpunosti netačno. Srbi, Hrvati¹² i Slovenci su po prirodi miroljubivi. Oni misle samo na rad i na mir. Nije li Srbija pružila dokaze svoje privrženosti miru? Nije li Srbija u vreme besprimernog ultimatum Austroougarske 1914. pristala čak i na suštinsko poniženje kako bi se izbegao rat? Pre nego što ju je izdajnički napala Bugarska, bila je čak spremna na bolne žrtve radi sprečavanja novog rata. Srbi, Hrvati¹³ i Slovenci u Austriji nikad nisu ništa drugo radili do bezbroj puta pružali dokaze svoje trpeljivosti spram svih vidova ugnjetavanja od strane Mađara i Nemaca, s ciljem da pokažu kako traže samo minimum prava koja pripadaju svakoj naciji i svakom ljudskom biću.“

Na naše pitanje: „Kakvi su vaši odnosi s Italijom po pitanju Jadranskog mora?“, Njegova ekselencija dala je sledeću izjavu:

„Poslednjih dana dnevna štampa donela je alarmantne vesti o odnosima Italije i Jugoslavije. Sad kad su ućutkani topovi neprijatelja Jugoslovena i Italijana, ima novinara koji za svoje čitaoce žele da pronađu druge izvore senzacionalističkih vesti. Međutim, ne treba gubiti iz vida da su Italijani ponovo stekli svoju slobodu nakon dugotrajne i teške borbe protiv Austrije, baš kao i Srbi, Hrvati¹⁴ i Slovenci.

Ova dva naroda dobro znaju da se nakon uspešne pobede nad neprijateljem germanskoj protivofanzivi najdelotvornije mogu odupreti jedinstvom i međusobnom podrškom. Državnici Jugoslavije i Italije svesni su svoje velike odgovornosti pred sopstvenim narodom, i pred Istorijom, što ih primorava da nikad ne izgube iz vida zajednički cilj.

Kao i svuda drugde, i u Italiji postoje ekstremističke struje izvitoperenih ideja koje u suštini zastupa samo slabašna manjina. Pa ipak je nezamislivo da će italijanski narod – imajući na umu da se bez prekida i bez milosti borio za pobedu nacionalnog principa i za svoje konstituisanje kao nacionalne države – makar i na trenutak poverovati da se problematika granice između Italijana i Jugoslovena može rešiti drukčije nego na tom istom nacionalnom principu kojem Italija i Jugoslavija imaju da zahvale na svom preporodu.

U interesu je obeju zemalja da među njima vlada snažno prijateljstvo na osnovama međusobnog priznavanja legitimnih prava.“

12 Autor ovde prilično neočekivano umesto podele na Srbe, Hrvate i Slovence govori o „srpskim Hrvatima i Slovencima“

13 isto

14 isto

Holandija – Srbija

Ovde kod nas formiran je komitet pod nazivom Holandija – Srbija, koji je sebi postavio za cilj da širu holandsku javnost upozna sa srpsko-hrvatsko-slovenačkom državom, njenom istorijom, težnjama i umetnošću, njenim stanovnicima i njihovim običajima, kao i da holandskom narodu izloži razvojne tendencije njene ekonomije.

Članovi komiteta su: gospođe M. Milojević¹⁵ i T. Heemskerk- de Zarembo¹⁶ (*Th. Heemskerk-de Zarembo*), počasne predsednice; baronica P.A.J. de Smet van Alfen – di Tur van Belenšav (*P.A.J. de Smet van Alphen- baronesse du Tour van Bellinchave*) ; L. Popović; E. Shafer-Nesterof (*E. Schaeffer-Nesteroff*); M. Ćurčić; gospoda Luj van Lon (*jhr. Louis van Loon*¹⁷); dr J.A. Kramer (*dr. J.A. Cramer*); Aug. Mesric (*Aug. Mesritz*); L.G. van Horn (*L.G. van Hoorn*); K. van Brehel Daglas¹⁸ (*jhr. C. van Breugel Douglas*); H.G.J. Mas Hesteranus (*H.G.J. Maas Geesteranus*¹⁹); H.J. Haverman; Ton Dipui (*Toon Dupuis*)i baron C.V.F. van Lejnden (*C.W.F. van Lijnden*), sekretar.

15 Supruga tadašnjeg srpskog poslanika u Hagu, Milana Đ. Milojevića.

16 Supruga holandskog političara Teodora Hemskerka, svojevremeno ministra Unutrašnjih poslova i predsednika Ministarskog saveta. Lidijom fon Zarembo oženio se u Petrogradu odakle je ona bila rodom.

17 Rođen 1862. u Amsterdamu i preminuo 1953. u Dornu. Skraćenica jhr. upućuje na to da je poreklom iz plemstva ali bez plemićke titule

18 Casper baron van Breugel Douglas (1896-1982), holandski diplomata čija je majka poreklom bila Ruskinja (Vera Vasiljevna Hlebnikov).

19 Hendrik Gerard Johan Maas Geesteranus (1894-1966), holandski diplomata oženjen ruskom princezom iz porodice Amilahvari.

Jugoslavija

Jugosloveni

Srpska ovlašćena strana piše nam: u listu *Alhemejn Handelsblad* od 2. avgusta tekuće godine objavljen je članak pod naslovom „Jugosloveni“ u kome se govori o italijanskom stavu prema stanju jugoslovenske nacije i države.

Kao prvo navedimo da taj članak svojim tendencioznim izveštavanjem o jugoslovenskom pitanju čini lošu uslugu holandskim čitaocima. Takvo izveštavanje najpre pokazuje predrasude koje potiču iz imperijalističkih ideja i potom nepoznavanje geografije i istorije. Otuda i tolike greške i protivrečnosti od početka do kraja članka.

Dovoljno je analizirati već nekoliko rečenica na početku članka da bi se jasno uvidelo s kakvim poznavanjem stvari autor piše.

Članak počinje sledećim: „U poslednje vreme mnogo se govori o Jugoslovenima, novo ime za skup starih naroda, pripadnika jedne rase, koji nakon hiljadu godina u kojima su živeli odvojeni jedni od drugih, sada ponovo pokušavaju da se ujedine. Nije čudo, da nakon tako duge razdvojenosti, nakon potpuno različitih sudbina, jugoslovenski narodi više nemaju sličnosti i teško mogu međusobno da se sporazumevaju. Zamislite da od tri holandska brata jedan ostane u Nizozemskoj, drugi se nastani na Javi, a treći ode u Sjedinjene države; videćete da čak i ako ta tri brata i njihova deca još održavaju uzajamne odnose, treće pokoljenje neće više imati ničeg zajedničkog osim prezimena.“

Razlog zbog kojeg se u poslednje vreme govori o Jugoslovenima, isti je onaj zbog koga se u 19. veku u svim svetskim demokratijama priznavalo da su od Sicilije do Trentinskih Alpa živeli italijanski narodi, koji su označavani imenima Napolitanci, Rimljani, Toskanci, Venecijanci, Lombardani i Pijemonćani. Iako su tokom vekova imali različite sudbine, sačuvali su najveći deo odlika koje određuju jedan narod kao što su jezik, kultura, običaji, osećanja i materijalni i moralni interesi. Bez obzira na to što su različiti delovi italijanske nacije čak međusobno ratovali, političko i intelektualno delovanje Macinija, vojne aktivnosti Garibaldija i diplomatske akcije Kavura, tokom mnogo decenija 19. veka uznemiravali su Evropu, pre no što su svi ovi italijanski narodi bili ujedinjeni u Kraljevinu Italiju. Tek nakon što je postignuto nacionalno jedinstvo, razvoj civilizacije u Italiji dobio je veliki zamah. To je ono čemu sada teži jugoslovenski narod: ne želi da bude, kao pre 7 godina, podeljen na 5 država i 7 administracija rasutih i podređenih različitim stranim jarmovima, koji nisu uspjeli da unište jugoslovenski narod; on više ne želi da bude rob i sredstvo pod vlašću imperijalističkih sila; i ne želi da bude podeljen pod operetskim kraljevima i da služi kao igračka u tajnim diplomatskim mahinacijama; on

želi da stvori fizičke preduslove za svoj materijalni, moralni i intelektualni razvitak. Ova volja je rezultat principa nacionalnosti koji u ovom trenutku ostvaruje demokratsku evoluciju celog sveta. I srpsko-hrvatsko-slovenački narod namerava da ostvari svoje pravo na postojanje i to je već potvrdio svojom istorijom, svojom kulturom i svojim poslednjim akcijama.

Od mnogobrojnih činjenica koje su tokom cele moderne istorije potvrdile nacionalnu životnu snagu jugoslovenskog naroda, dovoljno je pomenuti da su Srbi samo tokom poslednjih 50 godina vodili 6 ratova protiv još uvek moćnog Osmanskog carstva, i to samo pod geslom: *„Za krst protiv polumeseca“* i pre svega *Za oslobađanje naše braće i za nacionalno jedinstvo.*“

Ovo su samo neka razmatranja povodom čuđenja iskazanog u navedenom članku, naime *„da se u poslednje vreme govori o Jugoslovenima“*. Kada se u članku tvrdi da je reč Jugosloveni *„novo ime za skup starih naroda, pripadnika jedne rase, koji nakon hiljadu godina u kojima su živeli odvojeni jedni od drugih, sada ponovo pokušavaju da se ujedine“*, svaki čitalac koji je iole pismen mora povikati: *„Zbogom istorijo, zbogom geografijo.“*

Ukoliko bi reč *Jugosloveni* bila nova reč, čovek se pita, zašto postoje udžbenici geografije, a oni koji žele da informišu publiku, moraju znati bar osnovna načela.

„Pripadnika jedne rase!“ Ne postoji antropolog koji bi tvrdio da stanovništvo Zelanda, Limburga i Frizije, ili pak Pijemonćani, Rimljani i Sicilijanci, pripadaju istoj rasi, ali svakako da pripadaju istoj naciji. Rado bismo želeli da znamo kakvo shvatanje autor ima o pojmovima: rasa, nacija i narod.

„Stari narodi!“ Verovali smo da su stari narodi Egipćani, Feničani, Rimljani, stari Grci, itd.

„Sada pokušavaju da se ujedine.“ Autora upućujemo na bilo koju političku istoriju Balkanskog pitanja.

Nekoliko kratkih indikacija: sve istorijske knjige nas uče da su nakon propasti srpskog carstva (kraj 13. veka), koje je zahvatalo najveći deo Balkanskog poluostrva i najveći deo sadašnje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Srbi bili ti koji su poslednji od svih balkanskih naroda bili pokoreni invazijom Osmanskog carstva. Srpski deo Crne Gore nikada nije bio pokoren. Tokom četiri stoleća potčinjenosti „hajduci“, srpski ustanici u Srbiji, Bosni i Dalmaciji, zaposeli su sve planine cele Jugoslavije i nisu davali mira Turcima. Junačka dela ovih pobunjenika inspirisala su srpsku narodnu poeziju koja je hrabre branioce nezavisnosti i slobode učinila besmrtnim. Tokom XIII veka procvat je doživela Dubrovačka republika čija su trgovina, pomorstvo i intelektualna dostignuća bili od velikog značaja za istoriju jugoslovenskog naroda.

Hrvatski deo je pod mađarskom krunom sačuvao administrativnu autonomiju. Srpsko vojvodstvo (Banat, Bačka i Sirmija) u svim periodima je sačuvalo versku i obrazovnu autonomiju kao nagradu za vojnu pomoć Habzburškom

carstvu protiv Turaka (Srpska nacionalna revolucija 1804-1815). Kada su 1848. Hrvati podigli ustanak protiv Mađarske, Srbija je kao pomoć poslala jedan vojni korpus.

Tokom čitave moderne istorije svi delovi jugoslovenskog naroda u mnogim prilikama su, koliko su političke prilike dopuštale, pružali pomoć jedni drugima. Nikada, i ni pod kojim okolnostima, nisu međusobno ratovali, osim ako ih neprijatelj nije prinudno mobilisao; ali oni bi prvom prilikom dezertirali.

Tokom evropskih ratova, Srbi, Hrvati i Slovenci, koji su bili austrijski vojnici na ruskim i srpskim frontovima, masovno su se predavali. U Srbiji su odmah formirali dobrovoljne jedinice, kao sastavni deo srpske vojske, da bi se borili protiv centralnih sila koje su se ujedinile protiv Srbije. U Rusiji su formirali jedan vojni korpus, koji se 1916. na rumunskom frontu, pod vođstvom srpskih oficira i pod srpskom zastavom, borio protiv zajedničkog neprijatelja. Taj vojni korpus je 1917. napravio svetsko putovanje da bi pojačao srpsku vojsku na frontu Južne Srbije (Makedonija), a za vreme opšte ofanzive 1918. istakao se svojom hrabrošću pokazanom prilikom opšteg prodora na glavnoj tački bugarsko-nemačkog fronta.

Nije bez razloga to što su na zvaničnoj zastavi sadašnje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca francuske boje. Srbija je jedina balkanska zemlja koja je svoje sinove poslala u smrt da bi branili prava svojih suseda: 1912. pomogla je Bugarima kod Adrianopolja, 1916. borila se za Rumune u Dobrudži, 1916. i 1917, kada je izgubila sopstvenu teritoriju, svojom vojskom branila je grčku teritoriju.

„Jugoslovenski narodi međusobno teško mogu da se sporazumevaju“, tvrdi se u članku. Zamolili bismo čitaoca da konsultuje putnike, konzularne izveštaje ili bilo koju enciklopediju, i ustanoviće da se u celoj Jugoslaviji govori *jedan* jedini jezik: srpsko-hrvatski. Jedino se u Sloveniji govori jedan dijalekat ovog jezika.

Jednu stvar treba napomenuti, naime da se u oblastima Hrvatske i Slovenije koristi latinično pismo, a svi Srbi koriste ćirilično pismo. Region Hrvatske i Slovenije bio je pod uticajem rimske katoličke crkve, a cela srpska oblast pod uticajem pravoslavne crkve.

Pa i nemačka nacija piše na dva načina: koristi latinično i gotičko pismo. Što se religije tiče, Holandija je najbolji primer kako razlike u verskim shvatanjima ni u kom slučaju ne utiču na jedinstvo nacionalne svesti.

Navedeni primer o tri holandska brata apsolutno je podložen svakoj kritici. Dovoljno je pogledati geografske i istorijske karte Kraljevine S.H.S. i odmah videti, da je taj narod, od dolaska na ovo područje, duže od 1300 godina živio u kompaktnoj i homogenoj zajednici. A čak ni to što su živeli odvojeni jedni od drugih, kao ona tri holandska brata, ne bi mogao biti razlog da prestanu da budu braća. Zar nisu upravo Holandani ti koji su, pored ostalih, dokazali

da njihova braća, koja već vekovima žive u kolonijama, ni u kom smislu nisu izgubila ljubav i vezanost za domovinu.

Pročitajmo drugu rečenicu u članku: „Ovu pojavu sada vidimo i u porodici Slovena koji su se tokom šestog veka nastanili u Iliriji, postepeno se raširili po raznim zemljama i podelili na Slovence, Hrvate, Srbe i Dalmatince.“ Ova rečenica otkriva nam različite stvari, naime da su u Iliriji bili nastanjeni samo Sloveni, nadalje da postoji dalmatinska nacionalnost. Ali, ako postoji dalmatinska nacionalnost, onda je i ona slovenska, prema svedočenju autora, jer on nam kaže da Dalmaciju nastanjuju Sloveni.

U trećoj rečenici članka čitamo: „Sloveni su konačno potpali pod Austriju i preuzeli *religiju*, moral i običaje Austrijanaca.“ Ovo je prvi put da saznamo kako postoji *austrijska religija*.

Doveli smo u pitanje samo prve tri rečenice članka i nećemo se dalje zadržavati na posebnostima jer se dovoljno vidi s kakvim poznavanjem stvari autor govori o svom predmetu. Završićemo s nekim opštim razmatranjima o autorovim tvrdnjama.

Šta je dakle, kada se sve uzme u obzir, stav autora članka? Već smo na osnovu prve tri rečenice konstatovali, a to se može učiniti i na osnovu drugih tvrdnji o „starom neprijateljstvu“, „neprijateljskim taborima“ i „razdoru i rivalstvu“ između različitih područja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, da ove tvrdnje postoje samo u autorovoj uobrazilji, koja svojom solidnom dokumentovanošću (koju smo upravo prikazali) čitaoca uverava da Kraljevina S.H.S. nema uslove za opstanak. Da bi dokazao svoj stav autor stalno navodi nepostojeće ili pogrešne činjenice, koje vode ka pogrešnim obrazloženjima. On ismeva Srbiju kao Pijemont nove kraljevine koja je nedavno „aneksirala“ Crnu Goru. Još jedan od brojnih izuma autora: vlada u Beogradu nikada nije proklamovala aneksiju bilo kog dela Jugo-slavije. Svi delovi su se ujedinili sa Srbijom na osnovu slobodne volje i zajedničkim nastojanjima.

Obe, redovno izabrane Narodne skupštine Crne Gore objavile su pad kralja Nikole i proglasile ujedinjenje sa Srbijom. Tri komisije koje su Savezničke sile poslale u Crnu Goru, u tri navrata su kontrolisale ovu narodnu volju. Ovo je stara, propala nemačko-austrijska metoda da zapadne demokratije uveri kako na Bliskom Istoku živi niz malih naroda kojima je potrebna zaštita moćnih suseda.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca vrlo ljubazno zahvaljuje na takvoj revnosti koja želi da je usreći prema sopstvenim željama i potrebama i traži samo jednu stvar: da je ostave da mirno rešava svoje poslove kojima će sama upravljati najbolje kako ume. Svakako, i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca ima svoja mnogobrojna unutrašnjopolitička pitanja koje će uvek rešavati u skladu s voljom i potrebama svoje nacije. Kraljevina Italija nema manje takvih unutrašnjopolitičkih pitanja.

Jedino su naziv Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, njena parlamentarna vlada i njen Ustav — jedan od najdemokratskijih na svetu — dovoljna garancija da niko nikoga ne može aneksirati niti potčiniti. Od oslobođenja, u svim vladama su najodgovornije funkcije u vladi bile poveravane kako Hrvatima i Slovencima tako i Srbima. Tu će u novoj kraljevini moći da budu rešena pitanja unutrašnje politike, kakva se jedno za drugim javljaju i u zemljama s najstarijom kulturom, poput Velike Britanije, Francuske i Holandije.

Ali na polju spoljne politike Kraljevina je čvrsto odlučila da svim snagama brani integritet nacionalnog nasleđa.

Čini nam se korisnim da na ovo podsetimo izvesne susedne sile ove kraljevine koje, oslanjajući se na tajne sporazume, pokušavaju da jednim delom stanovništva Kraljevine S.H.S. raspolažu kao da su na stočnoj pijaci.

Takvim delovanjem Italija priprema novu opasnost evropskom miru. Srpsko-hrvatsko-slovenački narod pak neće ustuknuti ni pred kakvom opasnošću kada je u pitanju odbrana sopstvene svete zemlje.

Srbija

Srbi

Jednog lepog julskog dana 1912. godine stajao sam s mladim Srbinom iz Bosne na Drini, reci koja čini granicu između Srbije i tada još austrougarske Bosne. Licem okrenut ka njegovoj ljubljenoj Srbiji, ispričao mi je da će već ove jeseni Srbi, Grci i Bugari poraziti Tursku, a kad se to dogodi, onda će na red doći trula Austrija.

Uperio sam pogled u tog mladića, jer do tog dana još ništa nije bilo poznato o napetosti između Srbije i Turske.

Diplomatija u Beogradu zatečena je iznenadnom objavom rata u septembru. Tadašnji poslanik austrougarske diplomatije, Mađar po imenu Ugron, bio je odličan primer oštroumnosti tadašnjih glava. Rat je bio objavljen, u Beograd su već prispeli prvi ranjenici, a ovaj gospodin je tek tada primetio da je stvarno rat! On je još hteo da zna da li postoji objava rata te je potražio svog ruskog kolegu i pitao ga da li bi on tu objavu rata saopštio Ministarstvu inostranih poslova Austrougarske. Ali vratimo se mladom Srbinu koga sam pitao kakve razloge imaju Srbi u Bosni da se diče tim priključenjem Srbiji.

„Pa evo, u Srbiji ne moraš da plaćaš porez, a mi ovde u Bosni moramo toliko da plaćamo.“ Na to sam rekao da Srbi nemaju dobro uređene ulice ni škole, da u većim mestima nemaju čak ni bolnice, da službenici često mesecima moraju da čekaju na plate, itd.

Odgovorio mi je: „Ali ni oni ne moraju da plaćaju porez.“ Srbija je uvek bila prava balkanska zemlja, mnogo zanosa ničim, bez aktivnosti, ali zato vrlo mnogo korupcije. Ceo upravni sistem počiva na korupciji, jer služba se dobija i unapređenje postiže ne na osnovu pameti i truda već na osnovu pripadnosti političkoj partiji. Dođe li druga partija na vlast, svi službenici se otpuštaju ili degradiraju na niže funkcije kako bi ustupili mesto štićenicima nove vladajuće partije.

Svaki državni službenik je znao da su mu pozicija i primanja zagarantovani dok je njegova partija na vlasti, a pošto to može trajati duže ili kraće, on mora zaraditi toliko da eventualno može živeti od rente.

Narodu je dovoljno da ga hrane lepim rečima o Srbiji i junaštvu.

Srpska književnost i inteligencija nije se razvila u slobodnoj Kraljevini Srba, već je „potlačeni“ Srbin u Slavoniji dobijao solidno obrazovanje od tako omraženog tlačitelja, i tako činio srpsku inteligenciju.

Setio sam se reči mladog Srbina sad kada sam čuo da u Bosni mnogi ne plaća-

ju porez. Srbin je veliki patriota, neustrašivo će dati i život za svoju domovinu, uz to je izuzetno gostoprimljiv i spreman da goste dočeka jelom i pićem. Ali zatražiš li od njega da plati, tada prestaje svaka ljubav i prijateljstvo.

On voli da šefuje i da pusti druge da rade za njega, a za to su najpogodnije Švabe (Nemci).

Srbi vrlo lako uče jezike, oštroumni su, ali su toliko uobraženi, i ako iole išta znaju, umišljaju da sve znaju.

Kažu da je muzika merilo osećanja jednog naroda; odnos prema ženama pokazuje stepen civilizovanosti.

Narodna muzika je toliko primitivna i čine je dva tona koji se neprestano ponavljaju. Njihov nacionalni ples, kolo, održava se ne kao zabava već kao neka vrsta religije. Kada muškarci plešu nimalo se ne obaziru na žene, one smeju da se priključe ali se ne pozivaju. Seljak pušta da njegova žena ide za njim na tri koraka, uz to on sedi na konju, dok žena, satima, često noseći težak teret, korača kroz blato. Uopšte, on je gospodar, a na ženu gleda kao na neku vrstu marve.

U takozvanim višim krugovima žene su lenje i neuredne i glavno zanimanje im je hvalisanje i brbljanje.

Zadruga, kućna zajednica, vrlo je čudna ustanova. Svaka porodica bira jednostavno najpogodnijeg najstarijeg člana porodice kao vođu svoje zadruge, i njegovim zapovestima, ma šta se događalo, moraju se povinovati svi članovi porodice.

Pored toga, svaka porodica ima jednog sveca kao kućnog zaštitnika, koji se slavi jednom godišnje, na dan posvećen tom svecu, i slavi se uz mnogo pijančenja. Svaki poznanik dužan je da čestita porodici i da učestvuje u slavlju. Ne doći na slavu smatra se uvredom.

Postoji najmanje 50 različitih zaštitnika, i čovek može da zamisli koliko se dana u godini ne radi, i bez onih običnih prazničnih dana.

Ljupka gamad koju Gete u svom *Faustu* prikazuje kao Mefistove atribut, kod Srba su domaće životinje; Srbi više vole rakiju (liker od šljive) nego vodu.

Srpski narod je u današnje vreme gospodar u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Ovi poslednje pomenuti ne samo da su na mnogo višem stupnju civilizovanosti, već imaju i drugačija osećanja i uvide nego njihovi sadašnji gospodari. Kako Srbi sada upravljaju u novoj Kraljevini?

Najpre, Beograd je morao postati centar nove kraljevine. Vođe zaboravljaju da je, istina, lako upravljati zemljom od milion i sedamstopedesethiljada iz jednog centra, ali da je kraljevina od 14 miliona nešto sasvim drugo. Vođe nisu shvatili sadašnje okolnosti i počeli su da eksperimentišu s ljudima koji su imali sve osim sposobnosti za posao koji rade. Glavno zanimanje svih uticajnih službenika jeste da svoje političke prijatelje i poznanike postave na razne položaje. Glavni sadržaj državnog glasila, koje se objavljuje svaki dan,

Službenog glasnika, bila je lista novonaimenovanih službenika i onih unapređenih na više funkcije.

Evo nekoliko rečitih ilustracija: u Susku postoji carinska postaja sa šest službenika, koji nisu imali mnogo posla ali je ipak postavljeno četrnaest novih činovnika. Njihovo obrazovanje je tako skromno da jedan od njih ne ume ni da čita ni da piše.

Ministar železnice nije stručnjak, zato je morao biti naimenovan generalni direktor; ni on nije stručnjak i zato je naimenovan jedan direktor, on je bio bivši direktor za raspodelu ratnog plena i dosad se bavio jedino prodajom robe. Sada će biti postavljeno još nekoliko pomoćnika direktora, a onda konačno i jedan stručnjak kao potčinjeni, koji samo treba da obavlja posao za ovu gospodu.

Novi ministar industrije ide na put i obilazi najveću eksploataciju drveta u Drvaru. U Glasniku je objavljeno zvanično saopštenje o odluci ministra da celokupnu eksploataciju otkupi država i da u Sarajevu bude osnovana škola za tkanje tepiha. Naravno, kaže se: kakvog odvažnog ministra imamo, ali istina je da 95% eksploatacije drveta (Akcionarsko društvo *Steinbeis*) još od 1913. pripada zemlji Bosni. A i škola za tkanje postoji već 20 godina, neprekidno radi i osnovali su je Austrijanci kao državnu školu.

Vojnu organizaciju ilustruje sledeće: u Zagrebu je bilo 15 aviona s potrebnim oficirima i posadom, ali rezerve pogonskog goriva sastojale su se od 45 kg. Komandant je dobio zapovest da avionima obiđe jedno mesto na granici s Mađarskom kako bi sprečio da boljševičke letilice pređu granicu. Komandant je izvestio o benzinu i nakon dugog čekanja ga dobio, ali toliko malo da je jedva mogao da stigne do naznačenog mesta. Komandant je potom dobio zadatak da izviđa svojim avionima jer navodno stižu neprijateljske letilice. I dok vojni automobili prave izlete sa oficirskim izabranicama, za avione se nije mogao dobiti benzin. Komandant je možda već bio preterao s neprestanim traženjem, ali bilo kako bilo, stigao je novi komandant ali ne i benzin. Kada se mađarska letilica pojavila nad gradom, novi komandant nije mogao da uradi ništa drugo do da sakrije svoje avione. Ovakvo stanje je trajalo tri meseca, sve dok nije stigao jedan veliki srpski praznik. Taj dan se slavi velikom crkvenom povorkom kroz grad i komandant je dobio zapovest da povorku u znak počasti prati avionima. I, čudo nad čudima, zajedno sa zapovešću dobio je i benzin koji već mesecima traži.

Srpski oficirski korpus se najvećim delom sastoji od seljaka koji su za vreme rata od običnih vojnika unapređeni u oficire; ima mnogo kapetana koji jedva umeju da napišu svoje ime. Umesto mača nose bič da bi njime šibali devojke, ili svoje vojnike, pa i publiku. Ljude, koji su pod austrijskom upravom bili uvređeni zbog psovki, koje je austrougarski militarizam koristio u obuci vojnika, sada su mogli videti da bratski srpski oficiri prebijaju ne samo vojnike

već i građane.

Ako još ispričam da službenici, kako bi partijskim članovima pomogli da zarađuju novac, poklanjaju izvozne dozvole, koje ovi onda mogu da prodaju; da stranci u raznim gradovima dobijaju naredbu da grad napuste u roku od 24 sata, ali ako uticajnim osobama plate 'ogromnu sumu novca', dobijaju dozvolu da ostanu; da životne namirnice prikupljene za siromašno stanovništvo dospevaju službenicima i njihovim prijateljima i da je u Parizu sakupljeni novac završio u džepu jednog visokog predstavnika; da se svakog trenutka objavljuju zakoni koji nakon 14 dana ponovo bivaju odbačeni, da vlasti [...] ²⁰ krunu od stanovništva koje je inkriminisano i da se podstiče zelenaštvo jer činovnici na tome zarađuju, čovek će onda razumeti da svi ne-Srbi gaje bezmernu mržnju prema režimu, mržnju koja će u dogledno vreme eksplodirati.

²⁰ tekst nečitljiv

Jugoslavija

Velikosrpska i velikohrvatska ideja

Prvog decembra 1918. predstavnici hrvatske, slovenačke i srpske strane obrazovali su nacionalni savet i u Beogradu proglasili ujedinjenje Srbije, Hrvatske i Slovenije. Ovo ujedinjenje tri kraljevine, nazvano S.H.S. (za Srbija, Hrvatska, Slovenija) ili sažeto Jugoslavija, bio je zapravo izuzetno revolucionarni čin i posledica raspada Austrougarske monarhije. Utopija o ujedinjenju srpskog, hrvatskog i slovenačkog naroda mogla je biti potpuno ostvarena tek nakon velike katastrofe stare monarhije. Ovom idealu ujedinjenja stremljenje se već decenijama, ali ovo stremljenje je bilo više u interesu partijske politike: u mogućnost ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državu nije se verovalo ni u Srbiji, ni u Hrvatskoj ni u Sloveniji. Među ovim narodima srodne rase vlada iskonsko neprijateljstvo koje, osim u spornim verskim pitanjima – Srbi su pravoslavci, Hrvati i Slovenci rimokatolici – svoj uzrok ima u različitom geografskom položaju ovih zemalja, usled čega su se Srbi priklonili istočnjačkoj kulturi, dok su Hrvati i Slovenci potpuno orijentisani ka Zapadu. Poslednjih decenija postojanja Austrougarske države u južnoslovenskom regionu vodio se ogorčeni sukob između velikosrpske i velikohrvatske ideje. Kod Srba je ukorenjeno verovanje da su oni pozvani da sve južnoslovenske narode ujedine u jednu veliku državu i da ponovo ožive tradicije velikih srednjovekovnih srpskih kraljeva. Na prvom mestu, srpski narod sebi prisvaja celu Makedoniju, popriličan deo Severne Albanije, planine Crne Gore, veliki deo Srema i Južne Mađarske i okupaciono područje Austrougarske, Bosnu i Hercegovinu, gde su se ranije, pre turskog osvajanja, nalazile srpske kraljevine Rama i Bosna. Srbi ne pretenduju na područje same Hrvatske, dakle na hrvatske i slavonske komitate, s izuzetkom Srema. Južnoslovenski Pijemont, Srbija, oduvek je imala istančan politički instinkt. Taj instinkt je govorio da bi zapadno orijentisan hrvatsko-slovenački narod, strogi verski katolicizam i fanatična mržnja prema svemu što je srpsko, u jednoj velikoj srpskoj državi predstavljali veliku unutrašnju opasnost. Ovoj velikosrpskoj ideji suprotstavljena je velikohrvatska ideja. Nju snažno podržava ceo aparat katolicizma. Iz Beča najpre otvoreno, a kasnije, sa usponom mađarstva, tajno podržavana, imala je za cilj da na jugu monarhije i u granicama monarhije osnuje veliko jugoslovensko carstvo u kome bi Hrvatska, Slovenija, Dalmacija, Bosna i Hercegovina bile ujedinjene kao Habzburška kraljevina, koja bi u Dunavskoj monarhiji imala ravnopravni položaj kao i Austrijsko carstvo i kraljevina Mađarska. Da ovakvo rešenje jugoslovenskog pitanja nije urodilo plodom treba pripisati

jedino prevelikom uticaju Mađarske u monarhiji. Kako bi se sprečio razvoj hrvatstva, Budimpešta uvek podržava Srbiju naspram Hrvatske, Hrvatska se naprotiv potiskuje i slabi, tako da je postepeno uspostavljena moralna i materijalna nadmoć Srbije, koja je tokom vremena postala toliko jaka da je ne samo zadala smrtni udarac Austrougarskoj, već i samostalnosti Hrvatske i na duži period učinila kraj velikohrvatskim snovima. Dok je Srbija već više od jednog veka vodila najogorčeniju borbu protiv Austrougarske i njene državane ideje i već četiri generacije se pripremala za veliki konačni obračun s Habzburškom monarhijom, hrvatski narod je odvajkada bio privržen carstvu i državi. Politički *credo* svih hrvatskih patriota bio je da sudbinu, razvoj i veličinu hrvatskog naroda treba što više povezati sa sudbinom Habzburške monarhije i da hrvatski narod svoje ideale može ostvariti jedino u okviru monarhije. Ali politika Austrougarske monarhije bila je slaba i bez jasno postavljenih ciljeva. Donošenje odluka o spoljnoj politici bilo je otežano jer se uvek moralo voditi računa o mađarskoj nacionalističkoj politici i nije mogla biti podržavana velikohrvatska ideja unutar monarhije. Tako je srpska ideja u toj austrijskoj neodlučnosti dobila neprocenjivog saveznika, i velikosrpskoj propagandi je uspelo da onu dosad sve više neprijateljski nastrojenu Hrvatsku pridobije za rešenje jugoslovenskog pitanja izvan monarhije, dakle u duhu pristalica Srbije, što se jasno pokazalo u „Riječkoj rezoluciji“ koja je prvi put stvorila zajednički front između Hrvatske i Srbije. Ono što je Hrvate i Slovence nagnalo u tabor velikosrpske propagande nije ljubav prema Srbima, već očajanje jer svoje nacionalne ideale, usled opozicionog stava Mađarske, nisu mogli da ostvare unutar monarhije. Uprkos sve većoj agitaciji protiv monarhije, Hrvati iz svih južnoslovenskih regiona ostali su verni Habzburškoj monarhiji; naročito je odbrana slabo zaposednutih granica na južnom ratnom poprištu protiv Italijana bila moguća zahvaljujući junaštvu južnoslovenskih trupa zadojenih nacionalnim ogorčenjem. Hrvati, Slovenci i Dalmatinci borili su se protiv smrtnog neprijatelja Italijana da bi odbranili Jadransku obalu, kako ih Italija ne bi odsekla od mora, kao što je Austrija Srbiju odsekla od mora. Južnoslovenske trupe, koje su bile verne caru, usred haosa raspada, odjednom su postale pristalice S.H.S države; u najmanju ruku, prilikom ujedinjenja tri kraljevine uspostavljenog u decembru 1918. nije preostalo ništa od tog otpora protiv ove radikalne promene koja je sahranila hiljadugodišnju Hrvatsku kraljevinu i zemlju pretvorila u velikosrpsko carstvo. Ovo je svakako protivrečnost, ali tek prividna. Poraz Austrougarske monarhije bio je i poraz Hrvatske, usled čega je i Hrvatska morala pretrpeti i sve katastrofalne posledice poraženih. Priključenje Srbiji bilo je najjednostavnije rešenje da se od poraženog postane pobednik i da se tako na najjednostavniji način izbegnu moralni i ekonomski gubici rata koji je izgubljen. Ujedinjenje Hrvata i Srba nastalo je ne iz želje i ljubavi Hrvata prema velikosrpskoj državi, već pod moralnim i materi-

jalnim pritiskom izgubljenog rata.

Da bi se shvatili sadašnji događaji i budući razvoj države S.H.S mora se imati na umu ovaj istorijski nastanak i tada će se razumeti i kako su 28. novembra održani izbori za prvu Ustavotvornu skupštinu u Hrvatskoj doneli poražavajući udarac ideji ujedinjenja u državu S.H.S. i – uprkos pritisku vlade i vojnoj okupiranosti zemlje – završili velikom pobedom partije koja je u svom programu otvoreno formulisala ostvarenje velikohrvatske ideje i koja nipošto ne želi centralizovanu S.H.S. državu.



II PUTOPISI



II PUTOPISI

Holandski i flamanski putopisi o južnoslovenskim krajevima imaju dugu tradiciju, zapravo još od Prvog krstaškog pohoda. Od najznačajnijih imena treba spomenuti sledeće: diplomate Ohir van Busbeke, Johanes De Sheper, kao i braća Karel i Levinus Rejm u šesnaestom veku; mirovni pregovarači Justinus i njegov sin Jakob Kolijer krajem sedamnaestog i početkom osamnaestog veka; diplomate Konrad Šuc, Vilem Dedel i Joan Raje van Brekelervart sredinom osamnaestog veka; slavista Hendrik Wolfgang van der Mej u devetnaestom veku, i znameniti holandski pisac Marselus Emants na samom početku dva desetog veka.²¹

Temeljnu putopisnu studiju o Kraljevini Srbiji napisao je novinar Hosinus de Voht²² uz podršku srpskih vlasti, holandskog Ministarstva spoljnih poslova i srpskog počasnog konzula u Holandiji, Meinarda Merensa.

Što se putopisa o Kraljevini S.H.S, a kasnije i o Kraljevini Jugoslaviji tiče, ima onih s izraženim literarnim kvalitetima ali i onih koji obiluju stereotipnim predstavama i klišeima. Najznačajniji su iz pera dvojice istaknutih holandskih pisaca: A. Den Dolarda i Feliksa Rutena. Svakako treba spomenuti i bedekere koje su krajem tridesetih napisali S.A. Reitsma i V. Valk²³.

A. Den Dolard (*A. den Doolaard*, 1901-1994) bio je pseudonim holandskog pisca Korneliusa Johanesa Georga (Boba) Spulstre mlađeg (*Cornelis Johannes George (Bob) Spoelstra jr*). Godine 1926. debitovao je zbirkom vitalističke poezije a već 1928. opredelio se za život slobodnog umetnika napustivši posao i krenuvši na pustolovno putovanje po Balkanu i Francuskoj. Rano su ga privukla socijalistička i antifašistička uverenja koja je javno zastupao. Zbog njegovih krajnje otvorenih članaka deportovan je iz Austrije, a bio mu je zabranjen ulaz i u Nemačku, Bugarsku i Italiju. Na svojim višemesečnim pešačenjima po Albaniji i Jugoslaviji - prvo je preduzeo 1931. godine - sakupljao je utiske i opservacije iz kojih su kasnije nastala mnoga nezaboravna dela holandske književnosti kao što su „Gostionica s potkovicom“ (*De herberg met het hoefijzer*, 1933), „Orijent ekspres“ (*Oriënt-Express*, 1934), „Svadba sedmorice cigana“ (*De bruiloft der zeven zigeuners*, 1939) i „Zemlja iza božijih leđa“ (*Het land achter Gods rug*, 1956). U prevodu Mile Drašković,

21 Za detaljniji istorijski pregled nizozemskih izvora o južnoslovenskom prostoru vidi disertaciju Novaković-Lopušina, 1999.

22 Gosinus de Voogt, 1863-1918, holandski novinar i izveštač za listove *Nieuws van de dag* i *De Telegraaf*. Odlomci iz njegove putopisne studije „Na Balkanu posle sklapanja mira. Srbija i Srbi“ (*In den Balkan na den vrede. Servië en de Serviërs*, 1913) objavljeni su u Novaković-Lopušina, 1999: 158-162.

23 Vidi Novaković-Lopušina 2005: 195-217

supruga tadašnjeg jugoslovenskog ambasadora u Hagu, objavljena su u Beogradu njegova dela „Nazad, more!“ (*Het verjaagde water*, 1947) i „Zemlja iza božijih leđa“.

Den Dolardov prvi turistički vodič kroz Jugoslaviju nastao je doduše tek 1956. godine, ali su njegove predratne reportaže i romani bili ti koji su pobudili pažnju holandske javnosti za jugoistok Evrope, kako za tamošnja politička događanja tako i za prirodne lepote i kulturne osobenosti. Pisac je početkom pedesetih čak nameravao da se s porodicom trajno naseli u Jugoslaviji (najverovatnije u Opatiji) ali je odustao od ove namere zbog sve većeg pritiska na slobodu izražavanja. Svoje negodovanje nije krio ni u razgovorima s Titom. Međutim, uprkos ovim razmimoilaženjima nastavio je da redovno posećuje Jugoslaviju.

Po objavljivanju Den Dolardovog romana „Svadba sedmorice cigana“ (*De bruiloft der zeven zigeuners*, 1939), u Holandiji je zabeleženo izuzetno interesovanje za Ohrid, što je na vrhuncu rezultovalo cifrom od oko 50.000 posetilaca iz Holandije na godišnjem nivou. U Ohridu je 29. maja 2006. godine zato u znak zahvalnosti otkriven spomenik u čast A. Den Dolarda.

Feliks Ruten (*Felix Rutten*, 1882-1971), rodom iz holandskog Limburga, kao katolik se opredelio za studiranje na Katoličkom univerzitetu u Levenu, u susednoj Belgiji, gde je i doktorirao. Istakao se kako svojom prozom tako i poezijom ali je ipak najviše domete postigao sjajnim putopisima. Integralna zbirka njegovih tekstova o Jugoslaviji objavljena je 1937. No, Rutenu je omiljena destinacija ipak bio Rim. Tamo se nastanio nakon razvoda od supruge i tamo je i preminuo.

Što se publiciste G. Nejpelsa (*G. Nijpels*) tiče, o kojem nismo uspeli naći podrobnije biografske informacije, on je sudeći po pisanju holandske progresivne štampe bio kontroverzna ličnost upletena u finansijske malverzacije i špijunažu u korist Nemačke.

Kratki putopis holandskog dopisnika iz Zagreba, aristokrate dr Kornelisa de Mares van Svinderena (*jhr. dr. Cornelis de Marees van Swinderen*, 1890-1961), svedoči o jednoj konstanti u holandskom i flamanskom izveštavanju, a to je kontrastiranje zapada Jugoslavije s ostalim delovima, i primenjivanje stereotipnih opozicionih parova kao što su zapad – Balkan, kultura – primitivizam, aristokrate – cigani, red – haos.

Stjeničavi sporovozni vlak za Orijent

Nakon rata pokušalo se iznova živjeti što je moguće više u maniri onoga pred-ratnoga, a svijet, u kojem se i prije rata nemalo varalo, na mnogim poljima postaje deset puta gori. Pa valjda smo nešto znali i prije, u tim divnim starim vremenima prije svjetskog ludila, većina reklamiranog bila je toga i vrijedna. Ali je bar bilo nekog *temelja* istini kod sve te ljepote. Danas prijevara više ne poznaje granice, pa se i najgori *Ersatz* (nadomjestak) usuđuju predstaviti kao pravi. Uzmimo za primjer putovanja. Da je u svim tzv. divnim kupalištima na jugu, kamo vas svi putnički operateri žele namamiti, često [...] ²⁴ surovo, hladno, a za slabije čak i opasno, da pokoji *grand-express* vlak nemirno putuje, oh, to je još nekako moglo proći.

Ma je li!?

Koliko je Nizozemaca željnih putovanja posljednjih mjeseci šećući se po *Boulevard des Italienens* pohlepnih očiju čitalo svjetlucava slova o *grands trains de luxe* koji je opet uveo međunarodni vagon za spavanje, kao i prije rata; koliko ih je u večernjem mraku vidjelo svjetlucave najave luksuznih vlakova primamljivih naziva; koliko ih uopće nije stiglo izračunati je li uopće izvediva tako brza luksuzna vožnja prema Egiptu, Rimu, Konstantinopolu, Ateni...

I sâm naziv ostavlja bez daha: „Le grands express européens; Simplon-Orient-Express; Paris-Athenes, Paris-Constantinople; grands trains de luxe...“, da vam slina krene na usta.

U svojoj su reklamnoj prijevari otišli čak i korak dalje. Za vlakove sa spavaćim kolima, koji vas po Balkanu voze s prosječnom brzinom od 5 do 10 km/h (biciklom bi bilo brže), u glavnom uredu su izvjesili prekrasan raspored vožnje s urednim vremenima dolazaka i polazaka na svim stanicama, istaknutim točno u sekundu. Jedan takav *train de luxe* je „sastavljen isključivo od spavaćih kola i vagon-restorana“, piše u belgijskom vodiču željezničkog prometa. Ali čak ni to nije istina, jer onaj tko putuje prema Ateni ostat će na potezu od Niša u Srbiji do Soluna, putovanju koje jednom traje tri, drugi put deset dana, bez vagon-restorana te tako biti upućen na ono čega se uspije dočepati u bezbrojnim makedonskim selima i gradićima po kojima se bude smucao. Prema željezničkom vodiču putnik stiže nekamo na određeni dan u 15.27, a polazi u 16.10! Ali mjesto o kojemu je riječ vjerojatno će ugledati tek dan kasnije u proizvoljno vrijeme, da bi potom tamo pola dana mirovao.

²⁴ tekst nečitljiv

Već sam spomenuo da jedan dio tog vlaka ne vozi kroz tunel Simplon, nego preko St. Gotharda. A u cijelom imenu Simplon – Orient-Express samo se ri-ječi Orient nema što prigovoriti. Ako baš uporno žele zadržati tri imena, neka se onda barem zove stjeničavi Orijent-sporovoz. Jer čini se da ovaj lijepi put-nički vlak ne čiste ni u Europi, po povratku s Istoka. Barem sam ja u Brus-selu ušao u vagon koji je stigao iz Oostendea i koji je trebao krenuti prema Konstantinopolu. Nakon ručka odlučio sam malo prileći, ali nisam uspio od neizdržljivog svraba koji me natjerao u potragu za njegovim izvorom. I što bi drugo moglo biti, jedna obilno napojena stjenica uzaludno je preko valjkastog jastuka pokušavala umaknuti mojoj osveti.

Kondukter spavaćeg vagona tvrdio je da je to nemoguće: vagoni su upravo očišćeni. Ali ja sam mu pred nosom i očima držao svoju lovinu. A jedno od dvoga bilo je već sasvim dovoljno da uvjeri konduktera Orijent-sporovoza.

U Milanu sam presjeo u novi vagon, koji je stigao iz Dovera i Pariza. Konduk-teru sam prenio svoja otkrića iz prethodnog vagona. Ali on u tome nije vidio ništa osobito: belgijski vagoni su zaista bili prljavi. Imao sam sreću što sam sad mogao presjesti u francuski vagon, tu ne bih trebao imati sličnih proble-ma.

Hvalisavac! Kad sam kondukteru sljedeće jutro prijekorno pokazao plijen duge nemirne noći, uredno položen na novinama, lice mu je ostalo nepomi-čno. Iznova sam dobio prožvakanu priču o mojoj jako ukusnoj krvi. Drugi putnici se uostalom nisu žalili. Sada znam, nažalost, već dugo, da mene pod svaku cijenu moraju bosti. Ali da bi uopće mogli početi, moraju biti tu. Ovaj put sam uostalom imao supatnika na vlaku, nekog Grka iz Pariza, koji mi je pomogao tamaniti ove neprijatelje, sve dok nakon pet dana očigledno i pos-ljednjeg nismo zgnječili pa smo dalje nastavili spavati u miru (koliko je to moguće u zemljama u kojima vlakove ranžiraju na osobit način: jedan su-narodnjak je nedavno na ovoj liniji u nekom srpskom gradu izgubio svoj naj-ljepši zub!)

Prije nego se odmaknem od ove neukusne i svrabljive teme želio bih prenijeti još jednu opasku u vezi s mojim smrtnim neprijateljima. Prestanimo jednom zauvijek s pričom da te beštije ne grizu preko zime. Prošle godine su me u Rusiji i Poljskoj, na deset stupnjeva ispod nule, u prosincu i siječnju, izgrizle na mrtvo ime! A kada sam ovih dana preko noći u Makedoniji drhtao od hlad-noće u spavaćem vagonu (jer kako je vlak luksuzan koliko i jest, ovaj vlak se ili nikako ne grije ili pak jako malo, čak i ako prozori smrznju), tada su me ured-no potražili i izgrizli. A bilo je i onih koji se u ovim zimskim mjesecima čak nisu pridržavali ni međunarodnih dogovora, stoljećima unazad sklopljenih između ljudi i stjenica, da prestanu gristi nakon izlaska sunca. Jednu sam, sat vremena nakon izlaska sunca, ulovio na djelu i bilo mi je jako žao što sam i ovoj kuji mogao priuštiti samo jednu smrt.

A sad mi dopustite da vam ispričam kako se kontinentalnim putem putuje do Atene, kada preko jedne od onih lijepih reklama za vlak upadnete u luksuz. Onaj tko voli avanture, tko ima vremena i kome ne smeta putuje li osam ili četrnaest dana; koji izdržava sve osim morske bolesti; tko svojim očima želi vidjeti kakva je „Srbija“, kako izgleda ovaj hrabri dio iskušane države SHS i koliko strašno je ovdje bjesnio i pustošio rat, neka onda krene na put stjeničavim Orijent-sporovozom. Ipak, onaj tko želi biti siguran u dan svog dolaska i želi do neke mjere ugodno putovati, taj neka ide za Veneciju (također s Orient Expressom, koji do tamo zaista vozi ekspresno; i ponijeti štogod Zacherlin pudera protiv insekata!) i neka se tamo ukrca na brod za Atenu. Međutim, prije dolaska on će morati kod Lloyd Triestina telegrafski zatražiti vrijeme polaska broda ili će u Veneciji pričekati jedan takav brod, koji plovi jednom tjedno.

Za onoga tko putuje preko Brüssela-Strasbourgja jad, međutim, ne počinje na Balkanu ili pred njim, čini se naime da naša željeznička poduzeća smatraju nužnim putniku iz Nizozemske već unaprijed zadati jedan pripremni trening. Na dan moga polaska barem su izravni vagon za Milano priključili kao posljednji – tako da se u Antwerpenu lakše može ranžirati – tik iza vagona za prtljagu na liniji Amsterdam – Brussel – Pariz. Time se duž koridora prema kraju vagona pružao prekrasan pogled na promjenjiv krajolik, ali zato nije bilo priključka s vagon-restoranom niti je bilo grijanja.

Posljedica toga bila je sljedeća: cijelih pet putnika u vagonu, od čega jedan par: gospodin je bio vrlo ljut na sve i svašta te je stoga jako prijaznog konduktera i sve njegove kolege izgrdio kao boljševike, da bi nakon tog nelogičnog zaključka sa svojom suprugom potražio mjesto u vagonu za Brussel.

Troje preostalih trpjeli su glad i hladnoću sve do Brüssela te su sretno našli mjesto u izravnom vlaku na relaciji Oostende – Konstantinopol. A vagon na liniji Amsterdam – Milano potpuno je prazan nastavio dalje! Iskreno priznajem da sam se poželio vratiti u taj vagon kada su me u mojem „train de luxe“ počele gristi stjenice. Pa zar zaista nije moguće da jednog putnika iz Nizozemske do Milana dopreme ne samo bez stjenica, nego još i dobro uhranjenog i ne napola smrznutog?

Hladnoće će ionako biti previše za izdržati. Jer u St. Louisu, na toj tri puta proklesoj stanici na francusko-švicarskoj granici, odmah te izvode van – a da te uopće ne pretražuju, pečate udaraju bez provjere vize – uredno u tri sata ujutro iz kreveta, tjeraju te da se vučeš preko beskrajnih perona i kroz duge tunele kako bi te tada, na jednom otvorenom peronu bez ikakvog skloništa ili pokrova, ostavili da čekaš svoj vlak dobrih petnaestak minuta na noćnoj hladnoći. Zamislite samo kako je tamo kad kiši, puše ili sniježi! Tako Francuzi postupaju bezrazložno i nepotrebno sa ženama, djecom i slabima.

Utvrdio sam, međutim, da su jedan gospodin i gospođa u našem spavaćem vagonu „bolesni“ i da će se njihova prtljaga pregledati u kupeu. A već sljedeći

dan su mi se činili bolesnima onoliko koliko sam bolestan i ja. Sljedeći put stavih kutijicu aspirina pokraj svog kreveta i oblogu na glavu. Pa kad sljedeći put naiđe carinik, počeo ću užasno kašljati, podupirati se i praviti grimase...

Ali možda to više neće biti potrebno te će francuske vlasti u međuvremenu uvidjeti da ovo mučenje šačice ljudi koji putuju noćnim vlakom, nije motivirano time što je St. Louis još prije nekoliko godina nosio ime St. Ludwig.

U Švicarskoj još uvijek sve protječe u najboljem redu, točno u minutu, precizno, uredno. Moju žalopojku o kišnom vremenu, koje mi je nedavno pokvarilo cijelo putovanje u Milanu, očigledno su pročitali i usvojili: ovaj put su se pobrinuli za sve – treperavi izlasci sunca iznad jezera Vierwaldstätter, drveće u jesenjoj ljepoti, Alpe svježije posijane snijegom. Bila je to zemlja za turiste, servirana na način koji se ne može imitirati. Ali ne razumijem zašto pored svih mogućih poreza nisu još izumili porez na lijepo vrijeme. Koji stranac ne bi s radošću žrtvovao još par franaka za svaki takav dan?

U Italiji je opet počela bijeda. Već neko vrijeme su na relaciji Chiasso – Milano ukinuli vagon-restoran. Jedna od mnogih stvari koju na Boulevard des Italiens *niste* mogli pročitati. To nam je priopćio konobar željezničkog restorana u Chiassu dok nas je uvjeravao da će nam dopremiti ručak prije nego vlak krene. Ali tko će vjerovati tom talijanskom kelneru? A da mu se uopće ne može vjerovati ispostavilo se pet minuta kasnije, kad nas je vlak, izvijene od gladi povezao dalje, iako je priča o restoranskom vagonu itekako bila istinita. Na putu prema Ateni prošli smo kroz gore teškoće. A u našem vrućem vlaku ubrzo smo pronašli novu poštalicu kojom smo jedni druge uveseljavali, zadirivali, nasmijavali: „train de luxe!“ Kada bi nestalo vode za tuširanje i piće; kada bi se zadnja svijeća ugasila, kada bismo pojeli posljednji komadić kruha sa salamom od češnjaka; kada bi iz boce konjaka ili viskija iscurila i posljednja kap; kada bi se izložilo svo gorivo ili kada bi kondukter navratio da nam kaže da ćemo „ovdje privremeno zastati“, onda bi mi spokojno podigli ramena i jedni drugima poručili: „train de luxe!“

Ipak je u početku, sve do Beograda, vlak barem vozio kao *express*. Tek tamo smo prvi put stupili na ruševnu zemlju Balkan: Sloveniju su Austrijanci, a Hrvatsku su Mađari obojali zapadnjačkim bojama – nakon što su Habsburgovci potonje natjerali da se zapadnjački i ponašaju.

U Beograd smo stoga pristigli sa samo sedam sati zakašnjenja.

A potom je uslijedio Balkan, onaj pravi, netaknuti Balkan; Srbija, koju naši čitatelji poznaju iz lijepih pisama našeg liječnika. Kada je iznova postalo jako loše, našalio se neki suputnik Englez: „Vivent les Alliés!“ Jedan drugi je gundao sebi u bradu: „A great country for a murder“... A obojica su zaboravila, da se nijedan od saveznika nije tako hrabro, ustrajno borio, a opet tako strašno patio.

Kada bi raspoloženje u našem vagonu opet postalo grčevito, kada bi opet sve

brundalo i kašljucalo ili uzdisalo, tada bi pomislio na šetače na Boulevard des Italiens, čije čežnje i požude svake noći pobuđuje to užareno ushićenje s kro-
vova, a među njima zasigurno i najprimamljiviji, nakon godinâ nemogućnos-
ti putovanja, taj „grande trains de luxe; Paris- Athènes“. Akropola, Partenon,
Propileji... I pomislio sam na prijatelje i poznanike u domovini, koji bi „tako
rado jednom pošli sa mnom“ i razgledali tu divotu, fino s „train de luxe-om“.
Eh, kako bi samo psovali na stjeničavom Orijent-sporovozu!

Op de Hoogte, 01.02.1929.

JHR. DR DE MAREJS VAN SVINDEREN

Kratka šetnja Zagrebom i Beogradom

Upravo u ovo vreme, kad su prilike u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca zamršenije nego ikad, kad se sve jače osećaju suprotnosti između „braće istog naroda“, kad su od metaka iz pištolja crnogorskog poslanika u Skupštini ubijeni samo hrvatski predstavnici, kada uspostavljanje paralela između ova dva velika jugoslovenska grada postaje sve teže ako ne i sasvim iluzorno, jedna kratka šetnja ovim gradovima mogla bi da poveća interesovanje čitalaca ovog časopisa za događanja u ovom delu sveta. Jer ako je istina da se priroda jednog naroda najbolje ogleda u njegovim gradovima, onda će iz poređenja ova dva centra – jedan više centar kulture, drugi više trgovine i industrije – čitalac moći da stekne utisak o stvarnom razlogu problematičnosti suživota Srba, Hrvata i Slovenaca. Jer svakom onom ko vidi iole dalje od svog nosa ubrzo će pasti u oči koliki jaz deli ova dva dela naroda. Zagreb je grad koji, mada u manjoj meri nego nekada, veoma podseća na austrijski uticaj; to je grad koji je zapravo u potpunosti evropski, grad kulture i civilizacije na koje su njegovi stanovnici s pravom ponosni; nasuprot njemu, Beograd je još uvek takoreći do u srž balkanski grad iako je u prvobitnom stanju sačuvano, zapravo, još samo malo zgrada i građevina iz starih vremena, a i to što je ostalo jedva da podseća na tursko doba. Ovde se radi o gradu koji – za razliku od recimo slikovitog Sarajeva – nije tursko-austrijski već pre izaziva tursko-balkanoidni utisak. Balkanoidni. Pod tim podrazumevam grad bez izražene privlačnosti, bez 'švunga', bez mekoće obrisa. To ni u kom slučaju ne znači da će se stranac tu obresti u gradu koji nema ničeg evropskog. Jer zaista ne možemo uskratiti Srbima priznanje za izraziti napor kako bi se staro zamenilo novim. Za onog ko bi pak želeo da načas boravi u prohujalim vremenima, taj ne treba da ostane u već pomenutom manje-više modernizovanom centru, već treba da uputi korake – i to oprezno, jer inače ima sve izgleda da ugame makar jedan članak – ka starom donjem gradu gde u mnogobrojnim piktoresknim kutcima može da zabasa u svet u kojem je bez traga nestao svaki red i poredak. Ovde po uličnim ćoškovima još može videti onu divnu haotičnost Cigana koji zarad nekoliko bednih dinara zaista zavidnom spretnošću klize četkom preko prašnjavih cipela uterujući im visok sjaj tako što zamazanim prstima utrljavaju masni imalin i glancaju somotskom krpom koju su najverovatnije isekli svojim kao britva ostrim nožem iz sedišta nekog železničkog kupea u trenutku kondukterove nepažnje. Ovde grla prolaznika još podmazuje čovek koji deluje znatno manje ukusno od tečnosti koju prodaje a koju naziva limunadom i koju sipa u čašu koju je trenutak pre toga iznutra obrisao svojim ne baš besprekorno

čistim prstom, pokazujući tako da ni njemu, čak ni njemu, nisu više nepoznata osnovna pravila higijene. Ovde vas ni trenutka neće ostaviti na miru Ciganka, preplanulog lica i s ogrlicom od krvavocrvenih korala oko vrata, pre nego što vas za male pare okiti prelepim cvećem iz svoje prepune korpe. Volim ove četvrti koje su daleko od svake civilizacije; volim ovu decu božiju, jer zaista su mnogo više deca nego odrasli ljudi, koja po užarenoj vrelini sunca sede na svom prisnom malom trgu koji sa svojim trošnim kafanama u dremežu provodi ovaj letnji dan. Volim te tople večeri kada sunce na zalasku svojim poslednjim zracima miluje Dunav i kada nas prljava skitnica časti melanholičnim zvucima svoje violine. Bezbedno je bitisati ovde ukoliko razumete ovu veliku decu. Ukoliko želite da ih razumete. A ako mislite da ovde ne biste mogli da lunjate bez revolvera, onda se varate, onda još niste naučili da se često stiže dalje s paklicom cigareta, s nekoliko dinara, i nekoliko ljubaznih reči izgovorenih u pravom trenutku...

Vaistinu, nekoliko dinara, jer dinari su u ovim krajevima još uvek sredstvo kojim se mogu otvoriti mnoga vrata. Možda je tako i kod nas u većoj ili manjoj meri, ali ipak sasvim drukčije. Kod nas je to nagrada za već pruženu uslugu, koja se nekad prihvata, a nekad odbija, a ovde je to uvek rado viđena moneta koja otvara pregovore. Čik dođite kao stranac u nepoznat hotel na Balkanu, po mogućstvu predveče kada su manje-više mali izgledi da se nađe prenoćište. Pogotovu s prtljagom, tako da portir odmah shvata da ste spremni na mnogo toga kako biste odmorili umorne udove na dobrom ležaju. Naravno da neće imati sobe. Ne, zaista nema potrebe da proveriti u knjizi, jer *nema* slobodnog smeštaja. Zagnjurite desnu ruku u džep pantalona i napunjenu šaku obazri-vo pružite u njegovom pravcu. O, dragi prijatelju, pogledajte još jednom... I gle čuda! Na trećem spratu, na četvrtom, na petom, a sve to u tesnoj vezi s visinom ponuđenog bakšiša, ili negde ispod krovnih greda ima još jedan majušni sobičak... Opet posežete u džep jer noć je mračna, njihove tacne nemaju taksimetar, a jezik ove gramzive gospode zvuči kao čaranje i bajanje u vašim nenaviklim ušima, tako da bolje...

Tako stvari idu ovde kad ne vladate jezikom i kad vam se ne upušta u odiseju koja bi vas odvela ko zna gde...

Ako je Beograd za one koji ne zaziru od malo avanture i romantike interesantan zato što se u njemu može videti toliko toga čega kod nas više nema, sa Zagrebom stvari stoje sasvim drugačije. Zagreb, grad Hrvata, grad u kojem se govori srpskim jezikom koji se, međutim, naziva hrvatskim, gde imaju sops-tvenu trobojku, crveno-belo-plavu, gde se piše srpski ali latiničnim slovima, i gde se često sa setom misli na dane koji su prošli i koji – naknadno gledano – i nisu bili tako loši. Tu su se svojevremeno radovali što će živeti sa Srbima u istoj kući, ali kao braća s kojom će se bratski i postupati. Neću se ovde bliže upustiti u ovo pitanje, dovoljno je da ukažem na to da o stvarnoj jednakosti

još zaista ne može biti govora. Razumljivo je, naravno, da se mlad narod kakav je srpski u svom razvoju ne može meriti s onima koji su u svom mišljenju i delanju potpuno evropski. Koji ne žele da se otcepe ali koji žele da žive a ne da drugi žive za njih. Koji žele da budu autonomni ali u okviru državne zajednice u koju su dospeli propašću austrougarske monarhije. A ti zahtevi nikad nisu bili glasniji nego nakon smrti predvodnika Seljačke stranke, Stjepana Radića – čoveka koji, makar je u mnogom pogledu bezmerno preterivao, nikad nije prestao da se bori za ono što je smatrao pravičnim, sve dok ga smrt u tome nije sprečila.

Ko dođe u ovaj grad, naići će na četvrt koja je kao malo koja lepa i interesantna. Jer - kad se umori od šetnje u donjem gradu – uputiće se u onaj deo koji se naziva Gornjim gradom i gde iz bukvalno svake građevine progovara prošlost. To je deo grada gde je nekad živelo plemstvo, plemstvo koje je sada lišeno svojih privilegija, koje bez novca i zemljoposjedništva tavori među prohujalim sjajem i raskoši iz minulih dana. Nad ovim delom grada nadvija se veo melanholije, vlada neka tajanstvenost zbog koje deluje kao da je tu izumro svaki istinski život; tu nema škripe tramvaja kroz uske ulice, tu nema bioskopa, nema krvoločnih filmova niti u bubne opne udaraju zvuci džeza; tu skoro da nema prodavnica i jedva po koji restoran. Ovde se mogu videti stare palate ukrašene prefinjenim skulpturama, u kojima su sada smeštene razne državne institucije ili koje se delom iznajmljuju i gde se kao veoma stari ostatak još može naći koja kapija u koju je ugrađen mali oltar pred kojim seljaci i seljanke, ali i okolni stanovnici kleče u pobožnom zanosu kako bi slavili majku Božiju pravim ili veštačkim cvećem.

Međutim, to ne iznudaže njene blagoslove jer ona uvek pomaže svakom istinskom verniku...

Lepo je nakon obavljenog dnevnog posla lutati ovom četvrti, da tako kažem, živih mrtvaca. Zateći se – makar na trenutak – među onima koji su – ma koliko ih pogodio preokret – ipak zadržali nešto u svom držanju, hodu i ponašanju što se – srećom – ipak još uvek ne može naučiti već što ostaje neprolazni posed onih koji su od točka istorije uspeali da spasu ono što i najsiromašnije među njima odlikuje kao istinske aristokrate, a to je umeće da se i bez ovozemaljskih dobara bude plemić i to... i ostane.

SRBIJA

Algemeen Handelsblad, 01.10.1921.

OD SPECIJALNOG DOPISNIKA

Novi Beograd

Beograd, septembar

Pred Beogradom se nalazi period snažnog razvoja. Mali balkanski grad koji je pre rata brojao 60.000 duša, danas ima već 150.000! stanovnika. Pritom, u centar južnoslovenskog kraljevstva neprestano pristižu novi stanovnici. Stoga nije ni čudo da manjak stambenog prostora u Beogradu daleko nadmašuje manjak istog na svetskom nivou, kao i da od tih 150.000 ljudi jedva da 80.000 živi u dostojanstvenim uslovima, dok ostali žive u svakojakim rupama, gotovo poput životinja. Ipak, silno se radi na tome da se izbori s ovom nevoljom. Na svakom uglu ili čistini mogu se videti skele; od ranog jutra do kasno uveče iz svih pravaca čuje se zvuk čekića i lupnjava, kuće niču kao pečurke posle kiše, a grozničava aktivnost u građevinskoj industriji nalik je američkoj. U ovom trenutku u izgradnji je 430 privatnih kuća, a osim toga gradi se i čitav niz javnih zgrada poput parlamenta, ministarstava, sudova i vojnih zgrada. Očekuje se da će Beograd za deset godina imati 300.000 stanovnika, ako ne dođe do promene u političkom sastavu. Ipak, procena o broju od 300.000 stanovnika, koja se može doneti na osnovu trenutnog razvoja, ne može se nazvati optimističnom; Beograd kao centar kraljevstva od 14 miliona stanovnika, koje poseduje neiscrpna prirodna bogatstva i mogućnosti za razvoj, zadovoljava sve uslove da postane najveći grad na Balkanu, pa čak i da prestigne Bukurešt. Možete lako da zamislite kakve se prilike za građevinarstvo otvaraju u ovakvim uslovima. Novi grad za 200.000 duša mora da se podigne ni iz čega, pa je potreba za inženjerima, arhitektama, građevincima i tehničarima neizmerna. „Za nekoliko godina imaćemo lepšu prestonicu od Mađara“, uverava me arhitekta iz Beograda, pritom mi objašnjavajući plan izgradnje grada koji je sâm projektovao. Najzad, Beograd se nalazi na predivnoj lokaciji i grad-pobratim je s prelepom Budimpeštom.

S jedne strane nalaze se moćni lanac Avalskih brda i šumovite Topčiderske padine, okruženi zelenim tokovima Save i Dunava, a preko puta je Bačka nizija, preko koje se pogled gubi u beskraju, sve to čini slikovitu okolinu lepog grada velelepne arhitekture koji je uz to krunisan vedrim južnjačkim nebom. „Dobrodošao je svako ko želi da radi“, kažu Beograđani, „za vredne i sposobne ruke uvek ima dovoljno posla.“ Osobu koja traži posao ne pitaju da li je Francuz, Nemač ili Mađar. U tom pogledu ovdašnji ljudi su potpuno oslobođeni

ratnih psihoza; čak sam i lično u svim srpskim okruzima naišao na izraženu naklonost prema Nemcima. „Budućnost pripada Nemcima“, kažu Srbi, „za nekoliko godina njihova industrija nadmašiće sve druge narode i Nemci će postati bogatiji i moćniji nego ikad. Srbija mora da misli na sebe i ne sme da postane satelit francuske politike mržnje prema Nemcima. S Nemcima se zato mora sarađivati i sarađivaće se, posebno na polju trgovinske politike. Uostalom, Francuzi nisu ni pokušali da osvoje srpsko tržište, a pre svega nisu pokušali u potpunosti da istisnu Nemačku! Sve je to uzalud. Trenutno se u Beogradu u prodavnicama mogu videti gotovo isključivo nemački, austrijski i italijanski proizvodi. Nemačke knjige zauzimaju najistaknutije mesto u izlozima knjižara. Knjižari s kojima sam pričao o prodaji knjiga, rekli su mi da naročito postoji potreba za naučnim radovima, a ona se najvećim delom zadovoljava delima na nemačkom. Manje je izražena potreba za nemačkom književnošću, imajući u vidu da dame koje čitaju ljubavne romane i dalje preferiraju one francuske.

Karakteristično za atmosferu u Beogradu jeste da se u izlozima više ne mogu videti portreti francuskih i engleskih vojskovođa i poglavara. Kada su savezničke trupe ušle u Beograd, u Srbiju su poslate hiljade fotografija i litografija Vilsona, Foša, Klemansoa i Lojda Džordža, koje su potom bile izložene ne samo u svim izlozima, već i na zidovima privatnih kuća. S ovim vidom obožavanja zauvek je završeno, ljudi su se potpuno okrenuli sebi i teže tome da na mesto junaka koje će obožavati uzdignu značajne ljude iz spostvene zemlje. Osim knjižara, isto se može zapaziti i na novinarnicama načičkanim u prometnim ulicama na kojima se prodaje duhovna hrana. Svuda su zastupljene berlinske i bečke novine.

Međutim, Srbi i te kako znaju da računaju: primerak novina „Neue Freie Presse“ prodaje se za dva dinara, što u austrijskim novcima iznosi 50 kruna, dok iste te novine u Beču koštaju 5 kruna, a uz uračunatu poštarinu mogu koštati maksimalno 8 kruna, što znači da trgovci na jednom primerku zarade 42 krune, odnosno oko 700 posto. Ni cene u prodavnicama nisu ništa manje paprene. Sve je dva do tri puta skuplje nego u Beču ili Berlinu, ali se uprkos tome masovno kupuje. Građani i seljaci imaju novca u izobilju, zemlji manjkaju raznorazni proizvodi, a usled procvata zemlje, postoji potražnja i za luksuznijim proizvodima. U Beogradu danas možete videti najelegantnije damske cipele iz Beča, najbolje nemačke svilene čarape, dame i gospoda su obučeni po poslednjoj modi, dok je poznata ili bolje reći neslavna beogradska odevna kombinacija koju čine otmena jakna sa žutim cipelama i sportskom kapom potpuno iščezla s ulica. U Beogradu duva, makar u pogledu spoljašnjosti, snažan Zapadni vetar; najveći deo intelektualne elite proveo je period tokom nemačko-austrijske okupacije u Francuskoj, Engleskoj i Italiji. Desetine hiljada ljudi bili su u nemačkom i austrijskom zarobljeništvu, dok su seljaci od

okupatorskih vojnika preuzimali pojedine strane navike. Koliko god da su ova vremena za Srbiju bila tužna, ona su s druge strane ipak dala dobre plodove. Dominantni romantičarski nacionalizam pomešao se sa Zapadnjačkim realizmom. To dolazi do izražaja i u spolja vidljivom društvenom životu grada: sve je podređeno preduzetništvu, svi se bave trgovinom, pokreću poslove, spekulišu zemljištem i nekretninama.

Kada biste uveče šetali beogradskim ulicama, nekada ste ispred svakakvih kafanica mogli da vidite ljude kako ispijaju vino, i pritom pevaju ili sa žarom diskutuju o politici. Danas u Beogradu imate velike gostionice, barove i restorane. Peva se uglavnom po predgrađima gde živi prostodušniji narod, dok se u samom Beogradu ljudi za stolovima ponašaju evropski, razgovara se o poslu, dolarima i funtama, a na komadićima papira prave se proračuni, jednom rečju, zapadnjačka atmosfera. Na svakom ćošku, otvaraju se banke, niču kao pečurke posle kiše, a svetina u Beogradu proučava kursne liste u njihovim prozorima ništa manje revnosno od stanovnika Pariza, Berlina ili Beča. Čitav grad postao je jedno veliko preduzeće za uvoz i izvoz. Pričaju se fantastične priče o bogatstvima koje su sposobni spekulanti za nekoliko nedelja zgrnuli na berzi. U Beogradu žive stotine milionera i mnogo multimilionera. Imajući u vidu poznati balkanski moral u javnom životu, nije čudo da ni vodeći političari nisu loše prošli. Najzad, opšte je poznato da je ubijeni ministar unutrašnjih poslova, Drašković, svojim naslednicima ostavio stotine miliona dinara, a jedva da je imao sto dinara pre rata. Doduše, čitava zemlja doživljava privredni uspon nalik američkom. Međutim, od toga je najviše profitirao naravno Beograd. Hrvati, Bosanci i južni Mađari koji su došli u Beograd, posmatraju sa setom raskopanu kaldrmu koja se marljivo asfaltira, nove palate, novu zgradu parlamenta, koja je polu-izgrađena, i sav taj do tada nepoznat luksuz, koji se sada posvuda može videti. „To je sve naš novac, naš krvavo plaćen porez. Oni se bogate, mi siromašimo, njihov glavni grad raste, naši gradovi se zapuštaju.“ U drugim državama nacija se ponosi razvojem prestonice u koju se s radošću donosi sve što je lepo i skupo. Ovde je situacija obrnuta. Svaki narod vodi život za sebe i zavidi drugima. Beograd raste, Beograd postaje bogat i lep, ali ovaj razvoj prate jed, mržnja i zavist. Beograd jeste glavni grad države, ali u srcu naroda njegova pozicija još uvek se nije učvrstila. I upravo u tome leži problem razvoja Beograda u budućnosti.

De Telegraaf, 18.10.1930.

OD NAŠEG SPECIJALNOG DOPISNIKA IZ RIMA

Brza evolucija Beograda Od turske mahale do metropole

Prasići među svilenim čarapama. – Tvrđava u moru cveća. – Mirovni optimizam.

Probavni proces u Jugoslaviji.

BEOGRAD. Oktobar. –Razvoj Jugoslavije se može jasnije videti u glavnom gradu stare Srbije, Beogradu, nego u Zagrebu, gradu u Hrvatskoj koja je još pod Habzburškom vlašću imala blagostanje, autonomiju i ... pritužbe.

Nastao je gotovo ni iz čega. Pre manje od decenije, Beograd je bio jedan od onih polu-istočnjačkih gradova s neočekivano širokim ulicama od upropašćene daščane podloge i s neobično niskim kućama „à la Turque“, odnosno s polupanim prozorskim oknima, obiljem smeća i nedostatkom osnovnog komfora. U današnje vreme, šetaćete jednim mahom zapadnjačkim gradom u kome živi 240.000 duša, što je četiri puta više nego na početku Balkanskih ratova! A transformacija grada još uvek nije završena. Pomama za gradnjom toliko je velika da je ne samo orgroman broj pridošlica došao do krova nad glavom, već i stotine kuća zvrje prazne. Za kratko vreme bezlične ali veličanstvene javne zgrade uzdigne su se iz hiljadugodišnjeg gradskog tla. U njihovoj senci, u zaklonu divovskih modernih zgrada s mermernim stepenicama i garažama, vegetira još nekolicina pretpotopskih daščara gde se prodaju crkvene sveće i pred kojima se lupaju madraci i suši posteljina. U glavnim ulicama videćete raskošan asfalt, poletne saobraćajce, obilje luksuznih prodavnica – poput onih u Parizu: dok u sporednim ulicama možete oboleti od morske bolesti teturajući se preko neverovatne kaldrme. Međutim, ovi živopisni svedoci nedavne prošlosti takođe će ubrzo nestati: oni su naime već dugo trn u oku gradskim urbanistima.

U Beogradu se nadoknađuju izgubljeni vekovi. Jedino se pijačnim danima, kada seljaci iz unutrašnjosti Srbije nagrnu u grad, javlja sećanje na zemlju oglavlja od dukata, opanaka i pregača, šarolikih poput orijentalne odeće. Tuđinac koji se tada nađe na pijaci postaje očigledna opasnost „od pozapadnjačenja“: srpski klipani, došli da prodaju majčinu kravu koju su privezali za električnu banderu zajedno s teletom dojenčem, nizovi prasića koji su svakim korakom bliži mesarskom nožu, među svilenim čarapama i visokim potpeticama elegantne Knez Mihailove i ulice Kralja Milana, izgleda da više ne predstavljaju esenciju, razlog postojanja zemlje, već isključivo dekor, *couleur locale*. Istina je sasvim suprotna. Bez ovih prostodušnih trudbenika i tog mukanja i groktanja životinja, veliki deo novostečenog bogatstva ne bi ni postojao.

Dunav između Zemuna (nekadašnjeg Semlina) i Beograda koji se gledaju preko ušća Save, odaje utisak morske luke: posebno kada izmaglica mađarske puste zamagli horizont, a nesigurne siluete rečnih brodova natprirodno se uvećaju dok uz oglašavanje sirene manevrišu po reci. Svojevremeno kada bi uz poetsku tišinu pristali u luku na skeli, ciganin bi bosih nogu na leđima vukao prtljag kroz decimetre mulja ka selu na brdu, Beogradu. Dok tražim put kroz luku, gubim se među visokim hrpama robe iz raznih delova sveta, kloparajućim teretnim vozovima, kranovima koji brekeću, na sve strane su policajci u snežno belim uniformama. A gore, na staroj tvrđavi, na koju je pre šesnaest godina mađarska artiljerija ispalila prvu od bujice granata, cveće buja iz smrskanih bastiona: to je predivni park Kalemegdan s kog se pruža pogled na grad, na Zemun, na dolinu Save, Avalska brda, koja cvetaju poput Srbije, poput njenog naroda punog života, najvedrijeg naroda u Evropi koji poznajem. Zaista, ovu silnu, toplu životnu radost Srba uzalud ćete tražiti kod drugih Zapadnih Slovena, kod pomalo rezigniranih Hrvata, komercijalizovanih Čeha, nobelovski nonšalantnih Poljaka...

A stariji? Oni su najviše propatili: njihov grad oslobodio se turske vlasti tek 1862, ratovali su 1876, 1885. i 1912, 1913, strahovitije nego ikad od 1914. do 1918; gladovali su – ali su pevali.

Treba li da nas čudi da ovi ljudi žele da slušaju samo o delima mira? U suprotnom nećete imati prođu ni kod njihovih zapovednika! A mladi, sokoli – pripadnici slovenskog gimnastičkog pokreta – studenti, izviđači?

U društvu doktora D. rukovodioca u Ministarstvu obrazovanja, razgovaram s nekoliko sokolova među kalemegdanskim jesenjim ružama. Pričaju o sportu, o posetama nemačkih i austrijskih gimnastičara, njihovim zabavama u jednom nemačkom selu u Sloveniji. Mađarska? – govore o mađarskim mačevao-cima, plivačima, trkačkim konjima u Beogradu. Bugari, Grci – to su „balkanska braća“ – s njima će doći do sporazuma na konferenciji u Atini i nakon toga.

A Italija?.... Tišina. Doktor D. gleda zamišljeno i ozbiljno čas u mladiće u razno-bojnim dolama i čizmama, čas u mene.

- Vaš protest nakon pogubljenja Slovenaca u Trstu bio je opasan!

- Nekoliko stotina Hrvata i Slovenaca. Šta ste očekivali? Tenzije su ubrzo splasle, iako nismo zaboravili šta se dogodilo. Vlasti su grubo rasterale protestante kućama. Zahvalni smo im zbog toga. Naša zemlja ni pod kakvim uslovima ne dozvoljava da je isprovociraju. Potreban joj je mir.

Mir, red i rad. To je parola u školama, na njivi u gimnastičarskim klubovima, kaže doktor D. To je uslov za unutrašnji razvoj zemlje ka zdravom jedinstvu, zemlje koja je pet vekova ratovala i bila potlačena. Da se prevlada istočnjačka letargija.

Osim toga: Jugoslavija je u pogledu teritorije dobila sve što se u ovom svetu može dobiti; čak i neočekivano mnogo. Potreban joj je mir kako bi sve to

probavila. Pogled na modernizaciju Beograda je simptomatičan za ovaj proces, činjenica jeste da zemlja prolazi kroz neki vid probavnog procesa koji odlikuje unutrašnja i spoljašnja asimilacija, modernizacija, demokratizacija po našem shvatanju, ali koja bi ovde da napreduje pod autokratskim vladarom i bez parlamenta: da li samo „Balkan“ poseže za ovim sredstvom!? Suština tog procesa nalazi se u zemljišnoj reformi. Glad za zemljom, drevni nagon koji je pokrenuo Južne Slovence, dobrim delom je zadovoljen ukidanjem feudalnih prava i podelom državne svojine među otprilike pola miliona seljačkih porodica. Ko aktivno ne obrađuje zemlju, može da poseduje maksimalno 55 hektara zemlje; izgleda da je proklamacija kralja Aleksandra u njegovom obraćanju narodu: „U našoj slobodnoj zemlji ima mesta samo za slobodne zemljoradnike“, sve bliža stvarnosti.

Istovremeno s ovom zemljišnom reformom, otvaraju se poljoprivredne škole, uvodi se socijalno zakonodavstvo, razvijaju se zadruge na nacionalnim osnovama. Jugoslovenske zemljoradničke zadruge, sa sedištem u Beogradu, izrasle su u moćne organizacije koje su uključene u skoro sve oblike proizvodnje hrane i manuelnog rada u zemlji, a zahvaljujući činjenici da njihovo članstvo broji 785.000 članova s porodicama, od njihove aktivnosti korist ima skoro trećina celokupnog stanovništva. Zdravstveno osiguranje i osiguranje od nezgode za radnike u fabrikama i zemljoradnike, osmočasovno radno vreme, starosna penzija, zakoni koji regulišu dečji rad na snazi su još od 1922-24. godine: to su sve blagodeti koje se uostalom lakše raspoređuju u zemljoradničkoj nego u industrijskoj zemlji. Zakonodavstvo koje uređuje prava majki zabranjuje rad ženama četiri meseca pred porođaj, osigurava im zdravstvenu pomoć i štiti ih od gubitka posla. U gradovima, Beogradu, Zagrebu, Novom Sadu, Ljubljani (Laibach) Subotici (Maria Tereziopolis), Velikom Bečkerek (Zrenjanin), Nišu, državni vrtići prihvataju mlade građane sveta iz siromašnih porodica; u industrijskom centru Zagreba opština obezbeđuje dobru ishranu, igrališta s peskom i igračke za mališane čiji roditelji rade u preduzećima.

Skok od nekoliko vekova, u zemljama poput ove, koja je donedavno bila delom zapanjujuće primitivna, možda je lakši nego evolucija od godinu dana u naprednijim državama, u kojima se svaka nova mera mora otrgnuti od srca poreskog obveznika. Uostalom, ovde je osoba koja plaća u više od četiri od pet slučajeva istovremeno i profiter! Pored toga: naziru se granice ovog prvog uzleta od deset godina. One se nalaze tamo gde počinje međunarodna bolest sa svojim nacionalnim pojavnim oblicima. Odnosno: kriza, koja u Jugoslaviji pre svega pogađa zemljoradnju.

De Tijd, 16.05.1931.

FELIKS RUTEN

Na putu kroz Jugoslaviju Boje i promene u Beogradu

Istočnjačko šarenilo modernog velegrada

Beograd je za mene bio iznenađenje. Možda će to za neke koji poznaju prestonicu Jugoslavije zvučati neshvatljivo. No, sačekajte malo. Onaj ko se seća koliko sam bio iznenađen što ništa od šarenog Balkana nisam video u Ljubljani i Zagrebu, shvatiće moje iznenađenje kada kažem da od tog šarenila čak i u Beogradu gotovo ništa ne primećujem. Ipak smo ovde udaljeni jedan dan putovanja od Hrvatske: međutim, uvek se govori da je Beograd prava kapija Balkana.

Najvećim delom to je moderan grad. Nije ni čudo, pošto je 45 posto građevina porušeno u poslednjem ratu: međutim, sve je to nanovo izgrađeno. Beograd se latio obnove kao što dolikuje modernoj metropoli. Dugačke, široke saobraćajnice račvaju se ka svim pravcima, mnoge od njih oivičene su tek zasadenim drvećem. Tramvaji i autobusi olakšavaju saobraćaj po njima. Tu su velike, nove palate i uredno nanizane radnje, između kojih je još poneki jednospratni kućerak od ranije. Kao stranci, na prvi pogled smo pomalo začuđeni. No, potom moramo pomisliti na prošlost: kako se ovaj grad za deset godina potpuno obnovio; kako je sve nanovo izgrađeno: kako se iz do nedavno blatnjave varoši uzdigla potpuno nova metropola sa svim svojim predgrađima čija rasprostranjenost odaje utisak da ima mnogo veći broj stanovnika nego što ih u stvari ima. Zatim treba oslušnuti šta stanovnici govore: „ovde pre tri godine još nije bilo zgrade, a evo sada blista u punom sjaju: samo pre dve godine ovde je sve bilo u blatu, s kaldrmom od grubog kamenja koje je tonulo u glib, - a sada je tu blistavi asfaltni kolovoz...” I onda se razume strahopoštovanje s kojim cela zemlja posmatra ovaj grad koji raste: tako da se s pravom može reći da je Beograd za one koji u njemu žive i koji su doživeli njegovu metamorfozu jedan od najinteresantnijih gradova u Evropi.

A gde počinje Balkan, ako ne ovde?

No ipak se kroz bezbojnost svojstvenu modernom velegradu probija poneka kap istočnjačkog šarenila. Ali mora se dobro obratiti pažnja da bi se uhvatila pogledom. Na odrpanog dalmatinskog radnika nailazim i ovde na ulici: to je ta nehajnost Istoka. U kakvom jakom kontrastu s tim su gardisti ispred kraljevske palate, koji kao monumentalni kipovi stoje, svako ispred svoje stražarnice, krepki i snažni, u crvenim pantalonama i visokim čizmama, plavoj tunici, s crnom kapom i perjanicom na glavi, puškom na leđima i blistavom sabljom

u ruci. To je srpsko biće: vojnik za primer.

Ali u najprometnijim ulicama vide se još i seljaci kako šetaju obučeni uobičajeno za ovaj deo zemlje: u uskim pantalonama preko kojih su navučene čarape s cvetnim rubovima, u dugačkoj anteriji s rukavima, koja bolje da se zove žaket, preko koga se nosi kratki jelek, bogato ukrašen crnim svilenim gajtanima. Uz to idu i opanci od teške kože sa savijenim vrhom koji izgledom podseća na gondole. Ali boja cele ove nošnje koja dopušta tamnoplavo ili ljubičasto, pretežno je prigušena i najpribližnija je braon i crnoj.

Dakle, to jeste Balkan, - ali se od njega gotovo ništa ne primećuje. Jedino kada prođu devojke sa sela u svojim nošnjama nešto radosno i veselo usklikne iz modernog sivila grada. Hodaju u bezbroj suknji koje lepršaju kao kod staromodnih balerina. Njišu se i uvijaju dok devojke poskakuju: same suknje su šarene i cvetne kao i njihove keceljice i marama. I pošto su to uglavnom lepa deca, ove seoske devojke čine najlepši ukras ulica jugoslovenske prestonice. Štaviše, dosta od njihove lepršave elegancije nalazim u uličnoj skulpturi žuboreće fontane u centru Beograda! A kada bacimo pogled na moderne zgrade muzeja i ministarstva, ceneći eklektizam njenih graditelja koji radije primenjuju stare dobre forme nego da se usude na opasne eksperimente u novom stilu, - onda ove jednostavne seoske lepotice obrađuju oko kao nešto neobično: za stranca nešto novo u bojama i ritmu što - kao i sve što zaista jeste lepo - srce u grudima tera na smeh i čini srećnim.

Jedno mesto u Beogradu ima nešto nalik svetskoj slavi: to je okolina stare tvrđave koja se uzdiže na ušću Dunava i Save. Ovde je sve pretvoreno u park, sa širokim terasama sa kojih se nadaleko vidi ravnica koja se prostire ka severu zemlje. Na ovom mestu je grad rođen i imao je burnu istoriju. Podignut na granici između Mađarske i Vizantije morao je postati jabuka razdora. Na svom krstaškom pohodu Barbarosa ga je zatekao u ruševinama. Vekovima su se Srbi borili s Turcima oko njegovog poseda. Tek 1867. godine uklonjena je zastava s polumesecom. No, sve do 1914. broj njegovih stanovnika nije porastao na više od 70.000. Sada ih broji skoro četiri puta više, sada je on i prestonica jedne veoma velike zemlje.

Ali ovo mesto na ušću reka, koliko god da je natopljeno istorijom, služi samo za odmor i opuštanje. Na starim jarkovima podignuti su teniski tereni, a preko zvučnika radijska muzika zabavlja nedeljne šetače. Kasnije će i tvrđava postati muzej.

Druga znamenitost glavnog grada je njen univerzitet. Kada je Srbija 1878. stekla nezavisnost, nije odmah došlo do njegovog osnivanja. Kao slobodna, nezavisna „Alma Mater“ postojeća visoka škola je tek 1905. godine prerasla u univerzitet, a otvorio ga je kralj Petar. Nakon što su ga bombe Austrijanaca 1906. (sic!) oštetile, pet godina je bio napušten i prazan; mnogi njegovi profesori i studenti ostavili su svoje živote na ratištima. On trenutno obuhvata šest

fakulteta: Filozofski, Pravni, Tehnički, Poljoprivredni, Medicinski i Bogoslovski. Karnegijeva fondacija pomogla je da se izgradi biblioteka koja sada broji 200.000 knjiga. Kao ratnu odštetu Nemačka je morala da mu ustupi naučnu opremu. On sada broji 86 profesora, 54 docenta, 37 lektora i 54 počasnih profesora, a pored toga i 66 asistenata. Ima između 7000 i 8000 studenata i studentkinja.

Neka se ovome pridoda da je kralj Aleksandar mladima ove zemlje darovao kraljevski poklon podizanjem studentskog doma, u kome je smešteno 500 mladih ljudi, gde su u potpunosti zbrinuti.

Dalje, Beograd ima i ono čega ni u jednoj prestonici ne sme da nedostaje: muzeji i pozorišta među kojima je i nacionalna opera. Jedino nedostaju crkve. Malobrojne pravoslavne koje postoje, ne vide se. Pet postojećih rimokatoličkih crkava, koje su u stvari kapele za održavanje mise, daleko su i raštrkane svaka na svoju stranu. Tako da se ne čuju zvona. Takođe nema ni cveća. I upravo u tome osećam razliku između ove srpske zemlje i rimokatoličke Slovenije ili pak dalmatinske obale, gde cveće uveseljava život seljaka i građana, a nebo bruji od zvonjave i pesme zvona kao školjka od morskog šuma.

Ali zato nešto tipično treperi kroz uličnu gužvu: pogrebna povorka: napred ide krst pored koga ide mladić koji nosi kolač u koga je zabijena sveća. Kolač se jede na groblju. Potom druga sahrana: prelepa belo lakirana i pozlaćena pogrebna kočija s kočijašem na sedištu u belo-zlatnoj livreji s belim dvorogim šesirom. Pored idu devojke i nose cveće: u pitanju je pogreb jednog deteta.

A. DEN DOLARD

Beogradske jestive bombe



Op weg naar de fruitmarkt.

Na putu ka pijaci.

Jednog izuzetno tihog avgustovskog jutra čitao sam novine u kafani u Tulonju. U tulonskim lučkim kafanama kafa košta pet centi, dok ćete za deset centi uz kafu dobiti i tradicionalnu čašicu žestine. Moram da napomenem da su čašice zaista male; u svakom slučaju u ovoj užurbanoj luci za pet centi dobićete živopisno sklonište od jarkog sunca tokom celog jutra.

Mornari u belim uniformama i crvenim ćubama na beretkama mirno šetaju kejom u pantalonama sa širokim nogavicama. Izletnički čamci prolaze njišući se. Posvuda vladaju red, mir i tišina. Nakon što sam rešio ukrštenicu, odlučio sam da se zaputim dalje, ka Jeru, gde bih podigao šator i ostao mesec dana.

Ali avaj! Koji li me je đavo naterao da još jednom zavirim u vesti iz inostranstva koje urednici francuskih novina uvek brižljivo zaturaju po skrivenim ćoškovima, kao da se stide zbog toga što postoje i druge zemlje pored „la grande nation“? U svakom slučaju, tamo je pisalo: „Beograd... bombardova-

nje... bugarska granica... Puškaranje.....“

„Šta je činiti!“ To je vapaj koji se u Holandiji često pronosi radničkim četvrtima kada se negde stvori metež. Kad se začuje taj vapaj, za pola minuta ulubljeni blatobran dobije počasnu stražu od tri stotine dece. A kroz sunčanu lučku tišinu jasno sam čuo vapaj u pomoć: „Šta je činiti!, to je vapaj koji me je tako često odvlačio od domaćeg zadatka. Samo što sam ovog puta otišao pravo u stanicu i kupio kartu za Milano; a iz Milana, nakon što sam saznao da su direktni vozovi ka Jugoslaviji ukinuti, krenuo sam lokalnim vozovima ka Beogradu.

Balkan! Vonja na razbojničke bande, Karla Maja, zasede i fantastične potere na konjima. Mnogi uzorni građani Zapadne Evrope vide Jugoslaviju i Bugarsku kao veliki, ekstremniji Čikago, gde razbojnici vrebaju u svakom ćošku, spremni da miroljubive putnike zadave svojim širokim redenicima.

Iako obožavam romantiku, moraću da vas razočaram. Sve je počelo još na granici. Pasoš mi nisu ni uzeli, kao što je to bio slučaj u Italiji (italijanski graničari obožavaju da gledaju pečate kroz lupu). Prilikom pregledanja prtljaga bili su ležerniji nego u Holandiji. Jedino je voz izvukao deblji kraj. Propisno su pretresli svaki vagon, kao da se negde nalazilo zlato. Ipak, bombe nisu pronašli. Bombe sam pronašao sledećeg jutra na lepom, plavom Dunavu, u Beogradu.

Beograd nije ni selo, a nije ni grad; Beograd je i jedno i drugo. Godine 1918. ovde su se nalazile samo ruševine i jednospratne kuće na džombastim ulicama, dok su ministri, uglavnom sinovi seljaka koji su se obrazovali u inostranstvu, krstarili kroz trnovite utrine izvan „grada“, u potrazi za odgovarajućim mestom na kome bi podigli svoje buduće rezidencije. I imali su uspeha! Za deset godina, na širokim bulevarima izdigle su se tuce polu-nebodera od betona na svakih sto metara. Doduše, bez ikakvog stila – u zemlji u kojoj sija sunce tokom tri četvrtine godine, smisao za lepo u arhitekturi od manjeg je značaja nego na tmurnom severu.

Srećom, još uvek postoji deo starog Beograda, selo s krčmama, bazarima, kafićima, tezgama s limunadom, vinom i kafom.

Ipak, najživopisniji deo Beograda jeste deo pijace gde se prodaje voće i povrće. U pola pet ujutro pristižu galopirajući zaprežna kola uz gromoglasnu buku. Ovo mi je dobro poznato jer stanujem u blizini, pa s izlaskom sunca moje snove ispunjava zvonjava. U sedam ujutro odlazim pod tuš, a potom na pijacu da kupim voće. Tamo sam već prvog jutra doživeo šok.

Razlog tome nisu bile cene voća. Šljive, kruške, jabuke, breskve, grožđe – sve se to moglo kupiti budzašto. Već u trenutku kada sam se divio zlatom protkanoj bluzi i širokoj crveno-belom suknji prodavačice, koja kao da je izašla iz baletske predstave, iznenada sam video policajca s bombom. U ovoj zemlji u kojoj vlada blaga diktatura, kojom su svi ushićeni, muškarci iz noćne straže nose karabine, revolvere i dugi mač; te sam stoga smatrao da je velika zelena

bomba. koju je poput iskusnog bacača kugle teglio na ramenu, toliko preterana da sam se odmah okrenuo na petama.

Čim sam zaokrenuo osetio sam oštar ubod u leđima. Bio je to volov rog. Dva bela vola spavala su u uglu pijace ispred zaprege s kukuruzom, a po sred kukuruza čučao je Crnogorac, zadivljujućih dimenzija. S njegove šiljaste, uzane glave vijorila su se dva brka, skoro iste dužine kao rogovi njegovih volova. Grudi su mu bile braon kao i sukneno odelo prepuno rupa. Povremeno bi se počeo po crnim čarapama s izvezenim crvenim cvetovima. (U cvetovima su se leti uvek nalazili insekti.) Ostatak vremena čekao je kupce, i jeo.

A šta je jeo? Bombu.

U tom ćošku svi su jeli bombe. Sva momčad koja je ovde ležala na gomili balvana ili jednostavno na zemlji, kao da se u blizini nisu nalazile klupice, u rukama su imala predivan crveni komad tih zelenih bombi koje su se u stotinama prodavale na tezgama za pet dinara, odnosno ni dvadesetpet centi. Naime, bile su to lubenice. Kada prodavačici sa šarenom maramom na glavi date novčanicu od deset dinara, dobaciće vam dva komada. Morate poneti dve lubenice od po pet kila, jer ćete se s jednom u ruci iskriviti, a to u Beogradu nije pristojno. Pritom, s dva zelena čudovišta možete celi dan da pljuckate crne koštice i uto-lite žeđ, a da ne morate da pijete vodu.

Ipak, u Beogradu na raspolaganju imate raznobojna i neiscrpna sredstva za toljenje žeđi jer svaki Balkanac ima prirodan talenat za pravljenje limunade. Pred svakom tezgom nalazi se niz flašica svih duginih boja iz kojih će vam za dinar natočiti hladnu limunadu. Prava zemlja za one koji se uzdržavaju od alkohola! Jedino što se tu odmah blizu nalazi mala krčma sa svetlo crvenim, roze, zlatnim i crnim vinima; a kada sam pola sata kasnije izašao odatle, zalutao sam u stari Beograd, što mi niko neće zameriti.

Imao sam neodoljivu želju za turskom kafom, i nakon kratke šetnje preko klimave kaldrme iz vremena Turaka, upao sam u nisku krčmu s tajanstvenim natpisom na ćirilici, poznatijoj kao ruski alfabet.

Ovaj strancima nečitljiv način pisanja ima blagotvorno dejstvo na spokojstvo. Kada šetate u nekoj drugoj slovenskoj zemlji, kao na primer u Čehoslovačkoj, gde se upotrebljava latinica, naprežete vijuge na svakom uglu zbog neizrecive količine suglasnika uz po koje O, A ili E. U Beogradu ste pošteđeni takvih iznurujućih aktivnosti. Emajlirane plave table ništa vas više ne zanimaju od klinopisa u muzeju Asirskog carstva, tako da možete mirno da koračate, sanjarite i zalutate.

Kao što sam i sâm zalutao u svoju kafanicu. S plafona je visio kanarinac, na stolici u sredini sedeo je stariji gospodin s fedorom na glavi, i svirao na nekoj vrsti dečje violine s jednom žicom, pritom monotono mumlajući.

Ah, epski pesnik!

Još su mi u novinskoj agenciji rekli da obratim pažnju na gudački instrument

koji se svira na kolenu i koji se zove „gusla“. Guslar je poslednji evropski bard. Putuje zemljom i peva o junačkim poduhvatima iz krvave prošlosti potlačenog srpskog naroda.

Slovenski narod je srdačan i otvoren. Nisam dugo sedeo sâm za stolom. Prišao mi je student koji govori francuski da mi objasni o čemu se radi. „To nije pravi guslar“, prošaptao je, „da biste čuli pravog guslara morate da odete u moju otadžbinu, Crnu Goru...“

Zatim je u kafanu ušla zadivljujuće lepa žena.....

Beograd se ugleda na Pariz. Žene u Beogradu su lepe, elegantne i zdravi-je nego njihove sestre iz Pariza. Bernard Šo, koji je pre par godina putovao ovom zemljom, s entuzijazmom je napisao: „Svaka devojka u Jugoslaviji lepa je poput filmske zvezde!“

Svaka treća, zasigurno. A zbog toga je putovati Balkanom opasno po smrt.... Uprkos tome, odlučio sam da se zaputim u zemlju Crnih Gora, kako bih pronašao pravog barda s jednostrunom dečjom violinom.

HRVATSKA

Algemeen Handelsblad, 05.05.1919.

G. NIJPELS

Jugoslavenska gospoda

VI Kod Hrvata

Zagreb, glavni grad Hrvatske što su ga Austrijanci zvali Agramom, ima 150.000 stanovnika, sveučilište i velike, prazne trgove - rane od zadnjeg velikog potresa 1894. Prilaz gradu je predivan, dostojan svjetske metropole, ali nakon toga grad ne ispunjava očekivanja. Kiti se, kao i tolika druga vesela mjesta diljem svijeta, nazivom *Mali Pariz*, a to, čini se, temelji na činjenici da se dame - za koje se govori da su po ljepoti poznate na cijelom Balkanu - dotjeruju više nego drugdje, da vlada opće veselje, što će reći, kao što smo odmah pri dolasku ustanovili, prilična razuzdanost, i da se svuda, pa čak i u kavanama, kocka do besvijesti.

Tijekom našeg kratkog boravka nisam primijetio ništa posebno zanimljivo, a ono malo što je vrijedno spomena iznijet ću u slijedećim redcima. Za početak, kao zajutak su nam poslužili (lako moguće i zbog konobareva nepoznavanja stranih jezika) papreni gulaš i crno vino, na nemalo zgražanje moga suputnika iz Engleske. Time izazvano neugodno raspoloženje potaklo je neumjesne izjave o razini uljudbe u Hrvata. No poslije smo se upoznali i s jednom nacionalnom poslasticom koja se prodaje po svim kavanama, a to je ušećereno voće na štapiću. Orasi, smokve, šljive, što sve ne, tako iznenađujuće ukusno da smo, iza hrpe tih ražnjića, te vrhunske delicije, gosteći se ne prljajući prste, vrlo brzo oprostili Hrvatima njihov gulaš za doručak.

Osim toga, Hrvati, koji su uvijek imali više konkretnih problema s Mađarima pod kojima su od 1868, ne gaje takvu mržnju prema Nijemcima kao Slovenci pa tako imaju i izvrsno uređene njemačke dnevne novine *Agramer Tagblatt*. Svakako treba napomenuti da kočijaši svoje fijakere voze i po najprometnijim ulicama, onako kako nam je poznato samo iz ubrzanih filmova s Divljeg zapada.

Ipak, izumiteljima one čarolije na štapiću svašta se može oprostiti, a već samo zbog njihovih tržnica nedjeljom ujutro vrijedilo je prevaliti tolik put. No premda se u cijeloj Jugoslaviji priča da su nedjeljna jutra na Korzu, toj doista velegradskoj šetnici, poznata po hrvatskim ljepoticama kojih bi ovaj grad trebao imati napretek, mi smo primijetili samo neočekivano velik broj bogatih Židova i ne previše simpatičnu mladež oba spola koju smo već imali prilike

upoznati prošle noći. Čini se da je specijalnost tih ljepotica iz svih tih gradova poznatih po ljepoticama - osim, možda, andaluzijskih - da ih „slučajno“ nema upravo onoga dana kad dođeš provjeriti je li istina to što se priča.

S druge pak strane, nama, koji još nismo poznavali Balkan, zagrebačke su se tržnice pokazale kao savršeno mjesto za proučavanje narodnih nošnji, fizionomija i običaja.

S golemim košarama na glavama, ljuljajući širokim bokovima koji se čine još širima u teškim suknjama, no posve mirnih glava, žene koračaju u predivnim, kao snijeg bijelim nošnjama i bijelim čarapama - tu ne bi trebalo biti poteškoća s hvatanjem buha - kroz gužvu, odlaze sa svjetinom u katedralu ili poslije na ulici uz pećice s kojih se širi zanosan vonj - jedna od stvari koje ovdje podsjećaju na Maroko - jednu vruće kobasice s kojih se cijedi mast i slične delicije. Takva balkanska tržnica doista je rijetko lijepa i šarolika i rado bih ispriopovijedao više o tome da nije te politike! Ali politika je neizbježna pa je nemojmo zanemariti, jer jednom je već ovdje, vrlo blizu, zapaljen fitilj najveće bačve baruta koja je na koncu i eksplodirala, a i sada se u susjedstvu već opasno igra s vatrom.

S obzirom na talijanske prijetnje i slovensku iredentu, razumljivo je da su Slovenci pristali svoju izgrađenu kulturu staviti na raspolaganje Hrvatima i Srbima. Razumljivo je i da su Srbi u zajedničku državu prihvatili svoju kulturno uzdignutu braću kojoj treba samo vojnog materijala i časničkoga kadra da budu dobri vojnici. No o čemu su razmišljali Hrvati? Činjenica je da je Hrvatska gotovo posve jugoslavenska zemlja (u Hrvatskoj s Rijekom živi 67% Jugoslavena, u Bosni i Hercegovini 97%, u Dalmaciji 96%), ali to je u prvom redu zemlja sa starim plemstvom, ni izdaleka tako demokratska kao Srbija i Slovenija koje nemaju plemstva, a osim toga ima i različite gospodarske interese. Već je, na primjer, bilo vrlo teško privoljeti Hrvate da pristanu na ukidanje centrale za izvoz živčnih namirnica.

Dvije starije stranke, najveća, bivša antiklerikalna Hrvatsko-srpska koalicija, danas Jugoslavenska demokratska stranka te klerikalna stranka, postoje još od prije Kraljevine SHS, a treća, Starčevićeva stranka, nastoji postići hrvatsku autonomiju unutar Kraljevine i ne priznaje Kardorđevića kao svoje kraljeve.

A na koncu tu je i hrvatski boljševik Radić kojega nismo pronašli u Zagrebu, jer je upravo negdje u Italiji ili u područjima pod talijanskom okupacijom tražio pomoć protiv Srbije. Navodno je iznimno darovit govornik za mase tako da je pridobio nepismene seljake (u Bosni i Hercegovini bivši vlastodršci uspjeli su održati razinu nepismenosti na 90%, a u okolici Zagreba još je uvijek polovica seoskoga stanovništva nepismena) kojima se, dakle, može obraćati samo izravno, unatoč njihovim duboko ukorijenjenim monarhističkim i militarističkim sklonostima.

Razgovarali smo s nekim članovima kluba Casino, u kojem se okuplja tako-

zvana 'inteligencija' i svi su bili projugoslavenski orijentirani, no unatoč tomu različiti nepristrani izvori procjenjuju da je šezdeset do osamdeset posto od 4,5 milijuna Hrvata zapravo protiv Kraljevine SHS. Pogotovo religiozno katoličko seosko stanovništvo ne gine od želje za grubim i nasilničkim ponašanjem nevjerničke, pravoslavne srpske soldateske koja im napastuje žene i kćeri jednako kao što su to nekad činili mađarski i austrijski vojnici.

A iz Crne Gore dopiru glasovi da pola milijuna Crnogoraca nema ništa protiv jednakopravne federacije sa Srbima, no nikako ne žele da ih Srbija jednostavno prisvoji.

Hoće li ta država SHS uspjeti konsolidirati svoje unutrašnje odnose još je vrlo otvoreno pitanje prema kojem su mnogi poznavaoци Balkana iznimno sumnjičavi, jer Bugari, koji su također južni Slaveni, ionako nisu uključeni, a to je jedan od aduta boljševičkih vođa Stambulinskog i Radića koji žele federativnu republiku *svih* južnih Slavena, zajedno s Bugarima. Ali zasad se ne događa ništa posebno, a - što je neobično za ovo doba u kojem su upravo žandarmerija i mornari najveći buntovnici - tko se ovdje usudi pobuniti odmah će imati posla sa žandarmerijom; a pri prvoj i jedinoj pobuni, petoga prosinca pod vodstvom Radića, režimu vjerne mornarske postrojbe iznimno su okrutno ugušile ustanak; no možda se upravo stoga u konačnici prolilo manje krvi.

Čini se da se ljudi uopće više ne boje boljševizma otkako je prva boljševička manifestacija tako znakovito završila. Austrijsko vojno zapovjedništvo je, naime, zadnjih tjedana, kad u panici više nisu mogli činiti ništa osim gluposti, izdalo zapovijed da se bosanski i hrvatski seljaci *pod oružjem* vrate svojim kućama. Horde pijanih vojnika dale su se u boljševičku pljačku, opustošile su kurije i dvorce, ispraznile vinske podrumе i posebno se ustremile na veleposjednike (Slavonija je, na primjer, gotovo cijela bila u posjedu sedmorice ili osmorice mađarskih plemića kao što su nadvojvoda Friedrich, barun Gutmann, grof Pejačević i drugi) i na veletrgovce. Izgledalo je vrlo ozbiljno i ljudi su se bojali najgoreg s obzirom da se tako nešto od tih vojnika nikako nije moglo očekivati. Kad je prošao zanos, dojučerašnji boljševici pokajnički su došli vratiti ono što je još ostalo, a to su činili tako savjesno da su neki vlasnici dobili natrag više nego što im je oteto. Jedan od članova Casina u Zagrebu rekao nam je da su mu vratili dva konja više, a njegovom susjedu su kompenzirali čak šest konja viška! Tako je to bilo u listopadu i studenom 1918.

No ipak, narod polako iz dana u dan postaje jogunastiji i nezadovoljniji i to u svim slojevima. I mi vrlo jasno primjećujemo da vođama, tzv. inteligenciji, koja je godinama taj narod vodila za sobom kroz najveće patnje, taj isti narod klizi iz ruku. I to zbog mnogih razloga.

Osim prema Srbiji, koja je oduvijek smatrana prirodnom bratskom zemljom - za vrijeme rata se uz tu prirodnu sklonost pojavilo i golemo poštovanje zbog vojnih uspjeha i nevjerojatne upornosti u podnošenju nedaća; Karađorđevići,

a ponajprije kralj Aleksandar, ovdje su vrlo cijenjeni i njihovi portreti svuda ponosno vise odmah pokraj ili ispod Wilsonovih - ovdje je uvijek vladalo i oduševljenje prema Francuskoj. U ratničkim obiteljima još živi uspomena na najvećeg vlastodržca Napoleona, koji je sa svojim Ilirskim kraljevstvom prvi udovoljio njihovim nacionalnim težnjama. Potajno, a u hrvatskom tisku katkad gotovo i otvoreno, Francuska je smatrana prijateljicom velike Srbije, a bijela, plava i crvena boja, koje se u tri različite kombinacije pojavljuju na trima jugoslavenskim zastavama, pridružuju se i u četvrtoj, francuskoj, kombinaciji gdje god je to moguće. Tisuće Hrvata dale su takoreći život za Francuze i Srbe, za njih su sabotirali i špijunirali, o čemu ću još opširno pisati, a sada je cilj ostvaren: nakon što su podrivali austrijsku vojsku i, nimalo neznatno, pomogli pri konačnoj pobjedi, sad su, umjesto zahvalnih, prijateljski nastrojenih Francuza, dobili državu sa prikrivenim, pa čak i otvorenim neprijateljima.

Hrvatsku su bile okupirale i anamitske pukovnije. A kad bi jednostavni Hrvati pokazali svoje nezadovoljstvo malim, žutim Azijatima, njihovi bi časnici stanovništvu zagorčavali život, i to posebice zagrebačkim damama. O tome ne treba pitati mlade, nego stariju gospodu i časne udovice. A oni znaju s toliko zloradosti pripovijedati o upropaštenim zagrebačkim koketama; kako su te mlade naivke očekivale bogzna što od glasovitih francuskih časnika koje su zamišljale kao najfinije, savršene donžuane i kavalire, kao što su opisani u petparačkim romanima. Dakle, razočaranje je bilo potpuno!

U puno većoj mjeri nego što su se to usuđivali činiti Austrijanci ili Mađari, ovi su si časnici prisvajali najbolje od najboljega: najbolji automobili, najviša klasa u vlaku, najskuplje hotelske sobe, da ne navodimo ostalo čime su izazivali kivanost poglavito među hrvatskim mladićima.

A zašto ti Francuzi, koji su u roku od četrdeset i osam sati priznali Arnautsku kraljevinu s onakvim operetnim kraljem, a Čehoslovačku čim je proglašena, ne žele priznati državu SHS koja je odmah osnovala parlament i svuda uspostavila red i mir?

Nakon okupacije, američki i engleski časnici bili su mnogo finiji, no držali su se odvojeno i rezervirano i nisu se miješali s pučanstvom.

I dok su seljaci puni para uživali u izobilju hrane, nisu mogli kupiti ništa: nije bilo lijekova, tekstilne robe, papira, tinte za tisak, nije bilo ni čavlića ni vijka, ničega, samo zato što je Antanta blokirala i Jugoslaviju.

Zar je onda čudno da je nezadovoljstvo raslo i da su vođe morale slušati prijekore zato što su prevarile narod s braćom Francuzima?

De Tijd, 07. 01.1931.

FELIX RUTTEN

Zagreb – prijestolnica Hrvata

Izbor iz nacionalno-kulturnoga sukoba



Prodavačice na tržnici u Zagrebu

Grad Slovenaca bio je prekriven debelim snijegom kad smo ondje ušli u vlak za Zagreb, koji se nalazi na udaljenosti od tri sata. Ljubljana je okružena brdima. Kako bismo došli do zemlje Hrvata, moramo se probiti kroz to široko područje. Zagreb je smješten na obronku Sljemena, 1036 metara visoke planine, koja je zaštitnički podignula zid prema Sjeveru. Iza nje se utaborila zima, koju zaustavljaju Julijske Alpe držeći je za bijeli kaput. Ravnica na kojoj se glavni grad Hrvata širi u šarenilu, posvuda se diči zelenim livadama i ljubičasto-smeđom bojom preoranih polja. „U Zagrebu nema snijega?“, upitao sam konduktera u vlaku.

„Zagrebu rijetko sniježi.“

I tako smo stigli u divan grad, koji se pod Austrijancima zvao Agram, a koji se pod Mađarima – Ljubljana se cijelo to vrijeme nazivala Laibach – sa žestokom upornošću borio za vlastitu nacionalnu kulturu, jezik, umjetnost i znanost.

Dok mu se približavamo, ovaj hrvatski glavni grad već najavljuje kako je riječ

o važnom, modernom mjestu, a onaj tko je u Ljubljani bio iznenađen zbog izgradnje mnogobrojnih novih trgovačkih palača, ovdje se našao pred monumentalnim prilazom gradu, u velikome stilu. Pomalo podsjeća na naš lijepi Nijmegen sa svojim parkovima. Široka esplanada s perivojem i platanama – gdje se nakon Umjetničkog paviljona pojavljuje Akademija znanosti i umjetnosti, u čijoj su pozadini spomenici pjesnika i drugih zaslužnih ličnosti – s klupama, cvijećem i fontanama. Grad je doista prijestolnica. Svaka iduća četvrt pobrinut će se za taj dojam – i odmah je posve jasno da je morao konkurrirati Beogradu kako bi postao glavni grad Kraljevine Jugoslavije! To je lijep i velik grad, sa svojih dvjesto tisuća stanovnika i četiri tisuće studenata. Povijest kaptolskih i biskupskih gradskih zidina sadašnjost je zapečatila nikako drukčije nego utvrdama umjetnosti i palačama alme mater.

Iako je industrija u okolici podignula dimnjake, u Zagrebu su svakako najvažnije monumentalne građevine sa svojom raskošnom vanjštinom.

Ali već u hali željezničke stanice vidim domaće žene, sa šarenim maramama na glavi i oko vrata, u bijelim suknjama s izvezenim velikim, šarenim cvjetovima. Hrvatska narodna nošnja! Na trgu, na kojemu cijela vojska čistača cipela čeka na mušterije, jedan dječak tjera purane. Ovdje je mirno u ovo doba. No, po Zrinjevcu šeću se studenti. Raste aktivnost. Odande se preko tržnice slijeva u stari dio grada, sa čuvenom Ilicom, drugom Kalverstraat. Ona zapravo čini granicu između staroga i novoga Zagreba – grada na brežuljcima i grada u ravnicima.

Kakav je to južnjački temperament bezbrižnoga dangubljenja i glasnih razgovora! Ovo je posve drukčija zemlja i narod se razlikuje od Slovenaca.

Hrvat je „južni Poljak“ i na prvi se pogled osjeća ćud ovih ljudi. Oni vole raskoš, gužvu i svjesno gestikuliranje, što se već očituje u njihovoj ljubavi prema bojama. Bezbrižnost oko životnih trivialnosti ide ruku pod ruku s gospodstvom. Duhoviti i razigrani; narod žestokih buntovnika i feudalaca; narod gospode i velikana, koji se ne pokorava, koji se smatra predobrim za rad i koji se lakomisleno odnosi prema životu. Pa ipak, on nije dopustio da njegova otmjenost postoji isključivo u tom obliku. Jer svoj je ponos pretočio u nacionalnu kulturu. Od 1102. godine kada je izumrla dinastija, Hrvati su živjeli pod tuđom vlašću – okupirala ih je Venecija, prijetili su im Turci. No, protiv Mađara su se neprekidno borili za samostalnost i vlastiti karakter. I budući da su se u tom pogledu najviše plašili Mađara i da su srodnost sa Česima i orijentalcima smatrali prokletstvom, kormilarili su prema Europi punim jedrima. To im je spram vojničkoga srpskog naroda, s pedeset posto analfabeta, podarilo izrazito samopouzdanje koje je prije deset godina došlo snažno do izražaja i koje ne skrivaju do današnjega dana. Ničega se ne plaše toliko koliko unutarne jugoslavenske politike koja je, kako kažu, srpska politika i hegemonija „posrblijanja“ ovoga dijela zemlje, s Beogradom kao jezgrom –

što bi trebalo podsjećati na Bismarckovu Prusku.

U Hrvatskoj se nacionalni sukob vodi na isti način kao i u Sloveniji – ali Hrvatska je bila bolje sreće. Prve novine na hrvatskome jeziku dobila je 1880. godine, a već 1874. vlastito sveučilište. Ono je 1912. imalo tisuću dvjesto studenata. Ovdje, kao i u Ljubljani, književna su društva snažno i praktično podupirala svoje vođe u naporima širenja književnosti na narodnome jeziku – ideja koju u Flandriji provodi Davidova zaklada. U Zagrebu je tako Matica Hrvatska od 1877. do 1907. izdala gomilu knjiga među kojima drame u 30 svezaka, 24 zbirke pjesama, 72 zbirke priča, 16 radova o geografiji, 19 s područja prirodnih znanosti, 36 povijesnoga, 60 ekonomskoga i 10 filozofskoga sadržaja – među njima je bilo malo prijevoda. To je doista respektabilno kulturno blago koje je zaživjelo sredstvima jednoga jedinog udruženja. No, kako bi se u glavnim crtama razjasnila mutna slika o hrvatskoj kulturnoj borbi pod mađarskom vlašću, koja je sve to onemogućavala gdje god je mogla – pandan flamanskoga života u Flandriji – valja pridodati još neka imena i brojke. Monsinor Strossmayer, koji je bio dobročinitelj Zagreba pa stoga i živi uspomena na njegove velike zasluge, ondje je 1865. utemeljio Južnoslavensku akademiju koja je prikupljala materijal za znanstvene radove i njime do 1900. godine ispunila i izdala niz od 300 svezaka na narodnome jeziku. Osim toga, osnovano je Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, koje je objavljivalo knjige za narod, kao i pedagoško društvo koje je dalo knjige za nastavnike i studente: do 1908. pribavilo je 138 knjiga za nastavnike te oko 100 za mlade. Hrvatski narod je svjedočio objavljivanju 812 novina i časopisa do 1912. godine, kada ih je preostalo još 214. Zagrebačko kazalište je od 1840. do 1895. godine na svjetla pozornice postavilo niz od 935 predstava na nacionalnome jeziku, od čega 147 radova hrvatskih autora. Društva za promicanje obrazovanja, umjetničke udruge i one primijenjenih umjetnosti, a od 1898. godine i jedna autorska udruga, odista su potpomagale zajedničke nacionalne težnje; dok su hrvatski slikari i kipari u to doba još uglavnom radili u Parizu, Münchenu i Beču, veliki majstor Meštrović svojoj je domovini priskrbio svjetsku slavu. I u svemu tome broj Hrvata ne prelazi pet milijuna. No kako bi se moglo procijeniti nacionalnu kulturnu borbu poput one što je vode Hrvati, valjalo bi usporediti kako se njihovim velikim naporima suprotstavila državna vlada, koja nije razumjela duh vremena i koja je podjarmljenome narodu nametala jezik koji on, dok je svijeta i vijeka, ne bi zamijenio za svoj nacionalni, slaven-ski materinski jezik.

Habsburška monarhija od ovoga naroda nije napravila Germane, kao što ni Venecija duž dalmatinske obale nije stvorila Talijane. Slavni „Mare Nostrum“ je, dakle, čista glupost!

Osmislili smo plan za obilazak grada i jedva su nam dostajala dva dana. U Strossmayerovoj galeriji su slike; ima i ostataka rimskih starina, skulptura i

antikviteta iskopanih iz hrvatskoga tla, koji, međutim, po važnosti zaostaju za onima u Ljubljani. Ovdje je katedrala Sv. Stjepana s dva tornja, jedina gotička katedrala u zemlji, što joj je priskrbilo neobičnu vrijednost. Tu je i prekrasna Sveučilišna knjižnica, koju vrijedi vidjeti, i u kojoj jedan Meštrovićev mladenački rad, „Zdenac života“, ukrašava predvorje. U blizini je i krasna zgrada nacionalne opere, u kojoj smo jedne večeri slušali Shakespearea na hrvatskome jeziku, a druge gledali *Fidelija* u predivnoj scenografiji. Tu je i nacionalni etnološki muzej koji nitko ne bi smio zaobići. Moja velika želja bila je... tržnica. Budući da je za nju već bilo prekasno, prvi dan smo najprije otišli u stari grad smješten na brežuljku.

De Tijd, 07.01.1931.

FELIX RUTTEN

Rad franjevac

Kako 'smeđi redovnici' vode brigu o katoličkom tisku

„Gospa od Zdravlja“

Nizozemska i Jugoslavija su jedine zemlje u Europi u kojima su franjevci zaduženi za dušobrižništvo i župni rad. Ovi 'smeđi redovnici' još su od vremena svojeg utemeljitelja posvuda rado viđeni gosti i nesvjesno nas podsjećaju na ime velikog Umbrijca, a u Jugoslaviji su posebno omiljeni. Čak i kod pravoslavnih Grka, a ništa manje ni kod mističnih Rusa, naći ćemo Asižaninove poklonike. Franjevci su u slavenskim zemljama kroz protekla stoljeća stekli posebna priznanja. Srbi nikada neće zaboraviti da su franjevci igrali jako veliku ulogu u obrani Beograda od Turaka. Sv. Ivan Kapistran bio je u to vrijeme apostolski nuncij u opkoljenom gradu i čak je nosio smeđi franjevački habit. Njegova redovnička braća posvuda su propovijedala križarski rat protiv Polumjeseca. Bili su nešto poput druge vojske, naoružani bičem za trapljenje i molitvom. Sulejmanu je naposljetku pošlo za rukom osvojiti čvrste gradske zidine, ali zasluge koje je franjevački red na tim zidinama stekao, nisu se mogle izbrisati iz povijesnih zapisa.

Kada su Turci preplavili slavenske zemlje nastao je opći egzodus kršćana. Tamošnji stanovnici napustili su svoje kuće i oranice i bježali. I svećenici su bježali zajedno s uplašenim narodom. Samo su franjevci ostali. Tim činom stekli su zahvalnost naroda, koji, uzdajući se u redovnike, nije htio napustiti svoje posjede. Štoviše, to im je u očima Turaka priskrbilo poštovanje, kojima ovi predjeli bez stanovništva ne bi donijeli nikakvu korist. I od toga trenutka naovamo nije moguće zamisliti Jugoslaviju bez franjevac. Tako je i trenutni nadbiskup beogradski sin sv. Franje u smeđoj odori.

Šest franjevačkih provincija u novom kraljevstvu Jugoslavije obuhvaća otprilike 1.050 franjevac, a dalmatinska provincija, u kojoj su najbrojniji, broji sedamdeset župa kojima franjevci upravljaju. Šezdeset i pet ih brojimo u Bosni, pedeset u Hercegovini, tucet u Hrvatskoj i desetak u Sloveniji. Nova crkva, koju franjevci trenutno grade u glavnom gradu Beogradu iz povijesnih će razloga nositi ime sv. Ivana Kapistrana.

Ali ne bave se franjevci samo dušobrižništvom i župnim poslovima. Imaju oni još jedno sasvim drugačije polje interesa. Jednako kao i malobrojni isusovci ovdje, koji prije svega obavljaju kongregacijski rad, tako su i franjevci pod svoju nadležnost uzeli izdavanje časopisa. U Zagrebu izlazi njihov najrašireniji list, pod imenom sv. Franje, prvenstveno namijenjen za 80.000 članova

trećeg franjevačkog reda.²⁵ Njemu uz rame stoji popularni list sv. Ante, koji broji 10.000 pretplatnika i izlazi u Sarajevu. Dva marijanska časopisa svjetlo dana ugledali su u Sinju i Splitu, s jedanaest, odnosno dvanaest tisuća pretplatnika. Pored toga, iz njihove tiskare u Zagrebu izlazi još jedan časopis za mlade, koji se u 20.000 primjeraka rasprši zemljom.

Zatim izdaju seriju časopisa usmjerenih na drugačiji čitalački krug. Tako franjevci u Beogradu, pod pokroviteljstvom biskupa, izdaju mjesečnik namijenjen isključivo svećenicima, pod nazivom 'Kruh Božji', koji dušobrižniku pomaže u pripremanju nedjeljne propovijedi. U Makarskoj izlazi znanstveni franjevački časopis općeg sadržaja, dvomjesečnik, koji broji 1.500 pretplatnika. Pored toga u Sarajevu se tiska još jedan časopis, koji je više provincijski usmjeren, te još jedan u Mostaru, koji obrađuje trenutna znanstvena pitanja i usmjeren je na intelektualnu čitalačku publiku. Ono što, dakle, u drugim zemljama spada pod oblast isusovaca, ovdje u Jugoslaviji tvori posebno polje djelovanja franjevac.

„Smeđi redovnici“ su već dvjesto godina prisutni u Splitu. Tamo, međutim, nastanjuju prigradsko naselje Dobri. Nacrti za novu crkvu su gotovi. S velikom spremnošću župljani su prikupili novac potreban za gradnju, jer se ovdje, naime, nalazi jedna franjevačka svetinja neprocjenjive vrijednosti koju stanovnici štiju s velikim izrazom ljubavi: tzv. *Madonna della Salute*, odnosno *Gospa od Zdravlja*.

Navedena svetinja predstavlja sliku porijeklom iz Venecije na kojoj se nalazi Djevica Marija kojoj Djetetova ruka miluje obraz. Jedan franjevački kapelan platno je iz Venecije poslao samostanu u Splitu. Dva je puta prigradsko naselje ostalo pošteđeno od zaraze, kada je kuga harala Splitom, naime 1731. i 1764. Lokalni puk pripisivao je ovu povlasticu čudnovatoj intervenciji Gospe od Zdravlja. Čak i kad je kolera desetkovala gradsko stanovništvo, prigradsko je naselje ostalo netaknuto. Jedina osoba koju je bolest pritom zahvatila ubrzo je u potpunosti ozdravila.

Iz tog je razloga pouzdanje u ozdravljujuće Gospine utjecaje u ovom kraju jako veliko.

Na samom platnu postavljene su krune koje je zahvalni puk poklonio Mariji i Djetetu nakon druge kužne godine. Uz glavu Djevice Marije obješene su teške zlatne naušnice, a oko vrata zlatni lančići, zajedno s drugim zavjetnim darovima. Platno se, prema lokalnom običaju, preko dana drži skriveno iza vela. Taj čin predstavlja izraz velikog poštovanja. Jedino za vrijeme svete mise slika se otkriva svima. Slika je ugrađena u oltar od skupocjenog bijelog mramora, a preko oltara spuštaju se izveze, ali prozirne zavjese, koje obavijaju oltarsku cjelinu. A odmah ispod molitelji po cijele dane sjede i mrmljaju svoja zakli-

25 Tzv. trećoreci, žive po primjeru sv. Franje, dok ostaju „u svijetu“. (nap. prev.)

njanja, puni pažnje i pouzdanja.

To platno je izvanredna marijanska svetinja ovog lučkog grada, poznatije i od katedrale u kojoj se nalazi jedan još stariji kip Marije i kojeg lokalni puk također iznimno štuje. Ipak, u franjevačkoj crkvi ljudi se osjećaju ugodnije, tamo su doma kod svoje Zaštitnice. I ne zvuči li njeno ime pomalo čudesno? Nije, dakle, „Spasiteljica bolesnih“, što se može i metaforički shvatiti, već sasvim neuvijeno: „Gospa od Zdravlja“, kao da se u sjeni ovog oltara svaka bolest mora izliječiti, a smrt ostati bez svoje moći.

De Tijd, 11.01.1931.

FELIX RUTTEN

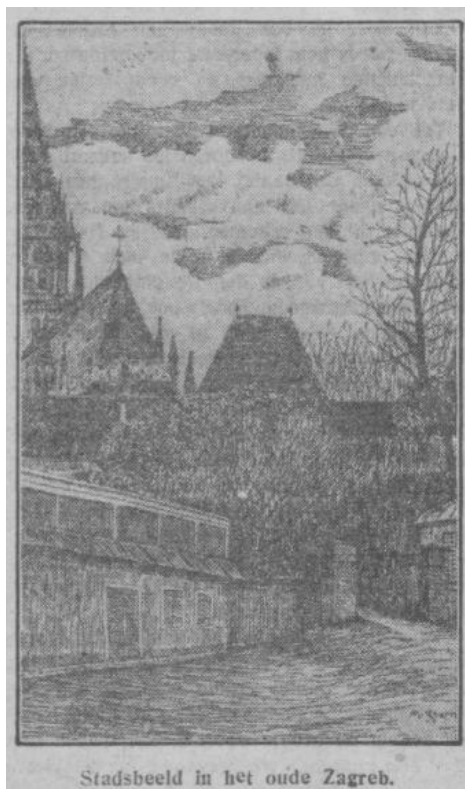
Kod Zagrebačkih studenata

Jeftin život u Jugoslaviji

III

U Zagrebu me, iznimno ljubazno mi pristupivši, dočekaao neki sveučilišni student koji se, zajedno sa svojim prijateljima, spremno ponudio da mi bude vodič i pravi mi društvo.

To je stari, provjereni način - dočekati nepoznatu osobu s cvijetom u zupučku kao znakom raspoznavanja. Ovaj je 'rozenkavalir' izabrao karanfil koji u ovom slučaju nije izgubio svoje simboličko značenje: karanfil je, naime, omiljeni simbol Slovenije i na temelju toga sam već mogao znati da me dočekaao Slovenac. A to mi je bilo drago.



Prizor iz starog Zagreba

Bio je vrlo srdačan, što me podsjetilo na riječi koje sam čuo negdje na putu ovamo: Slovenci su ljudi koji će učiniti sve za tebe. Tome ću pridodati vlastito opažanje da ih se može ubrojiti među najsimpatičnije ljude u našoj staroj Europi.

Pa onda nije nikakvo čudo što se ne slažu dobro s Hrvatima koji ne posjeduju ništa od te blage, ljubazne dobrote svojih susjeda. Stoga slovenski studenti koji dođu u Zagreb, jer sveučilište u Ljubljani još nije posve izgrađeno, žive potpuno odvojeno, kao na pustom otoku, usred buke i vreve ostalih mladih studenata.

I ovdje ima jako mnogo studenata bez novca. Zbog te okolnosti blagi su Slovenci još ozbiljniji i još povučeniji. Zato traže posao uz studij. I uvijek ga nađu, čim kažu odakle su. Jer Slovenci su u cijeloj Jugoslaviji, a i izvan nje, na dobrom glasu kao iznimno ozbiljni i vrijedni radnici.

Što li sve samo nismo zajedno obišli! Morao sam pogledati i njihovu Almu Mater. No nije se imalo bogzna što vidjeti. „Stara tvornica“, objasnili su mi, „u koju su svojedobno smjestili sveučilište. No jednoga dana ćemo dobiti novu visoku školu“. I ne bi me čudilo! U gradu s toliko monumentalnih zgrada, instituta i drugih znanstvenih i umjetničkih ustanova, ne smije nedostajati i matična zgrada za akademske građane koji, već samim svojim brojem od 4000, predstavljaju tako važan čimbenik u životu Zagreba.

Odveli su me u sveučilišnu knjižnicu koja služi na ponos gradu i na čast onima koji studiraju. To je prava palača iz snova. Ne vjerujem da sam ikad vidio ljepšu. Odmah me podsjetila na veličanstveno zdanje, raskošnu riznicu kulture koju su Nijemci podigli u Strasbourgu nakon što su 1871. osvojili Elzas. To je zgrada koja kao da se hvasta svojom pompoznošću, s čitaonicom u kojoj se čovjek ni trenutka ne može opustiti: toliko je prenapučena ispraznim sjajem i pretencioznom kičenošću. Upravo jezovito.

Međutim, knjižnicu u Zagrebu krasi čudesna profinjenost, neskrivena, ali suzdržana ljepota, a usto savršeno ispunjava svoju svrhu. Posebne dvorane za kataloge, za periodiku i za profesore okružuju otmjeno predvorje koje zrači potpunim spokojem. No njezin pravi biser je velika čitaonica. Ima mjesta za dvije stotine studenata. Okružena je drvenom oplatom što odiše ozbiljnošću, a svod je oslikan freskama koje ne odvrćaju pozornost. Ta prekrasna dvorana plijeni svojim dimenzijama i svojom jednostavnošću. A svjetlost stolnih svjetiljki, kada je sve osim stolova obavijeno nekom prisnom tamom, pobuđuje začuđujuće ugodan osjećaj. Smo poneko mjesto nije bilo zauzeto i vladala je potpuna tišina.

No kad su iznenada bljesnuli svi visoko obješeni lusteri i kad su se iz kutova stale širiti lepeze svjetla da bi stranim posjetiteljima pokazale dvoranu u punom sjaju, sva su ta studentska lica provirila ispod svojih sjenila kao da očekuju kakvog velikodostojnika. A mi, putnici-namjernici, stajali smo usred tog veličanstvenog svjetla posve postiđeni.

Moji ljubazni vodiči pokazali su mi i gdje žive i kako su mnogi od njih smješteni. U Zagrebu postoji 'dom' za studente koji se sastoji od pet velikih paviljona. U tom domu organizirana je i prehrana koja nije obvezna, ali je vrlo povoljna. U sobicama borave po dva studenta. Nema centralnog grijanja. Studenti imaju na raspolaganju pećicu za koju se svakodnevno u sobicu isporučuju drva i ugljen. Ostali namještaj čine dva željezna ležaja, jedan umivaonik i jedan velik ormar. Taj prizor ne ostavlja nimalo raskošan dojam, pogotovo kad je u sobici samo jedan pisaći stol koji, dakle, koriste oba stanara.

Može li se uopće studirati u takvim okolnostima?

Navika, samo navika i dobra volja, kao što se svatko nauči sam čistiti svoje cipele.

Pošli smo zajedno na ručak u studentsku menzu. Moji novi prijatelji odlučili

su jesti vani, za promjenu i radi društva. I tako smo završili u nekoj pokrajnjoj slijepoj ulici, nedostupnoj bilo kojem strancu, gdje smo se spustili u neku vrstu podruma koji je djelovao vrlo ozbiljno, ali ne i neugodno.

Tamo je za pultom sjedila debela gospođa i prodavala blokove za obroke: najjeftiniji ručak stajao je deset dinara, dakle 45 centi, a večera čak i manje.

Gosti su sjedili za odvojenim stolovima i posluživali su ih konobari. Na svakom stolu stajao je velik bokal vode i košarica s kruhom. Nitko nije ostavljao napojnicu. Poslužili su nam izvrsnu juhu, izvrsno jelo s mesom i kolač. U hrani se osjetio utjecaj mađarske kuhinje, jer je sve bilo obilato začinjeno paprikom, a usto je, vrlo znakovito, na stolu stajao tanjurić s ljutim papričicama.

Prepustio sam se uživanju u obroku dok sam se istodobno ljutio na sebe što sam prethodno u kolodvorskoj restauraciji jako loše jeo za četrdeset dinara; zaključio sam da zagrebački studenti odlično prolaze kad je riječ o ukusnoj hrani.

Takav studentski život u Zagrebu, dakle, uopće nije skup. A to se slaže s onim što se o jeftinoći Jugoslavije govori u inozemstvu. No, ta je slika ipak samo uvjetno rečeno istinita. Tko znade kako stoje stvari u Italiji, neće zacijelo ni tamo plaćati više. Za bogate turiste koji inače odsjedaju u skupim hotelima, Jugoslavija je doista vrlo jeftina, jer takvih hotela ovdje nema. U predivnim Palace-hotelima u Zagrebu za sobu se plaća manje od šest guldena.

Milijunaši praktički ne mogu potrošiti svoj novac. Osim pokojeg velikog hotela, u gradovima postoji cijeli niz malih prenoćišta u kojima se može naći izvrstan smještaj. No, to je sve. Nema mogućnosti izbora niže klase. Mala svratišta, kakva u Italiji skromniji putnici mogu naći na svakom koraku, ovdje su još nepoznata. Zato je za bogataše život u Jugoslaviji nevjerojatno jeftin, dok za ostale nije ništa jeftiniji nego bilo gdje drugdje u svijetu - osim u Nizozemskoj. Razgovarali smo o mnogim problemima, kao što je uvijek slučaj u društvu mladih. Mladi se vole suočavati s problemima zato što su borbeni. „Studenti moraju raspravljati“, govorila je moja gazdarica u Leuvenu; vjerojatno nikad nije doživjela tišinu u sobama koje je iznajmljivala.

Ovi mladi studenti ogorčeni su uvođenjem francuskog jezika u nastavu zbog prijateljskih odnosa Srbije i Francuske. U doba Austrougarske dominantan jezik bio je, naravno, njemački. No nema politike koja će njemačkom oduzeti ulogu jezika znanosti. Mi učimo samo iz njemačkih knjiga, rekao je jedan student medicine, a više ni ne govorimo taj jezik. Student filozofije odmah se složio. No zbog toga nisu ništa manje dobri Jugoslaveni! Samo što nisu političari....

De Tijd, 20.03.1931.

FELIX RUTTEN

Na putu kroz Jugoslaviju

Kipar Ivan Meštrović i njegova djela u prijestolnici Dalmacije

Srbi su političari; Slovenci administratori; Hrvati govornici, a možda bi se trebali nazivati kritičarima. Obala Dalmacije mogla bi sloviti kao zemlja u kojoj umjetnost ima svoje odabranike, a da time drugim narodima Jugoslavije ne osporava prirodenu ljubav prema ljepoti. Svaka velika izložba u inozemstvu pokazuje to uvijek iznova. Ovdje su se rodili veliki pjevači i poznati slikari. I bez pribjegavanja veličanstvenome vremenu XV. stoljeća, kad je u Dalmaciji cvjetala „dubrovačka književnost“, ili XVII. stoljeću, kad je započelo slavno vrijeme narodnih pjesama, a ovaj težački narod izrađivao najbolje ručne radove – vezove, tkanine, rezbarije i filigran – dovoljno je da zasad izgovorim jedno jedino ime: ono Ivana Meštrovića.

Ime ovoga velikog majstora nikome nije nepoznato, ali možda svi ne znaju odakle je. Taj kipar je rođen u dalmatinskome gorju, od Splita udaljenome sto kilometara, tri sata vlakom. On je, dakle, Hrvat. Dalmacija je područje na kojemu se nalazi njegov dom, a Jugoslavija je njegova domovina. Meštrovićevi roditelji bili su vrlo siromašni gorštaci. Živjeli su u divljoj osami daleko od svijeta, gdje je dječak od svoje mladosti čuvao stada koza i ovaca. Međutim, svojstva njegova roda spavala su u duši toga djeteta. Stoljećima je ovaj brdski narod izrađivao i nožem u drvo urezivao najfinije stvari. Meštrovići su izradili nekoliko ukrasnih komada namještaja za svoju siromašku kolibu: jedan tronožac za važne goste, jedan kovčeg za nevjestu koji je služio za pohranjivanje izvezenih svečanih haljina te druge sitnice; vretena, preslice za vunu, jednu drvenu zdjelu, kao i oružje, lule i glazbene instrumente – predmete koji su u bogatoj raznolikosti prisutni u Muzeju u Splitu. Stoga nije bilo neobično da je mali Ivan, dok su djevojke vezle i šivale, u daske i komade drva urezivao figure. I dok su sami ženski vezovi bili kao pjesme putem kojih je mladež očitovala svoje intimne tajne, vjerojatno su i dječakove rezbarije otkrивale njegove snove i fantazije i dokazivale više od tehničke vještine te razotkrивale umjetničku dušu. U svakome slučaju, te Meštrovićeve mladenačke radove primijetio je stranac u prolazu koji je bio zaslužan za njegov boravak u Beču, gdje je nastavio umjetničko školovanje. Meštrović je na početku bio pod snažnim utjecajem Rodina. Morao se izboriti da postane veliki majstor kakav je sada. Za oba perioda njegove umjetnosti nalazimo primjere u glavnome gradu Dalmacije, u Gradskome muzeju u Splitu. Nekoliko torza upućuje na francuskoga majstora. No osim njih, na razvoj ukazuju umirujući muškarac i svirač dipli. Na potonjoj figuri sabralo se sve ono dinamično, karak-

teristično za njegovo stvaralaštvo u zrelim godinama. Osim toga, upravo je ta ideja u potpunosti proizišla iz života naroda. Kip stare majke, umrtvljene u svojoj tuzi i pognute preko ruke koja joj počiva u krilu, mitološka je figura iz svijeta narodnih pjesama: majka koja je vidjela kako su njezini sinovi pali za domovinu, a mrtvu ruku njezina najmlađeg junaka kao utješnu relikviju donio joj je orao. Potom su tu i dvije glave, koje predstavljaju razjarena muškarca i energičnoga vođu. Potonji predstavlja nacionalnoga heroja Kraljevića: veličanstven, mišićav, puca od snage. Ovi radovi, svi manjega formata, izrađeni su u gipsu. Ali, grad Split može se također podičiti dvama kipovima u bronci iz ruke ovoga velikog majstora. Prvi, manji, na jednom od malih trgova predstavlja pjesnika Marulića, koji je dinamičan i u zanosu, snažan u izražaju i ispunjen intenzivnim životom. Drugi je divovska figura Grgura Ninskog, posebna zbog



Meštrovićev Grgur Ninski

svojih golemih dimenzija kao i zbog izražajne snage. Majstor je ovoga ninskog biskupa smatrao prvim borcem za nacionalnu slobodu Slavena. O ovom liberalnom shvaćanju biskupa, koji je također iskreno predstavljen kao protivnik Rima, samim je postavljenjem spomenika rečeno ono što je važno. I da Grgura nikako ne treba smatrati otpadnikom, u što bi nas željelo uvjeriti masonstvo, razjasnio je splitski biskup: prije dvije godine monsinjor ni u kom slučaju nije odbio crkvenu inauguraciju spomenika, ovdje postavljenog ispred katedrale. Mjesto na kojemu se nalazi, usred ruševina carske palače, krajnje je neprikladno, i nejasno je kako to da je sâm Meštrović bio zadovoljan s tom pozicijom. Posve u nacionalnome duhu je i golemi Meštrovićev projekt za memorijalni spomenik u obliku hrama, koji bi se trebao podići na povijesnom Kosovu polju na kojemu su Turci pobijedili Srbe. Majstor je završio plastiku, zamišljenu kao dio tog projekta. Ali nitko ne zna hoće li memorijalni spomenik ikada postati stvarnost. Meštrović je prošle godine napravio dva divovska indijanska jahača za Chicago, a prije nekoliko mjeseci u Beogradu je osobno

otkrio spomenik koji bi u sjećanje trebao pohraniti junaštvo koje je Francuska dokazala Srbiji tijekom Prvoga svjetskog rata. Govori se da kipar trenutačno radi na drugom divovskom brončanom spomeniku koji će predstavljati kralja Petra, oca sadašnjega kralja, koga se naziva Osloboditeljem. Spomenik bi trebao krasiti lučki mol u gradu Splitu. Čini se da je Meštrović kao Dalmatinac sklon ovome gradu. Donedavno je živio na selu. Trenutno se skrasio u Zagrebu, gdje se pridružio Umjetničkoj akademiji. No u međuvremenu je započeo s izgradnjom velike vile u Splitu, s terasastim vrtom uz more.

Algemeen Handelsblad, 25.09.1931.

A. DEN DOOLAARD

Konjske trke u Hrvatskoj

Gdje cvjetaju oleandri, a hridi od vapnenca mirišu na ružmarin

Otok Koločep, Dalmacija

10. rujna

Kad danima ništa nisi vidio osim antikviteta, gotičkih crkvenih portala sa cijelom crkvenom poviješću u minijaturi, crkvenih zvonika iz triju stilskih razdoblja, oglodanih stupova, ostataka starih akvedukta nasred nekog sasušenog krajolika gdje te sunce maltretira pržeći te kroz šešir, a krilati venecijanski lavovi koji prezirno i nadalje bulje pred sebe kad protutnji zračni promet Beograd-Split: a sve to ukrašeno turistima s besprijekorno uglačanom crtom na hlačama, panamskim šeširima, tropskim šljemovima, Kodak-fotoaparatima i aluminijskim tronošcima u štapu za pješačenje; dok se narodne nošnje u plavoj Dalmaciji, o kojima se tako marljivo piše u turističkim vodičima, isključivo sastoje od neke vrste neobičnih narančastih kapica – onda ti koji put mogu dozlogrditi ruševine koje ti se jarosno cere, i počinješ osjećati potrebu za ljudima.

I kad sam stoga u Splitu ugledao kako prekrasan primjerak harambaše s crvenim i plavim plaštom punim poderotina ulazi u mali autobus, tik pod mauzolejem Dioklecijana, smjesta sam treće stoljeće ostavio na cjedilu i ušao u autobus. Nakon truckanja od sata i pol preko bijelog, isušenog, krševitog vapnenačkog krajolika, autobus se zaustavio u Sinju, ružnom selu nasred prekrasne ravnice. Ali bio je sajamski dan!

Hrvati su se iz zaleđa dovezli sa svih strana svojim drndavim kolima; sve sami muškarčine s brkovima, izbrazdanim smeđim licima, u bijelim košuljama podignutih ovratnika, prslucima punima srebrnih niti i visećim srebrnim gum-bima velikima poput naušnica afričkih žena. Kako sam samo bio glup što sam se tjedan dana povlačio po ruševinama, kad je živa umjetnost ovdje nadohvat ruke. Smjesta sam se novcem i lijepim riječima pokušao dokopati jedne crveno-žuto-plave ručno tkane torbe, predmeta koji u Zapadnoj Europi košta cijeli imetak, zato što se to tamo zove „umjetnička tkanina“; ali Hrvat koji je govorio njemački i kojeg sam nakon dugog traženja uspio pronaći, tvrdoglavo je odmahivao glavom: torba je budzašto, ali dobio ju je od jedne djevojke, a znaš ... Nisam više inzistirao nego sam ga pitao odakle je. „Iz Vrlike.“ A gdje se to nalazi? „Četrdeset kilometara odavde ...“

Ne prestajući govoriti, iz svog je širokog kožnog pojasa punog figura od bakrene žice, koji mu je poput mosta na podizanje pred dvorcem u ratnim

vremenima stršio pred trbuhom, redom vadio lulu, sataru, svilenu maramicu, šačicu srebrnih novčića i napokon dva prstohvata duhana, a jedan je ponudio meni. Šutke smo smotali po cigaretu. Nanovo sam pokušao. „Čuo sam da vaše žene imaju takve prekrasne nošnje ...“ On se široko nacerio. „Dođi sa mnom u gostionicu!“

U „Gostioni“ su očito zbog sajamskog dana računali s posjetiteljima jer je



Salko i jedna hrvatska ljepotica

dalmatinskim vinom. Imao sam ludu želju otići s njima u njihovo selo, ali sljedećeg su se dana u Sinju trebale održati konjske utrke koje nisam htio propustiti. Raspitao sam se kod Salka o njima. „Ništa posebno“, rekao je prezirno, „lijepi konji, sigurno!, ali ništa osim čovječuljaka sa šarenim kapicama, kako se ono zovu? Da, džokeji. Sinj je samo jedan put godišnje vrijedan truda, 15. kolovoza, kad se održava Alka.“

„Što je to?“

Njegove su velike crne oči postale još veće, i da se svo vino na stolu pretvorilo u vodu, društvo se ne bi s većim čuđenjem zabuljilo u mene.

uza zid stajao drveni ražanj dug dva metra, a na ražnju pečeno prase. U polumračnoj gostionici me je moj novi prijatelj Salko širokom gestom ruke predstavio najšarenijem društvu koje sam ikad vidio. „Ovo je Božo Kalinić a to Ilija Vučemilović...“; ali nemoj da dođem u sukob sa slovoslagarom..... Obrok je upravo trebao početi, ali Salko je častio rundom piva, ja rundom vina a Božo rundom rakije, što znači šljivovice, a ja sam se za to vrijeme neprekidno divio ženi koja je prekoputa mene sjedila na prozorskoj dasci. Ispod njezina bijelog rupca vijugale su se poput gavran crne pletenice; na njezinoj se podrhtavajućoj bluzi svjetlucala zlatna nit; njezina satkana pregača bila je križanac plamenog zalaska sunca i erupcije vulkana. Oko stola ništa nego vatrene oči, visoke, ponosne prilike. To su bili pravi pravcati potomci hajduka, žestokih mrzitelja Turaka koji su pola svog života proveli u zasjedi, a drugu polovicu s crnim

„Zar gospodin to ne zna?“ Snažno je naglasio svaku riječ, kao da mi je spoznaju o mom nezgodnom neznanju htio temeljito utuviti u glavu. A onda se odjednom raspričao, svaki put snažno udarajući svojim žuljevitim rukama jednom u drugu: „Da sam barem guslar, jer jedino pjevač može ispričati o tolikoj divoti! Naše su riječi samo poput kamenja koje ovdje posvuda leži naokolo, ali svaka guslareva riječ je biser! Ali slušaj. Kad su Turci prije 200 godina napali Sinj, vitezovi su ih ovdje natjerali u bijeg i poubijali jedanaest tisuća. I stoga se svakog petnaestog kolovoza na Sinjskom polju održava natjecanje o kojem svatko sanja cijele godine. „Alka“ znači prsten, a taj prsten, koji ima četiri otvora, vješa se visoko na uže između dva stupa. U širokoj aleji među tisućama koje vrište od ushićenja, alkar dojaše u punom galopu, tako brzo da mu ne možemo vidjeti lice, samo medvjedu kapu s kuninim krznom i čapljnim perjem i vijorećom dolamom punom zlatnih niti i svjetlucavih zlatnih gumbi. Taj galop tutnji poput munje i oluje, jer i konj šušti od srebrnih ukrasa. A kako se jahač samo boji da nešto ne izgubi! Jer to bi poništilo njegovu trku! Nedugo prije, „Alke“ on zavitla svoje dugačko koplje i pokuša pogoditi prsten u sredinu, jer to daje najviše bodova: tri. Ako pogodi cilj, koplje otrgne prsten koji spuzne do mjesta na kojem ga tri kugle proširuju: a onda s njime jaše do suca koji mu priznaje bodove. Onda njegov momak, koji na sebi ima prekrasan crveni prsluk i crveni pojas s krivom sabljom, srebrom okovan pištolj i srebrne patrone, uzima koplje od njega, a alkar jaše natrag da pričeka svoj red, jer svi trče tri puta, a onaj koji skupi najviše bodova dobiva kraljevsku nagradu koju potroši na prekrasnu svečanu gozbu. A zašto kličemo slavodobitniku kad odjaše sa svilenom lentom svezanom oko koplja? Željezna alka, to je za nas srce Turčina, a onaj tko pogodi prsten u sredinu svake je godine iznova naš osloboditelj ...

Ušutio je. Dok je govorio, nitko nije ni taknuo porcije svinjetine koje je gostioničar izrezivao sa svinje obješene na dovratniku.

Ja sam žalosno pogledao listić kalendara i otjerao muhu koja mirno šetala po njemu. 8. rujna ... tri tjedna prekasno ... Ode viteška igra!

Ali ipak ću vidjeti Alku, pa makar samo improviziranu. Naravno, odustao sam od džokeja i otišao s njima u Vrliku. Brzo je riješeno; ja ću ih fotografirati a oni će me povesti sa sobom. Na slami u širokim kolima pronašao sam još samo jedno mjesto između dostojanstvenog starog patrijarha, koji je svoj plameni svileni rubac neprestano ovijao debelim oblacima dima, i jedne zanosne mlade žene s crnim pletenicama, s kojom sam vodio stidljiv i primitivan razgovor na hrvatskom. Na sreću sam znao dva moguća prijevoda riječi lijep, pa je to donekle funkcioniralo, jer je njezina pregača bila lijepa, i njezini pleteni kožni opanci i njezine naušnice, i njezine pletenice, a iznad svega njezine oči.

Te sam noći spavao u „Gostioni“ pod snježnobijelom plahtom i krvavo crvenim pokrivačem s izvezenim figurama modrima kao noć; ali ne prije nego što sam pri svjetlu džepne svjetiljke ubio dva kukca koji su kružili naokolo po toj vunenoj prašumi.

Sljedećeg jutra Salko je tajanstvena izraza lica došao po mene. „Idem trčati Alku“, prošaptao je, „ali nemoj to nikome reći ...“ Podalje od njegova bijelo okrećena seoskog imanja, između dva visoka jablana, visjelo je uže, a na njemu petlja za vješanje sa sasvim običnim željeznim prstenom, poput onog za koji pred končištima vezuju konje. Salko je odjahao. Tamne sjene grudastih oblaka brzo su plutale preko bijelih krševitih brežuljaka oko doline; prsten se lagano njihao. Odjednom tutnjava tvrdih udaraca kopitima; Salko se približavao velikom brzinom; crveni mu se prsluk vijorio na vjetru, njegov dugački bijeli štap za tjeranje volova, uperen prema naprijed, stršao je između ušiju njegova zelenka; ali na udaljenosti od tri, četiri konjska skoka od užeta vrh štapa je poletio uvis i zabio se u prsten koji je s petlje za vješanje odletio nadolje, do zapešća jahača. Hura! Zadihan i oznojen vratio se natrag, skočio s konja, zamišljeno pogledao taman komad željeza oko svog zapešća i odjednom žalosno rekao:

„Kad bi to barem bila prava alka! Ali ja nisam iz Sinja i zato ne mogu sudjelovati ... A alkarska odora košta hrpu novca: kunino krzno, čapljino perje, zlatni gumbi, tko to može platiti! ...“ Sva sreća što je u Hrvatskoj vino jeftino, na taj način zaborav nije skup!

A vino, koje je posvuda dobro, jedino je što možeš oduzeti toj začaranoj zemlji. Dok ovo pišem, na otočiću Koločepu nasuprot čudesnom gradu Dubrovniku, koji unutar svojih bijelih zidina iz ranog Srednjeg vijeka živi deset puta življe od Rothenburga i Carcassonnea i mrtvog-mrtvicijatoga Aigues-Mortesa zajedno, gušterice love mušice na agavama, cvjetaju crveni oleandri, a kad god sam žedan, samo moram ustati i posegnuti za plavim grožđem koje u debelim trsovima visi tik iznad moje glave. Žute hridi od vapnenca mirišu na ružmarin, a nakon plivanja u prozirnoj plavoj vodi blag povjetarac te osuši za trideset sekunda; u vrlo vlažnim danima to traje deset sekunda dulje. Ali iza zavoja obale pune čempresa nalazi se Crna Gora, zemlja crnih brda; a iznad Crne Gore Bosna; a pokraj Crne Gore tajanstvena Južna Srbija. Na put!

SLOVENIJA

Algemeen Handelsblad, 29.04.1919.

G. NIJPELS

Oblastniki v Jugoslaviji

I. Dunaj – Ljubljana

Jugoslovani na Dunaju še zdaleč ne živijo tako razsipniško kot Čehi ali Madžari. Čehi bivajo v imenitni Lobkovičevi palači na Lobkovičevem trgu, ki jo je družina Lobkovič ponudila veleposlaništvu zastoj, pravijo, da v upanju, da ne bi zasegli njihovega premoženja v Bohemiji. Na Dunaju strah vzbujajoči češki odposlanec dr. Tussar, še do pred kratkim dunajski korespondent za nek brnški dnevnik, sovraži Nemce kot vsak dober Čeh, vendar pa od tujih jezikov govori le nemško in je poročen z lokalno učiteljico, čistokrvno Dunajčanko. V svojih prostorih te vedno sprejme zelo prisrčno. Sredi umetniških zakladov Lobkovičevih, med katerimi Holandčanu najprej padejo v oči d'Hondecoeterjeva platna z živalskimi motivi, je ohranil posebno naklonjenost do svojih nekdanjih kolegov.

Tudi Madžari imajo svoj sedež blizu Ballplatzja in sijajne cesarske palače die Burg, in sicer v še mogočnejši Bankgasse, v t.i. »Ungarisches Haus«. Tudi Sovjetska republika je poslala tja svojega odposlanca, dr. Bolgara (tu niso preveč spoštljivi do doktorskih nazivov; polovica Nemčije in Avstrije jih je doktorjev iz tega ali onega; kaže, da se ni ravno težko dokopati do naziva in novinar, ki ni doktor, je ravno tako redek pojav kot pri nas novinar, ki to ravno je). Sovjetskemu odposlancu se resnično dobro godi v palači mogotcev med številnimi potreti nekdanjih madžarskih premierjev in odposlancev, ki so se dali potretirati v vsem blišču in sijaju, kar je za navadnega državljana, sploh pa za takšnega rdečega brata, pravi podvig.

Na drugi strani pa vas sprejme odposlanec »Royaume Serbo-Croato-Slovènes«, kakor piše na njegovi vizitki, gospod Pogačnik, zelo zelo preprosto, v višjem nadstropju navadne hiše, nad neko trgovino v Seilerstätte.

Toda če češki odposlanec govori zgolj nemško in se izkaže, da lahko sporazumevanje z njim poteka le v jeziku, za katerega si pričakoval, da bo najbolj osovražen, potem je to pri zastopnikih države SHS (Hrvati se v hrvaščini piše s H in ne pri nas kot s K) – iz kratice so nemški Avstrijci takoj skovali zelo ljubkovalno Sau Hunde Samellstelle (zbirališče svinj in psov, op. prev.) – povsem drugače. Skoraj prepričan sem, da nas želijo prisiliti, da se vsi učimo slovenščine, hrvaščine ali srbsčine (na srečo so si ti jeziki med seboj zelo podobni). Že na vhodnih vratih dunajskega veleposlaništva te pozdravijo vo-

jaki, ki kot kaže, ne razumejo niti besedice tujega jezika, in na Južni postaji (Südbahnhof) imajo prav tako stražarja, ki je vojak, in s katerim se lahko sporazumeš le s pomočjo kakšnega ruskega ujetnika, če se je naključno znašel kje v bližini. To lahko ima včasih resne posledice! Tako je srbski postajenačelnik na Južni postaji naložil svojemu vojaku, naj se ob štirih popoldne postavi za naju (za mojega angleškega novinarskega kolega in mene, op. prev.) v vrsto in nama priskrbi vozovnice za Ljubljano (Avstrijci so to mesto včasih imenovali Laibach). In ko je nič hudega sluteči človek prišel na vrsto zvečer okoli devetih, zgolj nemško govorečemu uradniku ni bil sposoben razložiti, kaj želi. In tako smo ostali praznih rok, potem ko se je prikazala tabla z napisom »vozovnice razprodane«. Na srečo opravi peščica avstrijskih kron več kot jugoslovanski stražar na postaji, ki ne razume nemško. Ampak ideja, da na Dunaju povsod nastaviš vojake, ki ne govorijo jezika te dežele, medtem ko ga večina Slovencev in Hrvatov odlično obvlada, je nenavadna in čudno nepraktična. Toda njihov veleposlanik je na srečo človek, kakršnega bi si želel vsak novinar. Ni ti treba vleči iz njega besed in ni ga strah stvari povedati naravnost. Čeprav njegovi vojaki ne razumejo niti besedice nemško in zato njegov oficir svoje naloge, tj. da mi omogoči kar se da udobno potovanje v njihovo deželo, niti približno ni opravil, zna sam ta jezik v vsakem primeru dovolj dobro, da na račun Italijanov uporabi različne zmerjavke. Izkaže se, da je njegov izraz za Italijane lopov oz. v nemščini »Halunke«, kar je v teh deželah običajen epitheton ornans za Italijane in je razširjen tudi med vladnimi predstavniki v Ljubljani in Zagrebu (prej Agram), ki jih bova obiskala kasneje.

Veleposlanik SHS je prišel naravnost iz Ljubljane, kamor je ravno prispela vest, da je Italija na mirovni konferenci zahtevala ne le izvršitev Londonskega sporazuma (tajnega sporazuma iz leta 1915, op. prev.), temveč je zahtevala tudi Reko. Zdaj je bil nemir po njegovem mnenju že prehud, ker so ti »Halunken« na slovenskem ozemlju, ki so ga okupirali, Slované vklenjali v okove, jih deportirali, druge pa preprosto izgnali, razpuščali slovenska društva in združenja ter vse vojaške obveznike transportirali v Italijo, kjer so jih zapirali v internacijska taborišča in jih pustili, da so umirali v mukah in bedi itd. itd.; a zdaj tega ni bilo več mogoče ustaviti, v Ljubljani je bila ena sama revolucija in zahtevali so, da srbski delegati nemudoma zapustijo Versailles. Eno je bilo po mnenju ekselence gotovo: mirovne pogodbe, ki bi Italijanom prepustila slovansko ozemlje, Srbija ne bi smela podpisati, to je bil nepreklicen povod za novo vojno. Torej sva se morala najprej sama prepričati, kako je s tem. Trenutno naj ne bi bilo na voljo dovolilnic za vstop v državo, a za angleški in holandski tisk je bil seveda rad pripravljen narediti izjemo – predvsem ker se je ravno v tem trenutku v Ljubljani sestala medzavezniška komisija, da o zadnjem smešnem izgredu teh »Halunken« – zažgana naj bi bila italijanska zastava – odredi preiskavo.

Tajniku je naročil, naj poskrbi za naše dovolilnice in ta je svečano obljubil, da bosta najini dovolilnici gotovi v štiriindvajsetih urah. Toda čez štiriindvajset ur, potem, ko se nama je z veliko muke posrečilo, da sva se skozi nabito polno predsobo prebila do gosopda tajnika, dovolilnic še ni bilo. Kajti gospod tajnik ni imel dovoljenja za podpisovanje dovolilnic. To je smel le šef posebne službe, ki je imela sedež nekje v Bankgasse. Na številki, ki sva jo prejela, je dejansko uradoval šef, vendar načeloma ni odpiral vrat tistim, ki so trkali na vhodna vrata, kakor se za šefa tajne službe sicer tudi spodobi, temveč samo tistim, ki so poznali skrivnosti hiše in so vedeli, da prideš skozi notranje dvorišče in skozi temačen ozek hodnik do drugih vrat, ki pa jih je odpiral. Ko sva to ugotovila, nisva dobila le dovolilnic, temveč tudi kakšne tri kilograme propagandnega čtiva o jugoslovanskem vprašanju ter pismo za jugoslovanskega postajnega oficirja na Južni postaji, ki se bo naprej pobrigal za naju.

Toda ob desetih zjutraj je bil na postaji le srbski vojak, ki je razumel zgolj in samo svoj jezik in ničesar drugega, njegovega oficirja pa ni bilo ne na postaji, ne v postajni restavraciji niti v eni izmed bližnjih gostiln, kjer so različni prodajalci menili, da ga bova zagotovo našla. Ob dvanajstih je bil položaj povsem enak in ob dveh je vojak izginil, na oglasni deski pa je bilo le sporočilo v treh jezikih: v slovenščini, v hrvaščini v latinici in v srbščini v cirilici oz. v ruski pisavi, da se je treba obrniti na jugoslovanskega postajnega stražarja, ki pa ga ni bilo.

Ob treh se je prikazal oficir, ki je na srečo govoril nemško in je rad prevzel nase vso skrb za najino potovanje. A ko sva se ob devetih zvečer vrnila, sva še ravno videla končni rezultat njegovega truda, kar sva že omenila zgoraj: namreč tablo z napisom »vozovnice so razprodane« in veliko postavo bedastega vojaka z najinimi bankovci v rokah. Pet ur je bil stal v vrsti in ko je prišel na vrsto, gospod za okencem ali ni razumel njegovega »balkanskega jezika« ali pa ga ni hotel razumeti.

Še sreča, da sva Anglež, čeprav Irec, in Nizozemec, čeprav Limburžan, do določene mere trmasta. V nekaj minutah sva preklela celo Jugoslavijo s posebnim zaničevanjem, ki ga premorejo zahodnjaki, kadar so jezni na prebivalce Balkana, vendar sva sklenila, da bova ravno zdaj šla nalašč mednje. In ker se je izkazalo, da vpliv jugoslovanskih oblasti na tej postaji ni ravno velik, sva se odločila in ubrala drugo pot, ter na dan privlekla prave pravcate nemško-avstrijske izkaznice z velikimi žigi dunajskih ministrstev, govorila sva izključno angleško in dala jasno vedeti, da so krone pri nas vredne samo še toliko kot nič, in nama ena več ali manj nič ne pomeni, in tako sva na koncu vendarle smela na vlak.

A ko se je proti jutri spet zdanilo – v vlaku ni bilo ne razsvetljave ne ogrevanja, ponoči smo prečkali čudovite dunajske Alpe, Semmering, a nismo bili prepričani, ali naj to z mesečino oblito noč, lepšo kot kadarkoli prej, občuduje-

mo ali preklinjamo zaradi strupenega mraza, ki so ga izžarevale snežene poljane – in ko smo se poskusili ogreti drgetajoč in tresoč se na avstrijski mejni postaji, sem videl, da so šli z nami tako rekoč vsi ljudje, ki so jim na dunajski postaji pred nos pomolili tablo z napisom, da so vozovnice pošle. Slišal sem tudi, da jih je večina od njih za petdeset kron več dobila nesrečne vozovnice, ta pri prodajalcu, drugi pri sprevodniku. Lov za nepogrešljive krone, ki so se z vsakim dnem množile, nikjer drugje ni postavil poštenja tako zelo v ozadje, kakor ravno tu.

Na mejni postaji so nas zadrževali celo uro. Nismo vedeli, zakaj. Na stenah čakalnice so bile nalepljene strašljive grožnje tistim, ki bi iz države odnesli več kot 500 kron, kolikor je dovoljeno, zraven pa so nalepili še časopisni izrezek, iz katerega je moralo biti razvidno, da jugoslovanski potniki še zmeraj dnevno čez mejo prenesejo na milijone kron in »da tem *Balkanleute* ne moremo dovoliti vsega«, a na koncu so vse te *Balkanleute* vseeno pustili čisto pri miru, tako da so potovali skupaj z angleškim in ameriškimi oficirji ter italijanskim stražarskim kontingentom, ki spremlja prevoz živil iz Trsta in Reke na Dunaj in vsakodnevno potuje nazaj z istim vlakom. A le eno postajo dalje so nas ti *Balkanleute* zadrževali dve uri ter se obnašali in bili videti ravno takšni kot Evropejci eno postajo prej, le da so za razliko od prej dodobra prepleskali z zelo balkanskimi besedami ime postaje in vse drugo, kar je bilo prej v nemščini. A to smo jim radi odpustili, kajti v restvraciji so imeli to, česar nisem videl že kakšna tri leta: pravi beli kruh in prave okusne klobasice in pravi čaj s pravim sladkorjem.

Naenkrat se časopisu »Daily News« in meni Jugoslavija ni zdela več tako bedna. Zasmilili so se nama ubogi ljudje, ki so pred vlake morali pripenjati predpotopne lokomotive, ki so sicer bile iz leta 1868, a se je zdelo, kot da so stare več sto let.

Kakšnih sto premraženih italijanskih vojakov, ki so potovali z nami, si je med železniškimi tiri zakurilo ogenj iz lesenih zabojev, na katerem so si potem pogreli kavni kotliček. Malo naprej so stali srbski vojaki z novimi belo-rdečimi kokardami s črkami SHS, gibki in odločni, pravi narod vojščakov, in gledali brezбриžno kot se le da, a ves čas le niso mogli skrivati prezira do naphanih in kričavih Italijanov z jeklenimi čeladami in trapastim petelinjim perjem.

Skupaj s skupinico angleških in ameriških oficirjev in oblizaje se z belim kruhom smo opazovali dogajanje in nekdo je izjavil: »Nasprotniki naslednje vojne«. Naravnost iz ust dolgega Angleža so priletele odločne besede: »Stavim karkoli hočete, tri proti ena, proti tistim s petelinjim perjem«.

Šestnajst ur po odhodu z Dunaja smo prispeli v mesto, ki se je prej imenovalo Laibach, zdaj pa se je spet imenovalo tako, kakor so mu vedno pravili njegovi prebivalci: Ljubljana, glavno mesto Slovenije, njenim prebivalcem pa Avstrijci radi zaničevalno rečejo »*Balkanleute*«.

(Se nadaljuje.)

G. NIJPELS

Oblastniki v Jugoslaviji

II. Slovenci

Avstrijci so narode, ki so jih zatirali, pred zunanjim svetom spretno predstavljali kot na pol barbare. A tega niso počeli samo vlada in njeni organi, temveč so iz čistega veselja to počeli tudi navadni državljani. Zdaj pa, ko so tako dolgo zatirana ljudstva postala strah zbujajoči sovražniki, se je to samo še poslabšalo. Če bi verjel Avstrijcu, potem okoli njegove dežele bivajo sama na pol indijanska plemena, in če jim poveš, da boš sam šel tja in se prepričal, kako je s tem, te svarijo z odvrtnimi klišeji, ki so jih v dolgih letih zbrali za vsako od teh ljudstev.

Najbrž k temu sodi njihov čuden instinkt, ki jim pove, katera je tvoja najobčutljivejša točka. Spomnim se, da me je uradnik z dunajskega ministrstva za zunanje zadeve, ko sem mu povedal, da se odpravljam v Jugoslavijo in sicer najprej v Ljubljano, posvaril pred ljubljanskimi bolhami. Po njegovem mnenju gre za posebno vrsto bolh, vsaj petkrat večjo od običajnih zahodnoevropskih, ki ob najpogostejšem načinu eksekucije – med zlohotnimi in maščevalnimi nohti –, oddajajo že na daleč slišen zvok, menda celo pok.

Je šlo za instinkt ali pa imajo na Ballplatzu tako sijajno obveščevalno službo, da celo na prospekte za tuje novinarje zapišejo, česa se morajo bati in kaj jim bo najbolj na svetu delalo preglavice?

Če to izjavi prebivalec sicer zelo lepega in zelo umetniškega, a vendar ne najčistejšega mesta, kakršen je Dunaj, je to seveda huje, kot če bi takšno svarilo prišlo iz ust prebivalca nekega mesta, kjer hiš in sob v reklamnih turističnih oglasih ne propagirajo izrecno kot »zajamčeno brez insektov«.

V vsakem primeru je moj sogovornik na Ballplatzu sodeč po mojih mračnih pogledih opazil, kako občutljive točke se je dotaknil in mislim, da so v tistem trenutku bili razširjeni ukazi po celem Dunaju. Kajti vsak, ki sem ga srečal in mu povedal, da grem v Jugoslavijo, mi je nemudoma postregel z zgodbami o skakajočih bolhah, ki so se vse bolj množile in postajale vse večje. Nek avstrijski kapitan je bil v Ljubljani v garnizonu in je v svojih pismih kot zanimivost svojim dopisovalcem vsakič poslal nekaj trupelc gigantskih bolh. Tako sem bil pripravljen na najhujše in sem si predstavljal Jugoslovana kot praskajočega se Albanca iz Simplicissimusa (nemški satirični časopis, op. prev.).

Kljub temu se nisva pustila prestrašiti: če že obstajajo tako velike, ob stisku noht pokajoče bolhe, pa vse od Ljubljane preko Zagreba do srbsko-madžarske meje sam nisem opazil niti ene same ne v Sloveniji ne na Hrvaškem, čeprav sem jih moral na Dunaju ogromno usmrtiti ter jih videl še več uiti, potem ko je

hudo bilo že storjeno. Na Madžarskem sem se končno vdal in opustil boj proti takšni premoči.

Nikoli nisem močneje občutil, kako nevarno in zavajajoče je lahko takšno dolgoletno sistematično klevetanje proti nekemu ljudstvu. Italijani kričijo in tarnajo že več desetletij, da ne smejo prepustiti niti najmanjše italijanske skupnosti ob jadranskem morju tem »Balkancem«; Avstrijci pa zagovarjajo svoje masovne usmrčitve in nasilje v Sloveniji s poniževanjem na pol barbar-skih »Balkancev«. In če si to venomer poslušal in bral leto za leto, potem to sprejmeš kot nesporno djestvo in si povsem osupel, ko srečaš te »Balkance« na isti civilizacijski ravni, če ne višji od tistih, ki ga obrekujejo.

Italijani, na primer, so vsekakor želeli, da bi bilo njihovo ljudstvo tako razvito kot Slovenci, pri katerih je nepismenost res velika izjema navkljub dejstvu, da Avstrijci niso za šolstvo storili ničesar, tako da so bili Slovenci prisiljeni pokrivati celotno izobraževanje iz lastnih sredstev.

Kdorkoli je verjel, da so se Italijani v teh krajih nahajali med na pol barbar-skimi plemeni, se je korenito motil: Slovenci so naredili zelo kultiviran vtis in vse, kar sva videla v Ljubljani in okoli nje, je potrditev tega, da so Slovenci povsem na ravni nemško-avstrijske kulture, le da sta pri njih nacionalizem in mladostni entuziazem močneje izražena.

Ni mogoče pravilno soditi o tem, kdo ima prav v italijansko-jugoslovanskem sporu, kajti redko se s številkami goljufa tako na veliko kot med Italijani, Avstrijci in Jugoslovani pri publikacijah, v katerih poskušajo dokazati, katera mesta in pokrajine jim pripadajo iz geografskih, zgodovinskih ali etnografskih razlogov in kakšen odstotek Italijanov ali Slovencev oz. Hrvatov poseljuje mesti, kot sta Trst in Reka. Četudi bi to natančno vedeli, še ne bi bili pri koncu. Kajti sam sem izvedel, in to ne iz jugoslovanskega, torej sumljivega vira, temveč od prebivalcev Trsta, ki so v tej zadevi povsem nevtralni, da bi jih med poštenim plebiscitom zagotovo 80 % , če ne 90 % glasovalo za internacionalizacijo mesta in proti dodelitvi Italiji! To pa zato, ker pričakujejo, da bo Trst pod italijansko oblastjo naglo nazadoval in celo propadel, ker bodo Benetke najbrž privilegirane in bo celoten promet iz italoFOBne tujine speljan v kakšno jugoslovansko pristanišče. Italijani v Trstu, vsaj starejši tam živeči trgovci in ne uvoženi elementi, ki kričijo na ves glas in so jih tja priselili kot del šovinističnega načrta, se s strahom spominjajo besed ministra Luzzattija, izrečenih v Benetkah l. 1917: »V Benetkah moramo združiti celotno trgovino in kaj malo nam je mar, če bo na glavnem tržaškem trgu začela rasti trava.«

In ko že ravno citiram italijanske ministre, kar je v vsakem primeru bolj pošteno, kot da navajam to, kar so mi Južni Slovani povedali kot resnico, bom navedel še besede ministra Sonnina, napisane pred 38-imi leti, v času, ko še ni bilo jugoslovanskega vprašanja in je šlo le za avstrijsko-italijanski spor: »Trst je najboljše pristanišče za avstrijsko trgovino. Njegovo prebivalstvo je

mešano, kakor v vseh področjih ob naših vzhodnih mejah. Če pa bi mislili, da so naše aspiracije po Trstu upravičene, bi s tem v nacionalističnem smislu pretiravali.« (Rassegna settimanale, 29.5.1881)

V vsakem primeru: treba se je paziti klišejev, ki so nam jih dolga leta vsiljevali. Slovenci v Gorici (kar pomeni v slovenščini »majhna gora«; Görz in Gorizia sta brezpomenski ponemčeni oz. poitalijančeni obliki slovenske besede), v Idriji, v Ljubljani, v celotni deželici z milijon in pol duš, so vsaj na tako visoki ravni kultiviranosti in razvoja, pogosto pa celo na višji kakor Italijani. Ti jih zmerjajo z »balkanskim ljudstvom« in jim samo zato odvzemajo vso pravico vladanja nad Italijani, tudi tam, kjer so Slovenci v veliki večini.

Prvo, kar sem videl v Ljubljani in me je spominjalo na Balkan, je bil rdeč fes na postaji: od blizu se je izkazalo, da gre za čepico, ki sodi k ognjene rdeči avstrijski uniformi šefa postaje. Oblika fesa in zelo majhen ščitek na čepici sta spominjala na pravo turško pokrivalo.

Ljubljana je mestece s 60.000 prebivalci, obkroženo s čudovitimi Alpami. Sredi mesta, ki ga obdajata dva rečna rokava, je visoka skala s staro utrdbo; vse to zato tudi spominja v več kot enem oziru na Granado. Velike, moderne ulice so zgrajene v obupnem slogu svetovnih razstav, ki pesti vsa mlada mesta na jugu; toda vse je razkošno in prostorno. Drage razslastitve za široke, nove ceste tu niso bile potrebne. Ob tem in onem potresu se odvali vse, kar je staro in strohnelo, in s tem naredi prostor za moderno povečanje in razširitev.

In takšno mestece s 60.000 *Balkanci* si privošči razkošje, kot je sijajna in prostorna vladna palača, narodni casino, tako lep, kakršnega nima mnogokatero mesto v Evropi in poleg tega še narodno gledališče, kjer so, le nekaj tednov po revoluciji in osvoboditvi izpod avstrijskih spon, že začeli s predstavami slovenske narodne opere z izključno slovenskimi pevci in glasbeniki. V samo nekaj dneh – poslušajte o, Nizozemci, o Amsterdamčani – so v tem mestu, ki so ga pestile zaplembe Avstrijcev in 50 mesecev trajajoča vojna, zbrali s prostovoljnimi prispevki skoraj milijon kron za narodno opero! Mesto je dodelilo subvencijo in dežela ravno tako – mislim, da 80.000 kron skupno na leto – in zdaj, ko je bila Slovenija svobodna - kolikor je niso zasedli Italijani – pojejo Slovenci priljubljene opere v slovenščini. Kakor v čudovitem Casinu zraven nje uprizarjajo gledališke predstave v slovenščini, tako bodo kmalu slovenski profesorji na novi slovenski univerzi, za katero je namenjenih 1,5 milijonov dinarjev, mladino poučevali v slovenščini.

V čudovitem prostornem muzeju, tudi v arhitekturnem pogledu zelo imenitni stavbi, mi je izjemno izobražen mlad Slovenec razkazal zelo bogate zaklade: umetniške in znanstvene zbirke, na katere bi lahko bilo ponosno vsako veliko mesto.

Kajti pred tri do štiri tisoč leti pred našim štetjem so tu že bile velike naselbine, na barjanskem dnu so našli veliko ostankov kolišč, opreme ter drugih

predmetov. Iz tega obdobja kamene dobe hranijo celotna okostja divjih in udomačenih živali, pa tudi na kupe lobanj in kosti koliščarjev. Muzej ima tudi izjemno bogato in urejeno zbirko od Rimljanov, ki so tu zasnovali Emono, preko Langobardov do sodobnih slovenskih slikarjev in kiparjev. Poleg tega so v muzeju na ogled celotne zbirke domače flore in faune ter vseh vrst kamnov, rudnin in lesa njihove, kakor je videti, tako srčno ljubljene dežele.

Dobro se zavedam, da čas še ni zrel za to, da bi se bralci spet začeli zanimati za te stvari. Ampar ravno zato, ker se dandanašnji spet tako na veliko opleta z besedo »Balkanmenschen«, in ker se spomnim, kako sem si sam predstavljal Slovence kot na pol primitivno gorsko ljudstvo in kako presenečen sem bil nad njihovo delavnostjo in kultiviranostjo, ravno zato se spuščam v takšne podrobnosti.

V imenitni palači, kjer je Jugoslovanska tiskarna, sem videl čudovite instalacije in uredniške pisarne njihovega katoliškega dnevnika »Slovenec«, ki izhaja v dnevni nakladi 38.000 izvodov, medtem ko njihov liberalni konkurent, »Slovenski narod«, izhaja v nakladi 30.000 izvodov na dan, poleg tega pa izhajajo v majhni Ljubljani še trije drugi dnevniki s skupno dnevno naklado 30.000 izvodov. Tudi v Gorici izhaja dnevnik z 10.000 naročniki, in v Trstu imajo prav tako svojega. Če ne upoštevam nešteto manjših dnevnikov, potem en in pol milijona Slovencev dnevno prebere zajetnih 110.000 časnikov na dan.

Ne samo, da to ljudstvo lekturo prebira, temveč jo dejansko požira: poleg dveh ljubljanskih knjižnih združenj obstaja v Celovcu (Klagenfurt) že 60 let – in navkljub avstrijskemu zatiranju – knjižno društvo z 82.000 člani, od katerih vsak letno prejme po pet slovenskih knjig! Vrh vsega sem v Ljubljani naštel pet literarnih in štiri družbeno-politične revije, poleg vseh strokovnih in tedenskih revij. Povrhu vsega ti ljudje berejo še hrvaško in srbsko ter skoraj vsi, vsaj intelektualci, tudi češčino!

Preprosto ne razumeš, od kod jim čas, da vse to preberejo, toda v katerokoli kavarno že zaideš, povsod sedijo ljudje za časopisi in revijami. Tako začutiš, da je narodna zavest v tem ljudstvu zelo zelo močna; želja po napredku, in po tem, da se vzpnejo nad osovražene Italijane, pa od njih zahteva neverjeten napor.

Res je čudno, da tam, kjer pričakuješ bolhe, naletiš zgolj na časopise in revije! (Se nadaljuje)

G. NIJPELS

Oblastniki v Jugoslaviji

III. Slovensko-italijansko vprašanje

Mesto Ljubljana, ki je od 1809 do 1813 bilo glavno mesto Napoleonovega kraljestva Ilirije in je danes postalo glavno mesto Slovenije, ob našem prihodu nikakor ni kazalo znakov revolucije.

Vendar pa so bili hoteli nabito polni – toda v katerem pomembnejšem mestu v Evropi tega dandanes ne doživiš? – zato sva s kolegom prekrižarila celo središče in takoj opazila mir, ki so ga izžarevali ljudje, ter ugotovila, da je veleposlanik na Dunaju stvari malo preveč napihnil.

Vsa obupana sva na koncu poiskala vladno palačo in takoj povprašala po predsedniku vlade, za katerega sva imela priporočilno pismo; morda nama on pomaga najti kakšno prenočišče. Sicer ga ni bilo, zato pa naju je sprejel urejen mladenič, ki se nama je predstavil kot njegov tajnik, z lahkotnostjo in naglasom pravega Parižana. Kot bi mignil, nama je rezerviral dve sobi v najboljšem hotelu ter naju najavil pri šefu tiskovne agencije in jugoslovanskega telegrafskega urada, ki se je še vzpostavljal, pri simpatičnem profesorju Fr. Kobalu.

To je ena od stvari, ki se ti v vseh teh mladih državah tako priljubijo, ne glede na to, ali si v boljševistični sovjetski republiki ali v mladostni monarhiji, kot je država SHS: energični, bistri, mladi ljudje, ki se nemudoma lotijo stvari, in se zelo pogumno predstavijo: »je suis de secrétaire de monsieur de président« ter se z mladostno zagnanostjo lotijo vseh težav, pri čemer jih ni strah, da bi tu in tam zagrešili kakšno nerodnost – kar mladini tako radi odpuščamo.

Da ne pozabim ognjevitih domoljubov, zagnanih delavcev in zagovornikov svoje dežele, kakršen je profesor Kobal, ki ti je po napornem dnevu na ministrstvu pripravljen tudi do pol noči razlagati zemljevide, pojasnjevati statistike, in ki te je spoznal z vsemi, za katere je mislil, da bodo še utrdili tvoje dobro mnenje o tem tako omalovaževanem ljudstvu in ki si ga med vsem delom zalotil še pri učenju drugih tujih jezikov, ki se jih je želel naučiti poleg številnih, ki jih morajo intelektualci znati v teh deželah; razen slovenščine še hrvaščino, srbsčino, češčino, nemščino, italijanščino, francoščino in angleščino! Izvedela sva, da so voditelji slovenskega ljudstva, ki je eno najbolj discipliniranih ljudstev, kar si jih lahko zamislimo, in vendar se je v vseh teh letih zatiranja moralo naučiti tudi ubogljivosti, uspeli obrzdati bes in obup ljudi ob oznanitvi versajskih odločitev. Voditelji so vedeli, da bodo Italijani stori-li vse, da bi Slovence speljali k nemirom, zato da bi potem v Versaju lahko pokazali na nujnost italijanskega posega pri zagotavljanju miru. Zato so tudi

odsvetovali vse demonstracije ter odredili zaprtje vseh trgovin in izobešanje nacionalne zastave na pol droga ali njeno ogrnitev z žalnimi trakovi. Še zmeraj so zaupali v Wilsona in njegovo pravico do samoodločbe narodov in še niso želeli sprejeti dejstva, da bodo povsem slovenski predeli kot je dolina Soče, ki jo lahko imenujemo sveto reko Slovencev, in ob katere obrežju je pokopan tudi njihov veliki domoljubni pesnik Simon Gregorčič – on je tisti, ki je napisal slovensko bojno pesem »Soči«, v kateri je preroško napovedal boj met Slovanom in Italijanom – da bodo čisto slovenske vasi in kraji predani Italiji.

Medzavezniška komisija pa, ki naj bi jo srečala v najinem hotelu, se je zaradi ene od mnogih italijanskih provokacij spet morala zbrati v Ljubljani. Italijani so trdili, da so 12. februarja v majhnem kraju Zalog pri Ljubljani slovenski civilisti in vojaki napadli vlak, v katerem so bili Italijani, namenjeni nazaj v Trst. Italijanom naj bi strgali z uniform italijanske embleme in zastave ter jih zažgali s petrolejem, v okna kupejev pa naj bi metali kamenje.

Ne glede na to, ali je ravno primerno, da se Italijani vozijo skozi območje svojih smrtnih sovražnikov z italijanskimi zastavami in emblemi na vagonih, so Slovenci trdili, 1. da so vlak sestavljali le vagoni za prevoz blaga, zato je bilo nemogoče metati v okna kamenje, 2. da v celi Jugoslaviji ni bilo mogoče dobiti petroleja in bi zato civilisti in vojaki v Zalogu z njim težko zažgali zastave in 3. da po poročanju postajnega uradnika o vsem pripetljaju ne drži niti beseda in da se je dotični vlak na postaji v Zalogu ustavil le za tri minute.

A samo zaradi tega generalom z oficirji in stražarji ne bi bilo treba priti sem. Slovenci so namreč izgnali iz države tudi italijansko podkomisijo dunajske mirovne komisije pod generalom Segréjem. Njeni člani so se potikali po Ljubljani, nihče ne ve, zakaj, in sumljivo pogosto potovali po slovenskem ozemlju, kjer so jih civilisti in vojaki imeli za vohune.

Tukajšnje stanje je bilo resnično zelo nejasno; Slovenija je bila kot del Avstroogrške monarhije premagana dežela in tretjino njenega ozemlja so v imenu zavezniških sil zasedli Italijani do demarkacijske linije, ki so jo določili na mirovni konferenci. Ko pa je bil 29. oktobra mirovni sporazum sprejet, se je Slovenija ravno odtrgala od Avstro-Ogrske in se priključila Srbiji in s tem postala zaveznica. Zato se je zdelo Slovencem in njihovim bratom Srbom le malo prehudo, da so njihovi zavezniki Italijani ob demarkacijski liniji postavljali topovske položaje in težke utrdbe ter dovolili italijanskim oficirjem, da so prosto hodili na vohunske izlete po njihovi deželi.

Prav zavezniško se Italijani vsekakor niso vedli! Prve dni po ločitvi od Avstrije so Slovenci v Italijanih videli zaveznike in so jih tako tudi obravnavali: sami so povabili Italijane iz Benetk v Trst in Gorico. Italijani, ki Slovencem še niso povsem zaupali, so najprej poslali naprej nekaj avtomobilov pod varno belo zastavo, in sami prišli z italijansko zastavo šele, ko so se prepričali, da ni več nobene nevarnosti. Prvo, kar so storili, je bilo, da so Jugoslovane za vsak

primer najprej razorožili.

A postopoma so iz Rima začeli prihajati drugačni ukazi. Tako je po italijansko-slovenskem bratenju prvih dni sledila sovražna nastrojenost Italijanov do vsega, kar je bilo na okupiranih ozemljih slovanskega. Povsod so prepovedali belo-modro-rdeče zastave ali pa so jih odstranili s silo, zapirali so slovenske šole, prepovedali slovenska društva. Zdaj je položaj hujši, kakršen je bil pod Avstrijci. Vse vojaške obveznike so nekega popoldneva postavili pred izbiro: da se pred polnočjo odpravijo služiti v italijansko vojsko ali da jih deportirajo kot vojne ujetnike v Italijo. Iz koncentracijskih taborišč so Slovenijo dosegla strašna poročila: o taboriščih, v katerih jih izmed 300 do 400 mladnih mož na dan umre od pet do šest, kjer dobijo le kruh in vodo in spijo na vlažnih tleh, tako da naj bi se mnogim že omračil um. Zasedena mesta pa so umetno italijanizirali: na vse možne načine so iz njih izganjali Slovence ter vanje niso spustili nobenega Slovana več. Iz Italije so uvažali nove in nove Italijane, da bi s tem bil delež Italijanov višji in da bi imeli na razpolago več človeškega materiala za demonstracije. Z vsega zasedenega območja, predvsem iz odročnih krajev v gorah, so prihajale pritožbe o sramotnem početju italijanskih vojakov, predvsem do žena in deklet. Slovenci, ki so sprva zaupali Wilsonu in se omejili le na proteste preko Beograda (saj je državo SHS vendar priznala Amerika, in Srbija je bila zaveznica), predvsem pa gorski prebivalci, bi se najraje takoj spravili nad Italijane.

(Da to drži, mdr. dokazujejo pisma *duhovnikov* iz Goriškega; spomnim se še stavka iz enega od pisem starega duhovnika poglavarju katoliške organizacije v Ljubljani: »... ne bojte se orožja: moji možje čakajo le še na vaš znak, da napadejo Italijane.«)

Voditelji so vedeli, da je danes to nemogoče, saj imajo Italijani premočne zaveznike. Še naprej so upali na svojo pravico do samoodločbe in stavili na moža, katerega portret v vseh tukajšnjih hišah zavzema častno mesto, in to pred papežem ali princem Aleksandrom iz Srbije: na Wilsona.

Kardinal Bourne, westminsterski nadškof, je bil ravno te dni v Jugoslaviji, da bi videl, ali obstaja možnost, da pripadnike srbske ortodoksne cerkve spravi nazaj pod okrilje Rima. Ravno tako kot midva se je čudil nad razvitostjo tega ljudstva – predvsem slavni mešani zbor ljubljanska »Glasbena matica« je njegovo eminenco izjemno presenetil. S seboj je odnesel protest ljubljanskega, zagrebškega in bosanskega škofa v imenu vseh jugoslovanskih katoliških škofov, usmerjenega proti italijanski okupaciji Slovenije in naslovljenega na papeža, Wilsona, Lloyd Georgea in Clemenceauja, ljudje zdaj še zmeraj upajo na pravico ...

Vendar so tudi že začeli obupavati, in kaže, da Italija računa s tem, da se bo že končno množica Slovencev znesla nad Italijani in zanetila nemir, tako da bo Italija zaprosila za dovoljenje, da vzpostavi mir med balkansko bando, temi

večnimi hujskači in da ga še naprej nadzoruje. Zato so že predčasno pošiljali v svet slabe vesti.

Kaj vse smo v tistih dneh slišali o Italijanah! Na zemljevidih so nam npr. pokazali, kako so bila predmestja Gorice, ki so bila z njo zraščena, ločena od svojega prejšnjega mesta, saj je v starem mestu živelo okoli 15.000 Italijanov poleg 11.000 Slovencev, medtem ko je živelo v predmestjih ravno 10.000 Slovencev in 250 Italijanov. Zato danes velja, da je Gorica uradno povečini Italijanska, medtem ko v resnici tam živi 21.000 Slovencev in samo 15.000 Italijanov.

In kaj naj si mislim o naslednjem argumentu, ki sem ga v zvezi s to zadevo našel v veliki francoski knjigi: »Najlepša zgradba v Gorici je slovenska trgovska palača in najelegantnejši hotel, hotel Park, je slovenska last!« V isti knjigi sem tudi zasledil, da »je večina prebivalcev Trsta slovanskega izvora, kar jasno kaže njihov izgled: so višje rasti kot običajno, imajo močno in odlično okostje ter resen obraz ostrih potez.«

V najinem hotelu sem pri ljudeh poskušal najti te rasne značilnosti med uživanjem slastnih jedi, ob katerih bi se oblizovali tudi vi, dobri razvajeni Holandčani. Po dunajski kuhinji so bile te jedi ne samo božanskega izgleda temveč tudi okusa, pospremlilo pa ga je sijajno »črno« deželno slovensko vino. Toda vsenaokoli nisem pri nikomer opazil nič posebno slovanskega in začutil sem usmiljenje z oblastniki v Versaju, ki so resnično dobronamerni in ki morajo iskati resnico in pravičnost med ponarejenimi statistikami in popisi prebivalstva na različnih jezikovnih območjih in otokih in je na prvi pogled tudi ne morejo najti. Če bi Slovenci imeli vsaj posebno barvo kože, ampak resnično in z vsem spoštovanjem do Italijanov: Slovenci so Evropejci kakor vi in jaz.

V veliki jedilnici restavracije hotela Union – privoščil bi vsem otrokom in bolnim z Dunaja, da bi bili vsaj en dan deležni takšne hrane – so sedele kolikor se da narazen štiri komisije, ki so morale preiskati italijanske pritožbe.

Čisto zadaj v jedilnici je sedel francoski general Savy s svojimi oficirji, ne tako daleč stran pa Italijan Segré s svojimi. Gospoda sta se vljudno pozdravila ter tu in tam izmenjala kakšno besedo od mize do mize, a zelo zelo hladno.

Povsem na drugem koncu, oddaljeni od prejšnjih dveh kolikor se da, sta sedela blizu skupaj ameriški general Treat in angleški general Gordon s svojimi oficirji. Ti mizi sta se pozdravljali zelo prijazno in ljudje so se pogovarjali kot dobri prijatelji. Toda bilo je več kot očitno, da so Anglosaksonci ignorirali Italijane in pozdravili Francoze zgolj korektno in ne več kot to. Jugoslovani z vseh vetrov, ki so vse to z zanimanjem opazovali, so zbirali potrpljenje, da vsaj še nekaj časa zdržijo italijanske provokacije in pri tem samozavestno govorili: če nas z njimi pustite same, bomo v dveh mesecih prodrli do Neaplja!

(Se nadaljuje)

De Tijd, 11.01.1931.

FELIX RUTTEN

Pri študentih v Zagrebu.

Poceni življenje v Jugoslaviji.

III.

Med najprijaznejšimi ljudmi, kar sem jih srečal v Zagrebu, je bil univerzitetni študent, ki mi je bil pripravljen s prijatelji delati družbo in me voditi po mestu. Roža v gumbnici je star in preverjen način, kako pričakaš neznanca, da te spozna. Ta »chevalier de la rose« je izbral nagelj. Tokrat se njegov simbolični pomen ni izgubil, kajti nagelj je priljubljena prispodoba za Slovenijo in po njem sem vedel, da me je pričakal Slovenec. Česar sem se razveselil.

Tudi on je imel zlato srce in pri tem sem se spomnil besed, ki sem jih slišal od nekoga drugega: Slovenci so ljudje, ki bodo zate storili prav vse. Iz lastnih izkušenj pa še dodajam, da sodijo med najbolj simpatične ljudi, kar jih premore naša stara Evropa.

Ni čudno, da ne teče vse gladko med njimi in Hrvati, ki nimajo v sebi nič blagosti in ljubeznive dobrosrčnosti kakor njihovi sosede. In tako živijo slovenski študentje, ki pridejo v Zagreb, ker ljubljanska univerza še ni popolnoma zgrajena, popolnoma sami zase, kot na tistem otočku sredi hrupne gneče ostalih študentov.

Tudi tu je veliko študentov brez denarja. Zaradi te okoliščine so slovenski študentje še resnejši in še bolj zadržani. Zato si poleg študija iščejo delo. In tega tudi najdejo, če le povedo, od kod so. Kajti Slovenci so si v celi Jugoslaviji in izven meja pridobili sloves izjemno resnih in marljivih delavcev.

Česa vse si nisva skupaj ogledala! Ogledati sem si moral tudi Almo Mater. Ampak tam ni bilo veliko videti. »Stara tovarna,« so nam razložili, »ki so jo nato preuredili v univerzo. A nekoč bomo dobili novo univerzo!« Rad verjamem! V mestu s toliko monumentalnih stavb, inštitutov in drugih ustanov za znanost in umetnost glavna univerzitetna zgradba za akademike ne bi smela manjkati, saj so ti vitalnega pomena za Zagreb. Vseh je kar 4.000.

Pokazali so mi knjižnico, ponos mesta in čast za tiste, ki tam študirajo. Veličastna palača. Ne vem, če sem že kdaj videl lepšo od nje. Takoj me je spomnila na mogočno stavbo, ki so jo Nemci postavili v Strasbourgu kot kulturno utrdbo, potem ko so 1871 pridobili Alzacijo. Ošabna in bahava zgradba s čitalnico, kjer se niti za trenutek ne moreš umiriti zaradi pretiranega blišča in motečega okrasja. Obupno.

Toda knjižnica v Zagrebu je prav imenitna v svojem velikem, a zadržanem sijaju, in vendar povsem služi svojemu namenu. V njej so posebne dvorane za kataloge, za periodiko in za profesorje, vse nanizane okoli veličastnega pred-

dverja, ki te navdaja z neizmernim mirom. A vrhunec vsega je velika čitalnica. Tu je prostora za dvesto študentov. Na stenah je vsenaokrog leseni opaž resnega videza, na obokih so slike, ki pa niso moteče. Dvorana je mogočna zaradi velikih dimenzij in svoje preprostosti. Predvsem ob luči namiznih svetilk, pri čemer je vse ostalo, razen miz, zavito v topel mrak, je vzdušje presenetljivo prijetno. Le malo sedežev je bilo nezasedenih, vladal je popoln mir.

Ko pa so nenadoma zasijali lestenci visoko na stropu in so v kotih zagoreli snopi luči, da bi tujemu obiskovalcu ponudili vtis dvorane v vsem blišču in sijaju, so vsi študentski obrazi izpod namiznih svetilk dvignili poglede kvišku, kot da se bo prikazala zelo pomembna oseba. Skromni obiskovalci smo boleče sramežljivo obstali pod mogočno svetlobo.

Moji prijazni vodniki so mi pokazali tudi, kje stanujejo in kje biva večina slovenskih študentov. V Zagrebu je dom za študente, razdeljen v pet paviljonov. V sklopu tega lahko imajo tudi prehrano, a ni obvezna. V majhnih sobicah živita po dva in dva. Centralne kurjave ni. Imajo majhno peč, za katero jim vsak dan prinesejo porcijo lesa in briketov. Pohištvo sestavljajo še dve železni postelji in umivalnik ter velika garderobna omara. Vtis ni ravno razkošen, sploh ker

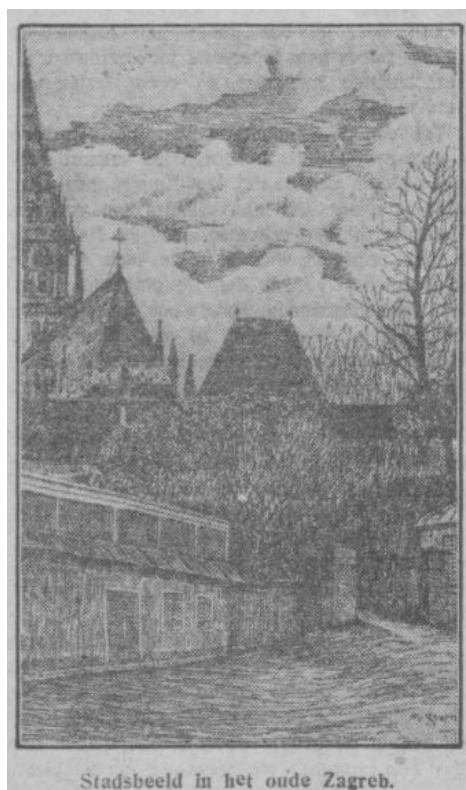
je v sobi le ena pisalna miza, ki si jo morata deliti oba stanovalca.

In kako poteka študij v takšnih okoliščinah?

Vaja, vse je vaja in dobra volja, kakor se tudi vsak nauči čistiti svoje čevlje. Nato smo šli skupaj jest v navadno menzo. Moji prijatelji so ta dan zaradi druženja z mano in za spremembo obedovali zunaj. Tako smo se znašli v slepi ulici, ki je ne bi odkril noben tujec, spustili smo se v neke vrste klet, ki je delovala zelo preprosto, a ne neprijetno.

Tam je za pultom sedela debela madame in prodajala karte za obrok: najcenejše kosilo je stalo deset dinarjev, kar zneso 45 centov, najcenejša večerja pa celo manj.

Goste je za posameznimi mizami postregel natakár. Na vsaki mizi sta bila velik vrč z vodo in košarica s kruhom. Napitnina se ni plačevala. Dobili smo juho, nato okusno mes-



Stadsbeeld in het oude Zagreb.

Mestna podoba starega Zagreba

no jed in povrh tortico. Vpliv Madžarov je bil v tej kuhinji opazen, saj je bilo vse obilno začinjeno s papriko, kot jasen znak je na vsaki mizi ležal tudi rdeč feferon.

Zelo mi je teknilo in jezilo me je, da sem pred tem na postaji jedel zelo neokusen obrok za 40 dinarjev. Kar se tiče kulinarike, so študentje vsekakor imeli prav.

Na ta način študentsko življenje na Hrvaškem ni tako drago. To se sklada s trditvami iz tujine o tem, kako je Jugoslavija poceni. Vendar to drži le pogojno. Kdor se znajde v Italiji, ne bo živel dražje. Je pa Jugoslavija poceni za bogate turiste, ki ponavadi izberejo drage hotele. Takšnih pa tukaj ni. V čudovitih hotelih Palace v Zagrebu te soba ne stane niti šest guldnov.

Milijonarji se tukaj takorekoč ne morejo znebiti denarja. Razen enega velikega hotela je v drugih mestih cela serija manjših, kjer boste odlično nastanjeni. A to je tudi vse. Nobeden od njih ni tretjerazreden. Majhnih družinskih penzionov za tanjše denarnice, ki jih je v Italiji veliko, tukaj ne boste našli. Zaradi tega je življenje v Jugoslaviji za bogate ljudi obupno poceni, za druge pa ni ceneje kot kjer koli drugje po svetu – razen v Holandiji.

Pogovarjali smo se o veliko težavah, kot je to pogosto med pogovori z mladino. Ta ima rada težave, ker se rada bori. »Študentje morajo študirati,« je govorila moja lastnica stanovanja v Leuvnu, saj najbrž ni slišala drugega kot hrup iz sob, ki jih je oddajala. Tem študioznim mladeničem se je zdelo katastrofalno, da je zaradi prijateljstva med Srbi in Francozi francoščina zavzela prvo mesto v izobraževanju. V času Avstrije je bila v ospredju seveda nemščina. A tudi vsa politika ne bo mogla preprečiti, da nemščina ne bi ostala jezik znano-sti. Študiramo samo po nemških knjigah ... a jezika ne znamo več govoriti, je povedal medicinec. Filozof med njimi se je strinjal. Vendar zaradi tega še niso bili slabši Jugoslovani. Le da niso bili politiki ...

Delo med Slovenci

Prisrčno se vam zahvaljujem za vaše cenjeno povabilo, da napišem članek ob odprtju nove zgradbe vašega časopisa »Limburgsch Dagblad«.

S spodnjim prispevkom vam na vašo cenjeno prošnjo izkazujem to uslugo.

Pred nekaj leti v teh rudniških revirjih še niso vedeli veliko o Slovencih. Prihajalo je sicer nekaj poročil o negotovem položaju na Balkanu in predvidevali so, da se bodo tudi iz teh krajev podali Slovenci v naše rudarske revirje, vendar to ni bilo gotovo. Poleg tega so zamenjevali med seboj Čehe, Slovake, Srbe in Slovence.

Da Jugoslavija, država, ki je nastala šele po sklenitvi miru, zajema tri različne narodnosti, je danes splošno znano.

Ko so ljudje spoznali Slovence, je dr. Poels zanje postoril vse mogoče. Takoj so se lotili dela, tako na duhovnem področju kot pri socialnem delu. S trudom častitljivega gospoda dekana Nicolaye na področju bogoslužja in skupaj z dr. Poelsom na socialnem področju je bilo tudi za Slovence storjeno več, kot bi si želeli.

Veliko zanimanje za naše ljudstvo, ki si išče kruha, je v tolikšni meri ganilo plemenito srce gospe Gerre v.d. Boogaard, da se je odpravila za sedem mesecev v Jugoslavijo, da bi se naučila slovenščine in zdaj želi polna navdušenja delati med Slovenci. Splošno pa je znana tudi velika ljubezen do našega naroda in do njegovega jezika pri patru Teotimu O.F.M, ki se v tem času še zadržuje v Jugoslaviji.

Naš narod je bil dodobra deležen vse pomoči in ljubezni s strani dobrih Holandčanov in jim je zelo hvaležen. Zato se je lahko tudi tako odlično privadil na tukajšnje razmere in se vanje vživel. Mnogokrat nam rečejo: ne razumemo vašega maternega jezika, en jezik pa nam je vsem skupen, to je »jezik ljubezni«.

Tudi zaradi jezika ljubezni je naš narod spoznal tako cvetoče katoliško življenje v tej deželi.

Ostal je zvest bogoslužju svoje dežele, saj je imel dober zgled v Holandčanih. Naš narod je že po naravi globoko veren. Kadar pa mora zapustiti svojo deželo in ga v tujini obdaja hlad, postane manj vesten v opravljanju bogoslužnih obveznosti. V naši zgodovini preseljevanja imamo v tem pogledu nekaj žalostnih primerov. Tu, v Holandiji, pa je naša katoliška vera ostala sveža in živa, zato smo tako uspešni v našem poslanstvu in v našo cerkev prihaja res mnogo ljudi.

²⁶ jugoslovanski duhovnik

Katoliški Holandčani so nam tudi vzor pri cvetočem organizacijskem delu. Tudi v tem pogledu ne želimo biti zadnji.

Z marljivim delom naših društev se nam je posrečilo združiti tri četrtine vseh v Limburgu delujočih Jugoslovancev v katoliške organizacije. Odkrito moram priznati, da gre zahvala takšnemu uspehu podpori in sodelovanju holandskih katoliških krogov. Z našimi organizacijami smo si pridobili veljavo, ki bo v veliko korist našim priseljencem. Opravljanja duhovniškega poklica med tisoči Slovenci en sam duhovnik ne zmore, saj njegova fara pokriva vse rivirje. Tesen odnos med duhovnikom in ljudstvom je neobhodno potreben. Zato je bil ustanovljen slovenski list »Rafael«.



Ta mesečnik je v svojem leto in pol dolgem obstoju opravil zelo veliko dobrega, saj ima med delavci od 900 do 1000 zvestih bralcev.

Da mesečnik lahko izhaja, se imamo zahvaliti holandskim prijateljem, v prvi vrsti pa vodstvu časnika Limburgsch Dagblad.

Zelo pomemben mejnik v zgodovini slovenske emigracije v Holandijo je bilo imenovanje častitljivega gospoda J. H. Duponta za konzula Kraljevine Jugoslavije, s čimer so Slovenci postali državotvorno telo.

Bogoslužno, kulturno in družbeno življenje se je razvijalo v popolni harmoniji z dotičnimi holandskimi telesi in ustanovami, kar je samoumevno, saj je naše ljudstvo sprejelo gostoljubno Holandijo za svoj drugi dom in se tu tudi počuti kot doma. Na žalost se je kolo blagostanja hitro zavrtelo in je prišlo do tega, česar smo se najbolj bali – do odpuščanja Slovencev. Ne pozabimo, kaj pomeni odpuščanje z vsemi žalostnimi posledicami za tujca, kaj šele za Slovence.

Med tistimi, ki so bili odpuščeni, so rudarji, ki so pred tem že 10 ali 20 let delali v rudnikih po Jugoslaviji ali Nemčiji. Prijatelji ali celo delovne direkcije so jih nato poklicali v Holandijo, s čimer so se odpovedali pravici do pokojnine v svoji domovini in sedaj se morajo vrniti domov iztrošeni in izčrpani ter čisto brez vsega.

Veliko njih ima starše ali družino v Nemčiji. Če odpustijo Holandčana, lahko vsaj najde bivališče pri svoji družini; naši ljudje se v tem primeru ne morejo vrniti k staršem ali sorodnikom, ker imajo že ti sami zelo skromne prihodke – v domovini se počutijo povsem tuje, nekateri niti ne znajo več svojega ma-

ternega jezika.

Pred odhodom v Holandijo so nekateri od njih imeli skromno bivališče, ki so ga morali prodati, da so dobili potreben denar za potovanje, zdaj pa naj se vrnejo v domovino brez strehe nad glavo.

Seveda se vračajo domov tudi brezposelni iz drugih držav; ne pozabimo, da se je emigracija v Holandijo dogodila najkasneje. Medtem ko so naši ljudje v drugih državah pridobili pravico do pokojnine, to za Holandijo ne drži. Prav tako med drugimi državami in Holandijo obstaja recipročno pravo, kar pomeni, da se delovna leta, ne glede ne to, v kateri državi ste jih preživeli, štejejo v pokojninsko dobo. To pa ne velja za slovenske rudarje, ki so delali v Holandiji. In to je skrb vzbujajoč obet za prihodnost.

Prosili ste me za prispevek ob odprtju nove stavbe in ste morda pričakovali, da bom pisal o veselih rečeh. A razumeli boste, da česar polno je srce, o tem usta rada govore. To je tudi slovenski pregovor.

Imam še eno željo, željo, ki preveva moje vsakodnevne molitve, da bi namreč strašna brezposelnost, katere posledica je predvsem lakota, Slovincem bila prihranjena.

Ja, in še ena želja, pravzaprav povabilo za vas vse, ki vas zanimajo naši ljudje in naša dežela! V avgustu bi radi organizirali potovanje v našo lepo alpsko deželo in na čudovito dalmatinsko obalo!

Radi bi videli, da bi veliko naših holandskih prijateljev ob tej priložnosti obiskalo deželo slovenskega naroda, kjer alpski vršaci na severu bdijo nad obalami, ki počivajo pod sencami palm in obrobljenimi z cvetočimi pomarančnimi drevesi.

BOSNA I HERCEGOVINA

De Tijd, 05.05.1931.

FELIKS RUTEN

Na putu kroz Jugoslaviju

Stara hercegovačka prestonica Mostar. Muslimanke na ulicama.

Probudio sam se jednog lepog jutra u Mostaru. On je stara prestonica Hercegovine. Sivi kras po sredini preseca reka Neretva i ostavlja plavozeleni trag. Okolo grada uzdižu se planine koje ga omeđuju. Kada je u Beogradu još uvek vetrovito i hladno, ovde je proleće. Ali, ono zbog čega je meni, koji odveć dugo lutah među palmama i kaktusima, ovaj prolećni krajolik izuzetno privlačan, jeste njegov severnjački karakter. Ovde ima visokih jablanova, trnjina i zelenih livada. Štiglić zvižduće u probeharalim kruškama, glog se zeleni. A to je novina. Sve ovo je kao i kod kuće, kao da je proleće u Limburgu! I zbog toga sam čudesno srećan. I pre nego što sam stigao da vidim više od Mostara, već sam naklonjen ovom gradu.

Ne zamišljajte neki lep grad u evropskom stilu. Pod austrougarskom vlašću sagrađeno je, bez ikakvog plana i reda, nekoliko novih, velikih kuća u stilu nemačke secesije. Ali gipsani malter im je popustio. Izgledaju kao uljezi.

Ipak, sve postaje lepo i dobro kada ulica izgubi moderni karakter i zabasa u prvobitni nered svoje istočnjačke prošlosti. Male, niske kućice, prodavnice nalik bazaru, turski domovi, kuće sa nadozidanim nastrešnicama, s paravanima na prozorima, s baštama iza drvenih ograda i natkrivenim kapijama sa starinskim gvozdenim okovima. A zatim, i minareti među starim krnjim zidinama. I iznenada sve vrvi od Orijenta na ulici: deca u papučama, na drvenim daskicama, žene sa prekrivenim licima, među grubom odeždom seljana, koji nose odeću od ovčije vune... Posebno je čudna tipična nošnja muslimanki u Mostaru. Oblače se tako da tumaraju kao utvare, čak i ako im je podignut veo sa lica. Nose tamnoplave haljine koje dosežu do zemlje, a rukave vezuju na leđima. Uz te haljine ide i kapa, sa širokim obodom, koji štrči s lica. A pritom toliko pribijaju taj pokrivač lica uz nos da se ne vidi ništa od živog bića koje se u tome kreće: izgledaju kao neke nesvakidašnje domino figure iz karnevalskih povorki, a zapravo su samo senke živog života! A one uopšte nisu retka pojava na ulicama Mostara, ove žene, koje tako odevene idu na pijacu da obave kupovinu. Silueta njihove spoljašnosti zavodljiva je poput skulptura Žorža Minea²⁷. Ipak, one su zlokobne pojave koje ulici daju tipičan istočnjački pečat.

²⁷ Žorž Mine (George Minne, 1866-1941) bio je poznati belgijski umetnik i vajar. Čuven je po skulpturama ljudi na kojima se očitava neki unutrašnji konflikt ili intenzivne emocije.

Mostar, međutim, nije isključivo muslimanski grad. Daleko od toga. Franjevci imaju veliku, lepu crkvu, a i pravoslavci su izgradili crkvu s belim tornjevima na visini odakle se pruža pogled na ceo grad.²⁸ Tu je čak i pravoslavni vladika, video sam belu emajliranu pljuvaonicu na stepeništu njegovog prestola.

Međutim, balkansko u Mostaru u potpunosti dobija tursku notu. Starci s fesom i turbanom čuče na svojim pragovima. Kafedžinice imaju sve odlike arapskih kafedžinica, u kojima se moka srče iz malih, šarenih šolja i služi se u bakarnim džezvama. Vidim žene s kitnjastim šalovima kako puše cigarete. A, naročito siromašnije delove grada, izgrađene uz planine, potpuno odlikuje ta tajnovitost istočnjačkog života, koja se oslikava u drvenim ogradama i žaluzinama na prozorima. Žene su ovde još uvek zatočenice, dobro čuvane iza brave i katanca i obmotane tajanstvenošću.

Ali, ponos, ili zasigurno velika lepota Mostara, jeste rimski most. U novije doba divlja Neretva prekrivena je još i drugim mostovima. Ali to nije naružilo divnu panoramu. Neshvatljivo je, zapravo, kako ovaj stari deo grada još uvek postoji, netaknut, pored mnogo novoizgrađenih četvrti. Grad se širio oko starog jezgra, a ono je ostalo očuvano. A baš taj stari deo poslastica je za oko svakog slikara.

Reka, koja teče u stenovitom koritu, veoma je duboka. U Mostaru nikada nisu pomišljali da obuzdaju obalu kejevima. Pruža se pogled na prelepu divljinu među tim nagriženim stenama, koje na obe obale, među oronulim belim kućicama, nose polusrušene, odbrambene tornjeve bivše tvrđave. I sada, između tih tornjeva, stari most raspinje svoj elegantni, snažni luk, u rasponu od dvadestosam metara.

Taj most, preko koga prelaze muslimani, ti ostaci bele gradske kapije, plavo-zelena reka koja peni i juri između tamnih stena, dok iznad nje jato malih vrana ispisuje krugove, crne kao ugalj, koji daju kontrast šarenom prizoru: sve to je nečuveno lepo i odmah me je podsetilo na planine u Andaluziji. Kako je čarobno uokvirena ova prelepa celina, u zagrljaju sirovih planina. Ali, naročito je čarobno mnoštvo uzavrelih boja u ovom divnom krajoliku, gde sve te posivele bele kućice imaju crvene krovove, gde se među belim minaretima uzdižu zeleni jablanovi, gde se plava voda izrazito preliva u zelenu nijansu, a šarene ljudske prilike komešaju se i kreću, s magarcima i volovima i starim kočijama, i dolaze na pijacu, dok je marva natovarena raznoraznim drangulijama.

To je orijent okružen limburškom prirodom, u divnom krajoliku, dok me sve to podseća na jug Španije: ovde je zaista vredelo zastati. A podjednako вреди i da se putuje kroz ovaj predeo. Hercegovina je pretežno suva i veoma kamenita zemlja: međutim, čuvana je po vrlo prefinjenom i otmenom karakteru njenih žitelja. Nama, koji volimo zelene šume i plodne, bujne livade, teško je

²⁸ Ta crkva je srušena tokom rata devedesetih godina prošlog veka.



*Muslimanke tumaraju kao utvare, čak
i ako im veo otkriva lice...*

da dokučimo neobičnu lepotu ovih sumornih ili srebrnosivih predela, koji sav svoj sjaj i veličanstvenost boja crpu od sunca.

Ali, Bosna je zemlja po ukusu Holandana. Tamo su planine impresivne i visoke, ne manjka ni stena, a ni divljih klisura. Putovanje vozom kroz ovaj kraj prerasta u čudesnu avanturu kada mašina, nakon beskonačnih zaobilaznica i silnih polukružnih zavoja i krivina, na kraju odluči da se, ipak, uspenje uz zastrašujući planinski zid, a obična pruga pretvori se u brdsko-planinsku sa sistemom zupčanika.

Na karti, udaljenost Mostara od Sarajeva, od srca Hercegovine do bosanskog središta, ne izgleda tako velika, posmatrano iz ptičije perspektive, ali u stvarnosti je maltene beskonačna. Trebalo je savladati razne poteškoće: izbeći provalije i izbušiti planine. Fascinantan je broj tunela na ovoj deonici.

Ali, nema kraja lepote koja ovde, kao na nekom filmu, promiče pred očima i pritom se polako „odmotava“. A onda se, konačno, pojavljuje bosanski predeo sa šibljem obraslim šumama, a naročito hrastovim šumama.

Pokrajina koja je ranije bila istočna Bosna, sada se zove Drinska banovina, iako sadašnja pokrajina obuhvata veću površinu od područja koje je činilo Bosnu u prošlosti. Prema popisu iz 1921. bilo je 1.354.200 stanovnika na površini od skoro 30.000 . Predeo je neverovatno bogat rastinjem, a ukupna površina šumovitih predela procenjuje se na 2.698.557 hektara.

Ne treba umanjiti značaj ni bogatsvo lekovitim izvorima i mineralnom vodom. Iskopava se i bakar.

Lov i ribolov takođe predstavljaju izvore prihoda, kao i čuveno tkanje tepiha rasprostranjeno u narodu, koje država usmerava i podržava. Ali, sva moja pažnja usmerena je na pojavljivanje Sarajeva, grada za čije ime su svi čuli, posle 1914.

Ali, Sarajevo je još vrlo daleko. Čini se da put neće imati kraja. Međutim, čim smo prešli iz kamenite zemlje u zemlju bogatu rastinjem, u predelu se pojavljuje novi element, tipična kuća bosanskog seljaka. Hercegovci žive u kućama od kamena, prekrivenim kamenjem i kamenim pločama. Bosanci koriste drvo

za gradnju, a krovovi su zašiljeni i načinjeni od četinarara.

Nije ni čudo što su krovovi tamni. Kroz njih dim iz ognjišta traži izlaz, a kiša onda učini ostalo. Zidovi su okrečeni u belo.

Te kućice, po krajoliku u gomilama raštrkane, izgledaju dražesno. A tamo, gde teče voda s planina, ovi ljudi izgradili su čitave nizove malih vodenica duž rečice, sve pod istom vrstom četinarskih krovova, s malim vodeničnim točkovima, kao da su igračke, koje se tamo veselo praćakaju i prskaju.

Ova Bosna ima tmurno ime ali nasmejano lice. Baš šteta što se nalazi tako daleko od moje otadžbine. Voleo bih da svake godine ponovo dođem!

A. DEN DOOLAARD

O bijelim džamijama i zelenim gorama

Jedna od mojih mladalačkih zanesenosti bila je zbirka poštanskih markica iz Bosne i Hercegovine, prepunih šiljastih munara i neobično obučenih seljaka kojima sam se oduševljavao gledajući ih kroz lupu. Zato sam, uprkos toploj noći, drhtao od ushićenja dok se maleni voz huktajući njihao tračnicama uskog kolosjeka približavajući se ka prvom gradu minareta: Mostaru.

Nažalost, Mostar je za mene postao grad gdje sam prvi put počinio prijestup protiv jugoslovenskog zakona. A to se dugudilo zato što nisam htio odmah povjerovati da u Bosni i Hercegovini, samo jedan i po dan udaljenoj od Holandije, počinje carstvo priča iz hiljadu i jedne noći.

Bilo je pred zoru. Oko pet sati sam, omamljen snom, sišao s voza koji je cijelu noć neprestano huktao. Nakon pola sata moje markice kao da su oživjele. U dvorištu jedne kao snijeg bijele džamije nekoliko Muslimana je žustro pralo svoje mršave noge. Jedna žena u crnoj Ku-Klux-Klan odori prošunja se žurno pored mazge koju je tjerao neki mještatin sa jarko crvenim pojaseom i kao vino crnim fesom. Čvrsto protrljah oči. Jesam li zalutao u Kairo? Je li vozić nalik na igračku sinoć napravio 'salto-mortale' preko Sredozemnog mora pa sam se našao u Maroku? Prvi sunčevi zraci su oštro svjetlucali na bakrenoj zdjelici preda mnom na kafanskom stoliću. Istok mi je poslao svoj prvi svjetlosni signal: Turska kafa! Probudi se!

Potražio sam zaklon od vreline ognjišta i poslije dvije šoljice braon-crnog kahvenog napitka osjetio sam tako jake istočnjačke titraje u srcu da sam svoje zapadnjačke nerve morao cigaretom dovesti u red. Nažalost, potrošio sam i posljednje mrvice svog duhana *Maryland*. Pozvao sam kafedžiju i upitao ga ima li dobrog duhana, ali zaista dobrog?! On se nasmiје. Podiže jednu pa drugu crnu obrvu spram svilenog turbana na glavi i zatraži me deset dinara. Pogleda oprezno lijevo i desno i galopom pretrča ulicu. Brzo se vratio sa nekom kesicom koju mi je, tajanstveno se smješeći, gurnuo pod nos. Olala! Ovaj duhan je bio zlatan poput zraka jutarnjeg sunca koje se iz magle penje ka zenitu i mirisao je na tamjan i karavan saraj. Onda je neko ušao. Kafedžija brzinom džeparoša raskopča moju jaknu, tutnu mi kesicu u unutrašnji džep i stavi prst na usta kao znak da ćutim. Ispio sam treću šoljicu i krenuo u šetnju ka poznatom Rimskom²⁹ mostu koji se u velelepnom luku proteže preko duboke Neretve. Uvio sam zanosnu cigaretu, srećan zbog spoznaje da sam napokon i ja prekršio zakon, pa makar samo zakon o državnom duhanskom monopolu.

29 Ovdje se radi o Starom mostu na Neretvi. Holandani, pa i ostali turisti sa Zapada su često pravili grešku misleći da taj Stari most u Mostaru potiče iz rimskog doba.

Kroz duhanski dim pored mene promiče Orijent, žene umotane u zar što u Turskoj ne možeš vidjeti jer tamo nije moderno skrivati ili prikrivati ljepotu. Seljanke sa šarenim suknjama, koje bi Josifovu braću sigurno navele na razbojstva i ubistva. Sad se pentram prema muhamedanskom groblju gdje jedna bijela i jedna crna koza pasu između nišana koji su razbacani poput golemih bijelih stožera s arapskim slovima nahero štrčali iz spržene trave. Kad je sunce počelo pržiti po goletima okolnih brda i kad se iz gnijezda tankih minareta preko blještavoga grada drugi put zaorilo „Allahu ekber ...“, odlučio sam da pobjegnem u zelenu Bosnu.

Vozić je frktao i vijugao uskim tračnicama između hrastova. Svaki šef stanice bio je ujedno i šumar. Stotinjak kilometara sjevernije počela je padati kiša. U daljini se začulo spuštanje rampe i voz je stao na ivici livade prepune braon krava koje je čuvao pravi šumski pastir, čobanin u ogrtaču od ovčijeg runa.

Jedna čobanica je naslonjena na ogradu plela crvene cvetiće na crnoj vunenoj čarapi. Naš minijaturni Orient-express i dalje je stajao na istom mjestu, već više od dva-tri minuta. Onda je čobanin, koji je dosad nepomično brojao kišne kapi, odlučio da se nešto mora dogoditi.

Došao je polako do voza i ispod svog crnog kožuha izvadio sjajnu sviralu. Ozbiljnog izraza lica pljucnuo je u pisak frule, zauzeo mjesto pored vagona prve klase i počeo melodično svirati „Valenciju“.

Jedna gospođa sa Zapada pod nakrivljenim šeširićem s nojevim perom baci kroz prozor dva dinara. Pastir pokupi novac, prodrma nespretno svoju šubaru i hitnu dva dinara nazad. On ne traži plaću. Pastir želi nama, stranim putnicima pokazati da je njegova Bosna jedna civilizirana zapadnjačka država.

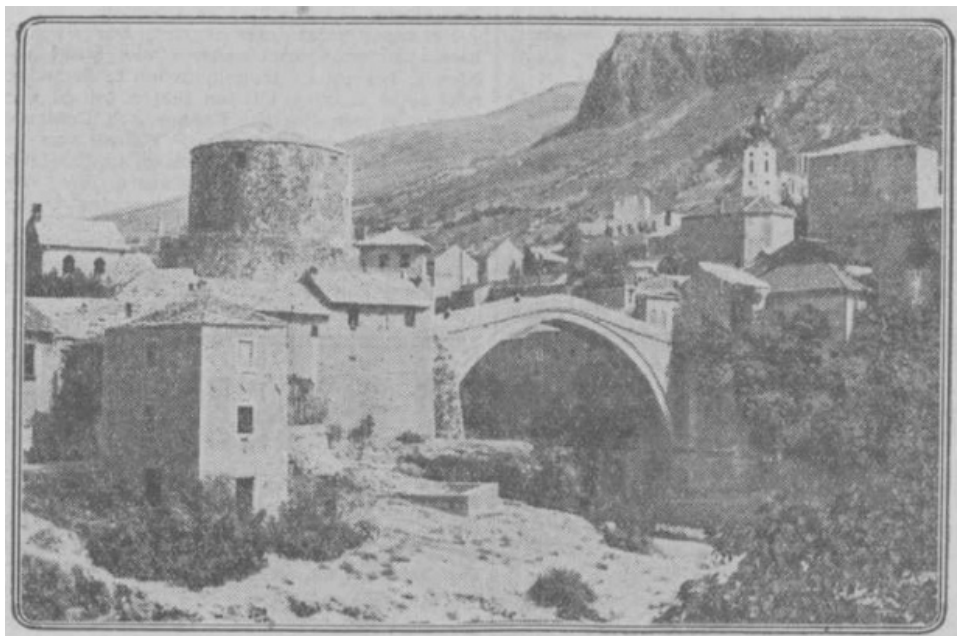
Bilo kako bilo, bosanske seljakinje su vjekovima ispred pariske mode. U devet sati uveče, na trideset i sedmoj stanici začulo se silno kokodakanje i silna graja. Skočio sam do prozora: neka seljanka je pokušala sustići tri uznemirene kokoši pri čemu je jedna odlepršala kroz noge šefa stanice, a druga je velikim koracima grabila pored vagona s prtljagom i kokodačući nestala u mraku. Ali treću je žena uhvatila, jer je trčala brže no ijedna žena u suknji. A to je bilo zato što je nosila crne široke ženske pantalone, isti model kojim je negdje oko 1911. godine Patou, kralj mode, uzdrmao cijeli Pariz. Siromah Patou! Još prije rata je trista godina zaostajao za divljom Bosnom!

Naravno, izašao sam. Pošto smo seljanka, skretničar, dva seljanina i ja uhvatili drugu i treću kokošku, popeo sam se u zaprežna kola pred stanicom koja su trebala da krenu u pravcu Busovače. Kao zahvalnost što sam učestvovao u potjeri za kokoškama, mogao sam se besplatno voziti. Konji su uplašeno strizali ušima u svjetlu munja koje su parale crninu noći. Kad sam pješice stigao do glavne seoske ulice, ispostavilo se da su svi već utonuli u san. Sa džepnom lampom u ruci po mrkloj noći sam pretraživao kuće da bih našao svratište ili neku gostionicu. Krupne kišne kapi cijedile su mi se s kose, a ja nisam imao

ovčje runo. Ah! Konačno jedan zakašnjeli prolaznik! Gdje je ovdje gostiona? On se počeo smijati. „Ma kakva gostiona? Hajde, pođi sa mnom ...“.

Dva minuta kasnije, dok je grmljavina poput topova gruhala uz prozore, već smo sjedili na ručno tkanom ćilimčiću, serdžadici. Između nas je već bio poslužen hljeb, tuce jabuka i flaša rakije. Ispalo je da sam gost kod seoskog poštara.

Ne postoji bolje mjesto da se mirno provede nedjelja nego što je gostoljubivo zelenilo bosanskog sela. U rano jutro su žene u onim širokim pantalonama kretale u buljucima ka katoličkoj crkvi. Ali pošto je bila nedjelja, nosile su na glavi marame jarkocrvenih boja, a na njihovim bijelim košuljama su blistali poludragi kamenovi i filigranski zlatni nakit. Pred drvenim seoskim mehana-ma su cvetali fesovi ko crveni makovi u bašti ispred kuće. Sjedio sam između mog domaćina i mujezinovog pomoćnika i pili smo neizmjereno mnogo kahve iz majušnih porcelanskih šoljica - fildžana. Kad se mujezin s turbanom na glavi pojavio na munari, njegov se pomoćnik učtivo rastade od nas s dubokim naklonom i riječima: „Au revoir et au plaisir, monsieur, good bye, auf Wiedersehen!“. Školovao se u trgovačkoj školi u Beču pa je ponosan na svoje poznavanje stranih jezika. Poslije molitve opet se umiješao u gomilu fesova za stolićima prepunim ovčetine. Kad bismo ogladnjeli, nismo morali da ide-mo daleko. Na lijevoj strani se nalazila malena tezga od drveta sa lepinjama. Desno se nalazio sto sa komadima svježeg, na žaru ispečenog jagnječeg mesa.



Stari most na Neretvi u Mostaru

Dva dinara za lijevu ponudu, pet dinara za desnu, čista salveta, nožić i viljuška iz šatora za kahvu, i eto objeda. O kuku koja je visila sa tavanice je okačen crveno-bijeli ručnik kojim je svako brisao usta i prste.

Trgovac vinom od prekoputa mehane donese nam žuti zemljani vrč ukrašen crvenim geometrijskim figurama. Ako se ne varam, takve slične vrčeve, mada oštećene, bez nekih dijelova, vidio sam u *Britisch Museum*u kao „prehistorijske nalaze“. Ali tamo u Londonu u vrču nije bilo vina, tog jarkog, opojnog dalmatinskog pića koje i u ovaj tmurni dan sunčevim žarom obasjava mrka lica. Smrkava se. Mlad momak sa crvenim fesom i crnim kovrdžama svira tiho na „tamburici“, - malenoj trožičnoj izvanredno lijepo izrezbarenoj mandolini. Mlad, lijep par odlazi kući. Obadvoje nose kratak kaputić i dug biserni lančić koji im pada do struka. Samo što mladić na sebi ima uske braon pantalone, a lijepa djevojka široke crne od svile, prepune svjetlucavih nabora. Na njenim rukama blistaju narukvice od zlata. I stariji takođe odlaze. Nestaju jedan po jedan nakon što nas stidljivo, bojažljivo pozdrave. Stariji ljudi, žrtve austrijske okupacije i potomci onih koji su vjekovima bili ponižavani od Turaka, još uvijek ne mogu da dođu sebi od čuđenja što više nisu kmetovi, već slobodni ljudi s jednakim pravima kao i svaki zapadnjak koji tu prolazi automobilom.

Jedan stariji seljak je ostao sjediti. U nedogled si dosipa piće i pjeva silovito naglašavajući. Bosanska muzika nije harmonična kao što je germanska koja se uvijek na kraju vraća do osnovnog tona, nego se završava nizom tonova koji se ore svom silinom i koji kao da lebde ka beskrajnim daljinama poput zova pastira u bregovitom pejzažu. Germanska pjesma je zatvorena, bosanska je otvorena. Glas se gubi u naletima vjetra te se opet pojavljuje u narednoj strofi. Šta je taj čovjek pjevao? Pomoćnik mujezina preveo mi je pjesmu svojim klimavim njemačkim. Opkladili smo se u kilo jabuka da tu pjesmu mogu prepjevati u stihu na holandski za samo petnaestak minuta. Izgubio sam opkladu, jer taj seljanin s preko ramena prebačenim plavim ogrtačem sa crvenim rubom tako je zastrašujuće zavijao, da su rime bježale unaokolo kao raskokodakale kokoške, a dvije se nikako nisu dale uhvatiti.

Ali evo ovdje ipak pravog primjera narodne poezije pjesnika Đure Jakšića:

Holandski prepjiev:

Drinken moet ik, drinken, doch een glimlach
Uit mijn lippen persen kan ik niet.
Waarom is 't, alsof op koude rotsen
God den donkerrooden wijn uitgiet?

Alle domme monden schateren
Als ik wankelend om houvast zoek.
Maar opeens, als klonk er slangensissen
Breekt het lachen in een vloek.

Maar een zware steen drukt op mijn hart,
Die geen stroomen wijn kunnen bewegen;
En de linkerhand grijpt kan en glas;
In de rechter trilt de scherpe degen.

Originalna pjesma:

Pijem, pijem... al' u piću
Još se nikad ne osme'nu' -
Kao da je rujnim vinom
Bog polio hladnu stenu!

Posrne l' mi katkad noga,
Družina se luda smije -
Al' se brzo smeha trza,
Kô od jeda ljute zmije...

A ja pijem, još te pijem -
U tom mi se srce para -
Ćuteći se samo igram
Ljutim vrhom od handžara...

To je pjesma puna neizrecive tuge, a takvo je bilo i lice tog starijeg mještanina koji je samo sjedio, pio i pjevao, a kojeg smo sutradan ujutro našli kako pod nekom živicom mirno spava na sitnoj kišici.

A. DEN DOOLAARD

O balkanskim nogama i plesu derviša

BALKANSKE NOGE nešto su sasvim posebno. Ne toliko zbog njihove strukture; jer i Balkanci imaju pet nožnih prstiju, zajedno sa cjevanicom i lisnatom kosti; nego zbog obuće. Jer izvorni Balkanac (riječ „čisti“, u svezi sa seljacima zasad još nije na mjestu, što je i dobro, zato što je higijena, eto, antiromantična, i stoga je Balkan najromantičniji kutak Europe)... ne nosi cipele, nego opanke.

Što bi to trebalo biti? Komadi kože koji se tako saviju da čine đon i bočne dijelove gornjišta cipele, a onda se odozgo upotpune besprijeckorno ispletenim šarenim kožnim remenčićima. Čak ni češki kralj cipela Bata nije mogao iskorijeniti opanke, zato što su i najskuplji komadi kože, sa smaragdno zelenim i vatreno crvenim plemenitim pletivom, još uvijek upola jeftiniji od najjeftinijih cipela koje beskonačna pokretna traka iz Bohemije lansira u Europu. I kad imaš posebno široki parni valjak od noge kao ja, onda ih bez dodatka u cijeni možeš dati napraviti po mjeri, ujutro ih naručiš, popodne su gotove.

To je bilo u Sarajevu. U šest ujutro došao sam sa svom svojom imovinom preko brežuljaka, i odjednom, iza žute utvrde, poda mnom se prostiralo Sarajevo. Htio sam vrištati od sreće. To sam i učinio, i neki seljaci koji su svoje magarce polako tjerali na tržnicu začuđeno su podigli glave, jer je bosanski seljak, za razliku od srpskog, dosta nepristupačan i zatvoren. Ali bilo je tako lijepo! Bijeli su minareti poput ugašenih svijeća stajali u plavoj jutarnjoj magli. Crne su ovce pasle među bijelim nadgrobnim spomenicima. Jedna je haremska žena u širokim crvenim dimijama užurbano prešla preko uličice perifernog kvarta. Mujezin je pozivao na prvu molitvu, a grozničavo lupanje čekićem izrađivača bakrenih predmeta ovdje gore, na brežuljku, zvučilo je kao vrlo nezatno, spokojno pucketanje koje je tumaralo i nestajalo među hrastovima i jelama. Jer Sarajevo je tako čudesno zato što je istočnjački grad koji je zalutao u zapadni svijet i okružen pragermanskim krajolikom. Žene zakrivene koprenom, kuhinje koje mirišu na ovčju mast, crna kava i minareti, sunce koje u termometrima raspiruje grozničave temperature: svi sastojci Orijenta su prisutni. Samo što su pješčane površine, palme i deve zamijenjene mazgama koje preko hrastova lišća klipšu na tržnicu...

Onaj tko u potpunosti želi uživati u tom istočnom svijetu ne može učiniti ništa bolje nego unići u unutrašnje dvorište velike džamije na ulazu u staro Sarajevo, da bi tamo pod žuborećom česmom isprao prašinu sa svojih stopala. Kad sam ponovno obuo cipele, primijetio sam da je jedan đon poderan. Nikakav problem! Tik iza džamije započinje Čaršija, bazar s desecima uličica, a u prvoj

uličici s otvorenim dućančićima u grozdovima vise hrpe opanaka.

Ušao sam u zadnji dućančić, gdje su dva cipelara mirno srkala svoju jutarnju kavu. Napravili su mjesta na malom tepihu, i čim sam izuo cipele, mlađi je ustao i odmah se vratio s malim bakrenim kavnikom iz kojeg se pušilo: kava za prvog mušteriju! Kupio sam par kožnih cipela veličine čamaca, naručio drugi par i, ugrijan i raznježen vrućom kavom, nisam ni mislio na cjenkanje. Za to vrijeme smo naklapali o svemu i svačemu na mješavini jezika. Sviđa li mi se zemlja? Jesam li oženjen? Imam li djece?

„Još ne“, rekao sam smijući se.

Stari je cipelar ustao. S najgornje je police iznio na vidjelo par minijaturnih opanaka, duljine malog prsta, od vrlo mekane bijele kože. „Za prvo dijete“ rekao je srdačno. „Dao Bog da bude sin.“

Što možeš drugo učiniti kod takvog poklona nego pocrvenjeti i biti sretan?



De overste der derwischsekte.

Starješina derviške sekte

Ali onda sam se odjednom sjetio zbog čega sam posebno došao u Sarajevo, pa sam ga zapitao za jaučuće dervise. Lice mu je poprimalo skeptičan izraz. „Odavde su otišli ... A kad su bili ovdje, nikoga nisu puštali k sebi! U Skopju, tamo su tri, četiri derviške sekte.“

I tako sam krenuo u Skopje, s dva para opanaka, od čega je jedan bio osam puta veći od drugog. Makedonija još posjeduje sve islamske misterioznosti koje su u Turskoj već odavno uništene. Ali da bih pronašao dervise i prodro u njihove utvrde, bio mi je potreban policajac koji govori barem malo njemački i koji je musliman. Svaki policajac kojeg sam oslovio dobio je cigaretu. Baš kad sam započeo s drugim paketićem od dvadeset komada, došao sam do čovjeka kojeg sam tražio, u nekoj turskoj kuhinji gdje je uživao u ovčetini sa zelenim mahunama i umaku od jogurta. Slučajno sam sjeo kraj njega, i slučajno sam i ja jeo jelo s umakom od jogurta. Započeli smo dubokouman razgovor o vrlinama turske kuhinje, a rezultat je bio da sam sljedećeg dana u dvanaest sati trebao doći do Velike džamije; tad će me vratiti u samostan.

Ponizni sluga s malim brčićima u obliku polumjeseca otvorio nam je vrata, meni i jednom njemačkom slikaru koji je također bio jako zainteresiran za nove motive. Zasjenjeno dvorište – žuboreći vodoskok – predah nakon klipsanja kroz užarene prašnjave ulice strme muslimanske četvrti. Stara stabla jabuka zasjenjuju nisku šupu, s letvama na pročelju. To je grobnička kapela dinastije šejhova koji su već 150 godina bili na čelu reda. Pokraj dugog niza lijesova u obliku krova preko kojih vise izvezene tkanine i skupocjeni molitveni ogrtači, stoje manji neugledni sarkofazi: grobovi žena.

U kutu velike sobe s naslonjačima i sofama sjedi stari šejh. On sporo moli misbahu od jantara, i kad sam mu poljubio hladnu bijelu ruku, zadovoljno se nasmiješio, kao da mu to iskazivanje poštovanja od nevjernog zapadnjaka godi. Sluga donosi kavu i cigarete i ostaje pun strahopoštovanja stajati, pogнутe glave, dok se šalice ne isprazne. Ali ja odugovlačim, jer svaki je gutljaj užitak. Ovo nije crni talog iz kavana, ovo je kava iz Mekke, prozirna sve do porculanskog dna. Ulaze dva derviša u crnim, zeleno obrubljenim kaftanima i prekrizanih nogu ispijaju svoju moku. Vjernici se jedan po jedan u čarapama šuljaju hodnikom. Ne govori se, nego šapuće. Zdenac prigušeno žubori. Sunce se tromo ljeska u prozorima s rešetkama. Sve skupa jako sličí pogrebu. Je li ovo zapanjujući Istok?

Ali šejh odjednom ustaje i svi ga slijede u prostoriju za molitve. Zidovi su plavi kao u holandskoj štali. Na podu leže bijela ovčja krzna. Straga je sumorna niša obložena mračnim tkaninama punima tajanstvenih znakova. Prepoznajem jedino kabalistički dvostruki trokut. Šejh se povlači onamo, između kopalja i zavnutih mačeva. Stoji u crnom ispred crne pozadine u polutami i čeka dok mu sljedbenici ne kleknu oko njega u polukrugu u obliku polumjeseca. Preko svoje svakodnevne odjeće nose crne kaftane, a umjesto crvenog fesa smeđi. Jer ima samo nekoliko monaha: ostatak radi u gradu; prepoznajem jednog gostioničara, jednog čistača cipela, jednog nosača s tržnice.

Ali ovdje su lonci, četke za cipele, lopate i štihache zaboravljeni. Šejh mrmrlja molitve i svi mrmrljaju zajedno s njim. On istupa pred niz i naginje svoj crni turban prema bijelom ovčjem krznu – i odjednom cijeli dugi niz spušta glave prema zemlji. Alahova se veličina mrmrlja sporo i ritmički. Izvana dopire izduženo njakanje magarca. Nitko se ne smiješi. Sve su oči prigušene.

Sluga istupa naprijed i brzo odmiče ovčja krzna, osim jednog, na kojem kleče pjevači. Prekoputa njima stoji šejh s oba zastupnika vjerske zajednice. Iznad crnih ruha lica su blijeda i prazna poput neispisanih listova.

Ali onda im drhtaj prolazi crtama lica: pjevači počinju s dubokom litanijom i promuklo mrmljanje prolazi krugom koji se počinje lagano njihati. Litanija se pojačava, tijela se brže njišu, a u duhom odsutna lica uvlači se maglovito ushićenje. Onda se kmećanje klečućih pjevača pretvara u grčevito cviljenje: Alahovo ime u dahćućim naletima izlijeće iz širom otvorenih usta; drhtavica



De grafkapel der derwischsjeiks.

Grobnička kapela derviških šejhova

trese tijela koja se izvijaju i njišu s lijeva nadesno i natrag kao da ih lanac povlači tamo-amor: svaki bi pao kad ga susjed ne bi zadržao; stopala koja su izgubila oslonac na zemlji koprcajući se padaju; samo se stari šejh slabašno njiše poput trske. Druge trese ekstaza poput oluje, dok cvileći glasovi postaju sve kreštaviji.

Ja sklapam oči i osjećam miris toplog znoja koji poput oblaka lebdi u dvorani. Više nisam u Skopju, na brodu sam koji se provlači kroz oluju. Vjetar zavija kroz užad: sve grede pucketaju i škripe: valovi tvrdim udarcima lupaju o pramac, i svaki val pjeva: „Alah je velik! Alah je velik!“ Brod se propinje i ljulja; od toplog slanog mirisa vrte mi se u glavi i hvata me muka: kad sam otvorio oči, ruke mi grčevito obuhvaćaju stup koji drži krov. Iskrivljena su usta bijela od pljuvačke; oko zavijajućih pjevača baulja zamršen niz oznojenih tijela.

Šejh podiže ruke kao da želi začarati oluju. Zavijanje se ponovno pretvara u mrmljanje, drhtanje u polagano njihanje, poput pera koje se vraća u ravnotežu. Svi kleče. Šejh udjeljuje blagoslov. Gotovo je. Ponovno kava i cigarete. Sluga koji je upravo izvikivao Alahovu slavu, sad pognute glave stoji preda mnom. Ali bakrena pepeljara u njegovoj ruci podrhtava.

Takva je duša Istoka: ravnodušnost i ekstaza, šutnja i ludilo.

CRNA GORA

De Tijd, 28.04.1931.

FELIKS RUTEN

Na putu kroz Jugoslaviju

U bivšoj prestonici Crne Gore. Njene osobenosti i uspomene.

Iako ste već prešli preko najviših grebena nagomilanog stenja koje čini Crnu Goru, ne znači da ste stigli na Cetinje. Pre biste, u golemoj usamljenosti ljutog krša, mogli pomisliti da ste se obreli na Marsu ili na Mesecu.

Ovde je sve od kamena, bez života ili rastinja, bez zvuka ili pokreta. Ovo je kamena pustinja. Podseća na isušeno i okamenjeno dno. Ovde nema ničeg drugog osim stena. Ovaj predeo kao da je skelet planete Zemlje. I to Zemlje u njenoj najneutešnijoj ogoljenosti. Zemlje bez ljubavi i samilosti, surove i zastrašujuće, lišene duše.

A ipak, ovde ima života, duž puta koji su Francuzi gradili skoro čitav vek uz neverovatan uloženi trud. Tuda sada prolaze taksiji i kamioni. I ovde je civilizacija pustila korene. A saobraćaj u porastu, koji crnogorska prestonica privlači ka sebi, primorava državu da u ovom trenutku, velikom brzinom, proširi stari put koji je na više mesta preuzan i nedovoljno širok u krivinama. Mogu se tako čuti glasovi radnika na putu, zvuci motika, koji prate nastanak novog života. Ali, i stari život, takođe, odvija se duž starog glavnog puta: magarci i mule prolaze pored nas kroz sunčanu tišinu i usamljenost, bezbojno i tmurno poput samog krajolika. Ali, iznenada pred nama na putu iskrsa-va, kao raznobojni buket, skupina Cigana. Na svoju tegleću marvu položili su šarena platna i džakove, a iz tih džakova vire glave dece: đavolčića pravih. Žene iz te skupine nose jarko šarenu odeću, onako crn-puraste. Smeju se, puše i uz veliku halabuku sklanjaju magarce u stranu. Čini se kao da im život nije težak. A zašto bi im i bio težak, po ovom čudesnom vremenu, sada kada proleće navire preko planina? Imaju slobodu, sunce i nebo tako besprekorno plavo.

To je bila jedina osobenost tokom našeg puta. A žurimo u više predele i nastavljamo dalje.

I ovde mi, odjednom, padaju na pamet reči koje je knjaz Nikola uputio caru Franji Josifu kao odgovor, kada ga je ovaj u Kotoru pozdravio: „Ti baš ideš nebu pod oblake“, rekao je car, dok je zapanjen gledao u planine. „Gospodine“, odsečno je odgovorio Nikola „Turci su mi uzeli kopno, Austrijanci more, nije mi preostalo ništa drugo osim neba.“

Ali pitam se, sa zaprepašćenjem, kako li je kad ovde živiš leti, kada sunce s

juga sija po ovim svetlucavim stenama od jutra do mraka, a ovo isto nebo mesecima nema ni jednog oblaka!

Sada se spuštamo pored Lovćena, to je najviši planinski vrh Crne Gore. Sneg mu prekriva vrh i sve dok se ne otopi ne može mu se prići. A to je šteta. Ja bih se tako rado upustio u osvajanje tog vrha. Tu gore, na taj vrh, Crnogorci su, pre sto godina, dovezli posmrtnu ostatku svog velikog narodnog pesnika Njegoša, i njegove mošti sada počivaju u malom mauzoleju između snega i sunčevog sjaja: apoteoza dostojna čoveka koji je ljubav prema svojoj zemlji ostavio u nasleđe svom narodu u vidu stihova.

Zatim se spušta put, i teren se spušta. Uočava se ravnica, okružena planinama, visoravan s kukurznim poljima i kućama. Takođe, tu se uzdiže i drveće, vidim čemprese i hrastove. Oko drveća vidim raspršenu crvenu boju. To su crveni krovovi crnogorske prestonice – sada je to sedište Zetske banovine.

Da li je to Cetinje?

Široka ulica, i druge široke ulice, koje se ukrštaju kao rešetke. Sve kuće su niske, jednospratne, male, niske, malograđanski domovi, prodavnice, kafane i berbernice. Prodaju se i razglednice i suveniri za turiste, oružje i ukrasi. Sve to se može opisati s vrlo malo reči. To je skučenost sela, i praznina onoga što bi se moglo nazvati dosadnom selendrom. Zar je ovo stvarno grad?

Ovde ima i nekoliko većih zgrada, one su nekada bile sedišta ambasada. Tu se nalazi i „pozorište“ i jedna velika, pravougaona zgrada vlade. Nova pokrajinska palata je u izgradnji. A ovde ima i konaka: hotel Pariz i hotel Njujork kao i hotel Beograd. Ali mi smo smatrali da zaslužujemo da odsednemo u Grand hotelu, a on nam se učinio i sasvim pristojan.

Ali, šta sad ovde da radimo, među neizrecivo golim stenama i tim ljudima, koji uopšte nisu izgledali kao što su nam ih opisivali: gizdavi i u svojoj narodnoj nošnji?

Zato smo, dakle, učinili ono što svi u Cetinju rade, što su radili i što će i posle nas raditi, i otišli smo da vidimo „palatu“. Ta palata je prostrana vila, čiju gradnju je naložio knjaz Nikola 1871. godine. Ali ona nije ništa više do velika, prostrana kuća. Ispunio ju je, inače, s dvanaestoro dece.

Ali, takođe ju je ispunio i sa velikim brojem svojih portreta kao i članova svoje porodice, a nije zaboravio ni na rođake, te se tako tamo mogu naći i car, kralj Italije, carica Austrije... A ti, hvale dostojni portreti, predstavljali su ponos njegovog dvora.

Tu se, takođe, nalaze i peći: retka raskoš u ovoj zemlji. A i jedna „kineska oda-ja“. Tu je i sala za ručavanje za više tuceta gostiju. Tu se nalazi čak i klavir. Vidimo bakarnu kraljičinu postelju, s ogromnim laborom na stočiću za umivanje. Sve je u stanju u kome su ga i ostavili stanovnici palate: „ali mnogo stvari je ukradeno odavde“, šapuće mi stražar na uvo. To ne samo da je neverovatno banalno, već je i strašno degutantno.

„I tako se čuva kao muzej.“

A, zatim, tu je I Biljarda. Da li je to trenutno internat ili kasarna? Nisam uspeo da zaključim šta je. Ali ova masivna, primitivno građena zgrada nekada je bila rezidencija prethodnika knjaza Nikole, Danila. On je jednog dana došao na ideju da za svoju palatu naruči sto za bilijar „u Evropi“. Ali, u to vreme još uvek nije postojao prevoz nameštaja automobilom! Kada je ta skalamerija stigla u Kotor, dobar savet je zlata vredeo! Dvanaestorica, ne, pedesetorica, kršnih brđana spustila se sa planina, natovarila skalameriju na snažna pleća pa su je nosili 45 kilometara uzbrdo do doma svog vladara. A meštani, očarani tim čudesnim komadom nameštaja, tada su celoj palati nadenuli ime „biljarda“.

Tamo se, takođe, nalazi i brest, u sred grada, ispod koga je, na sebi svojstven način, knjaz Nikola delio pravdu, kratko i sažeto. A tu se nalazi i crkva, mala pravoslavna kapela, ali ona je zatvorena.

Tamo se još uvek može videti „reljef“ cele Crne Gore koji su izradili Austrijanci tokom Velikog rata: to je pozamašan artefakt koji se čuva u velikoj staklenoj

dvorani i koji pruža ideju o rasprostranjenosti ove male zemlje, s njenih stotinak planinskih vrhova, na površini od 10.000 km² i o malobrojnim mestima i selima u kojima jedva da je nastanjeno 200.000 Crnogoraca. Lovćen je visok 1759 metara, a neki drugi vrhovi dosežu i preko 2.000 metara, od kojih Durmitor sa svojih 2.534 metara prevazilazi sve ostale.

A tu se nalazi i stari manastir svetog Petra Cetinskog, koji je bio rezidencija najstarijih vladika, a kome istorija daje sjaj koji on u realnosti nema. U njemu, u kamenim grobnicama, poživaju pokrovitelji i značajne ličnosti. Izgrađen je tako da se oslanja na zid stene. Na jednom uzvišenju, u zaleđu, meštani su sahranili svog knjaza Danila koji je ubijen u Kotoru. I iznenada znam za čim mi tragamo: mi, zapravo, tražimo tragove junačke istorije ovog ponosnog naroda, koji je ispisao večne epove svojim okrvavljenim mačevima. To je istori-



Een Montenegrijn voor Nikita's paleis.

*Crnogorac ispred knjaz Nikoline
palate*

ja viševjekovne pobune jedne očajnički malobrojne manjine, nepokolebljive hrabrosti, protiv stravične nadmoći islama, koja je trajala sve dotle dok polumeseć nije jednom za svagda slomio svoje rogove od slonovače o kamene planinske vrhove ove epske zemlje. To je ta istorija o kojoj je Gledston ovako govorio: „ovaj ep je morao da se ispripleda u formi koju i zasluđu, u vremenu kao što je ovo naše, koje samo za neodlučnost i mlitavost zna“. A to me podseća i na jedan događaj iz života knjaza Danila, kada je ležao na operacionom stolu, nakon što ga je ranio metak njegovog ubice, lekari, koji su velikom brzinom pristigli, vrlo pažljivo su otvorili ranu kako bi izvadili metak, ali Danilo je povikao nestrpljivo: „Nemate vi pojma: ovako se to radi“, te je sopstvenim rukama izvadio smrtonosno olovo iz svog krvavog mesa. Preminuo je nekoliko trenutaka nakon toga.

Međutim, danas se, sasvim slučajno, može videti još nešto posebno u gradu. Danas je nečija sahrana. Idemo u pokojnikovu kuću da vidimo kako to izgleda. Poklopac kovčega, na kome se nalaze otvori, stoji izložen napolju, postavljen pored vrata, a to je znak da je smrt ušetala u tu kuću. Na trotoaru pored poklopca, sede isključivo muškarci na stolicama i klupama i obeduju. Na poslužavniku su napunjene čaše koje se dele unaokolo. A unutra je kuća puna ljudi koji jedu i piju: ceo grad je došao da izrazi svoje saučešće. Ujutru narikače oplakuju pokojnika. Posle podne se telo odnosi iz kuće. Groblje se nalazi na udaljenosti većoj od sat vremena, među stenama. U ovoj kamenitoj zemlji svaki grob sam od sebe postaje podrum, koji nastaje stavljanjem dinamita u zemlju.

Pogrebna povorka, koja ispraća sanduk do groblja, dobija na groblju još jedno posluženje, nude se hrana i piće. Neposredno pre spuštanja u raku, poklopac se zakucava na kovčeg.

U prošlosti prisustvovao sam sahrani u Grčkoj i bilo je drugačije. Tamo se poklopac na groblju prvo privezuje za nadgrobnu ploču, a pokojnik se pokazuje prisutnima. Ali, čak je i u Grčkoj taj stari pravoslavni običaj izmenjen. I ovime sam ispričao sve o osobenostima grada Cetinja.

De Tijd, 03.05.1931.

FELIKS RUTEN

Na putu kroz Jugoslaviju

Crnogorke. Njihov težak život.

Stranac će u ovoj zemlji, svuda, naići na istu osobenost - od pijace u Zagrebu do morskog grada Splita i okoline Dubrovačke republike: lokalne žene su te koje dolaze na ova mesta s košarama i korpama, s naslaganim pakovanjima i džakovima na glavama, kojima vešto balansiraju, a to njihovom hodu daje veliku dozu dostojanstvenosti, a stasu ponosit izgled.

I s tim teretom na glavi, spuštaju se devojke i žene s planina, neravnim, stenovitim stazama, s velikom lakoćom! Koliko li je samo velik i težak tovar koji one tegle, a za koji ne koriste magarca ili mulu. Ovde se, takođe, mogu videti radnici i nosači koji nose neverovatan teret na vratu i ramenima. Ogrev, međutim, najčešće vuku starije žene, koje ga skupljaju po šumi ili po morskim plažama ili ko zna gde. U nama, ta jadna, pogrbljena, poluzadihana stvorenja, izazivaju veliko sažaljenje.

Što se više ide ka istoku, sve je uobičajenije i upadljivije da je žena ta koja obavlja teške poslove. Zapravo, kod svih primitivnih naroda žena i nije ništa drugo nego tegleća marva. To još jasnije upada u oči kada se približite Crnoj Gori. Ovde važi izreka, koja je u potpunosti istinita: „moja žena je moja mula.“ Ovde žena obavlja sve teške poslove. Još od rane mladosti opterećena je teškim radom. Brine o stoci, okopava zemlju i nabavlja sve što je potrebno, a što njen ponosni suprug ne bi radio jer smatra da je to ispod njegove časti. Muškarac je ovde gospodin i gospodar u pravom smislu tih reči. On je stvoren da se bori i da koristi oružje, ako ne u ratu, onda u lovu. I od toga se sastoje njegovi dnevni poslovi.

Nije ni čudo što ove žene nisu lepe, kad vode takav ropski život. Ali, ipak, muškarci su ljubomorni. Ne shvataju da stranac te žene gleda sa sažaljenjem, njih koje donose vodu i ogrev ponekad i s velikih udaljenosti, i onda još brinu i o domaćinstvu, čuvaju decu i stoku i na vreme idu na pijacu noseći zalihe robe koju tamo trampe za potrepštine za porodicu, a da im muževi u tome ni malo ne pomažu. Ali, ni te žene ne razumeju naše sažaljenje. Čak i kada su u drugom stanju, one će veselo obavljati iscrpljujuće poslove, kao uvek. Njih ne remeti despotizam muškaraca. To je, prosto, njihov život, uobičajeno stanje stvari i običaj zemlje u kojoj žive. Crnogorke su u potpunosti svesne svog nižeg položaja i ne pate zbog toga. To se primećuje po načinu na koji strancu ljube ruku i potpuno se drže po strani, dok muškarci s nama pričaju i piju, muškarac je taj koji prima goste.

Ophođenje Crnogoraca prema suprugama je i više nego čudno. Ne samo da

bi se muškarac osetio obeščašćeno, kada bi morao da nosi nešto ili da pomogne oko kućnih poslova, već i otvoreno pokazuje najveći mogući prezir prema svojoj supruzi. Ne gleda je i ne govori o njoj. Kada, iz nekog razloga, mora da je spomene, izvinjava se zbog toga. Nikada se s njom ne pojavljuje u javnosti. Ukoliko je sretne na ulici, izričito okreće glavu na drugu stranu. Kada bi njegovi prijatelji pomislili da je s njom izašao, sigurno bi ga ismevali, bio bi predmet sprdnje u celom selu.

Zato nas i ne čudi što se, u zakonskim odredbama Ivana Crnojevića, osnivača manastira na Cetinju, nalaze sledeći redovi: „muškarca, koji odbije da krene u rat protiv neprijatelja otadžbine, sprovede kroz selo obućenog u žensku kecelju i s preslicom u ruci.“ Ovu kaznu smatrali su mnogo strašnijom od smrtne kazne. Kažu mi da i dalje stoji u zakoniku. Ali, tokom četiri veka još nikada nije postojao povod za njeno izvršenje.

Crnogorci imaju želju da dominiraju, nisu prevrtljivi kao Albanci i nisu okrutni kao Turci. Crnogorac je težak i hladan, ali nije pokvaren. On je iskren i pošten. Jeste sirov i koščat, ali drži do toga da je čovek od reči kao što je i čovek od dela. Želi da ga drugi lepo tretiraju. Laskanje ga razdražuje, ali pre svega ne želi da mu diraju čast. Za najmanju uvredu poseže za oružjem, i tada je neumoljiv.

Koliko god da su ovi ljudi primitivni i divlji, primećuje se, ipak, da je hrišćanstvo ovde imalo kultivišući uticaj. Crnogorci su pravoslavci i zakleti neprijatelji Turaka te nemaju ništa zajedničko sa specifičnostima muslimana. Ali, zato su i oni, ništa blaže nego Turci, osudili žene na bezvredno, ropsko bitisanje, mada žena u Crnoj Gori, ipak, još uvek nije predmet kojim se vlasnik igra kako mu se prohte i kako mu drago.

Koliko god da su je lokalni običaji osudili na ponižavajući položaj, žena je ovde oduvek, ipak, do određenih granica, bila oslonac svome mužu, i čitav život ostaje majka svojoj deci, koja su joj s ljubavlju privržena.

Svaka devojka može čak i noću, nesmetano i bez opasnosti, da se kreće po brdima. Niko joj neće učiniti ništa loše i neće joj uputiti ružnu reč. A to je i logično, jer bi se ovde i zbog najmanje uvrede odmah i na užasan način osvetili.

U vezi s pravnim položajem žena u Crnoj Gori, u prošlosti, može se reći sledeće: S obzirom na to da se žena nije računala kao ravnopravno biće, nisu se računale ni njene mane. Ona za njih nije bila odgovorna. I oduvek je muškarac bio taj koji ju je zastupao: muž svoju ženu, otac ćerku, brat sestru. Ženi može samo u dva slučaja da se odredi zakonska kazna: u slučaju ubistva i ubistva deteta. Tada se okrivljena kamenuje, prema članu 73 iz Danilovog zakonika. Zakonik daje sledeće objašnjenje za ovu meru: „žena se ne usmrćuje oružjem zato što se njime usmrćuje samo onaj ko nosi oružje i ko ume da se brani.“

Takođe, i ženska odeća već dovoljno govori, da Crnogorka, pored lokalnih

muškaraca odevenih u divne nošnje, nijednu drugu ulogu nema osim uloge bezvredne robinje. Ona nosi belu, vunenu košulju od grubog platna, ta košulja i odeća nikada nisu oprane i nikada se ne peru. Nosi je i danju i noću, a baca je tek kada se pretvori u rite. Preko toga nosi neku vrstu mantila, bez rukava, koji je napred otvoren. Težak pojas, u koji može svašta da se sakrije, obmotava oko struka. Ne zna ni za šta drugo od obuće, osim za „opanke“, napravljene od kože i kanapa, ali najradije ide bosa.

Ali, ova ponizna i prezrena žena, čije se celo postojanje sastoji samo od rada i žrtvovanja, hrabrosti i posvećenosti, nije propustila priliku da pokaže da nije ništa manje hrabra od ponosnog muškog roda. U ratovima žene su bile te koje su borcima donosile municiju pod kišom metaka, a neretko su se i same naoružavale pištoljima da bi se borile s ostalim vojnicima. U narodnim pesmama ovekovečeni su mnogi primeri hrabrosti crnogorskih žena i neustrašivosti pred smrću, a priče o „hrabroj Joki“ postale su gotovo legendarne, ona je zagrlila Turčina da bi se zatim s njim survala u provaliju, gde je dobio ono

što je i zaslužio, i o Veli Marunov, koja je namamila neprijatelja u skladište baruta pre nego što je zapalila fitilj, usled čega je poginulo pet stotina Turaka i sve žene iz sela u bici iz 70-tih godina. Ali, moglo je i da se dogodi da u nekoj porodici, iznenada, pomru svi muškarci i da ostanu samo žene. Šta onda, kada je nemoguće sklopiti novi brak? Deluje vrlo čudno, ali u jugoslovenskom naučnom časopisu „Narodna Starina“ iz 1930. ta pojava ovako je obrađena i opisana: tada bi jednu ženu iz porodice uzdigli na rang i vrednost muškarca, odgajali je kao dečaka, dali joj muško ime, da bi u kući imala ulogu muške glave porodice. Cela okolina smatrala bi da je ova „odabranica“ muškarac, i shodno tome ju je i poštovala, a ona bi se duboko uvredila ako bi neko napravio aluziju na njen pravi pol. Tako u Paležu, kod Drobnjačkog korita, još uvek živi 75-godišnja Milica Mikas Karadžić, koja je odrasla s muškarcima kao muškarac, i ceo život se tako i



Montenegrijnsche feestdracht.

Crnogorska svečana odeća

ponašala u kući, gospodarila je i izdavala naređenja, primala goste, išla u lov, itd. Ne znam da li je učestvovala u Balkanskom ratu! Podrazumeva se da se svim ovim običajima ubrzo bliži kraj, u novom kraljevstvu.

MAKEDONIJA

Algemeen Handelsblad, 26.10.1931.

A. DEN DOOLAARD

Dječje krštenje i ciganski ples u Makedoniji

Skopje, 30. rujna 1931.

Jesen je i posvuda odjekuju pucnjevi. Stotine zečeva izvode posljednja salta; tuceti divljih svinja vrte se na ražnju, prije negoli su to uopće naslutili. I ja sam u lovu, ali nečujno; pucam s malim revolver-fotoaparatom, četrdesetak puta zaredom, ako treba. A taj lov na slike jednako je uzbudljiv i naporan kao pravi, s puškom i mecima, pogotovo ako želiš napraviti fotografije po jarkom suncu, dok svjetlost poput bodeža samo povremeno na pet sekundi zapara zavjesu od oblaka, a ti si se pripremio za divljač, lijepu i plahu poput makedonskih seljakinja.

Da sam muzikalniji, da sam pjevač, mogao bih postati milijunaš, pa makar samo u dinarima, koji vrijede pet centi po komadu; jer kad se dokotrljam u neki srpski grad, svaka dva od tri puta vrijeme je sajma. Tek kada vidite sajam u Skopju, glavnome gradu Makedonije, možete izgraditi slabu predodžbu o seobi naroda, ali u punom sjaju. Jedna polovica velikog polja mjesto je na kojemu kampiraju životinje za vuču: metež govedih rogova, ružičaste njuške, drhteće bijele životinjske kože ponad kojih zuje muhe, i blatnjava kola. Jedan mališan mirno spava u kukuruzu rukom grleći prase što rokće. U Makedoniji postoji bliska veza između djece i svinja; pranje i pražnjenje nosa ne spada u njihov odgoj, a na dječjim krstikama poslužuje se kapitalac star isti broj tjedana kao i novorođenče. Čuo sam to od jednoga seljaka iz sela Bulačani; idućega dana krstit će se njegov najmlađi potomak; ako želim, mogu poći s njima, u kolima ili na magarcu!

Magarčići sanjiva pogleda stajali su okupljeni u hladu. Naravno, imali su šarene uzde; inače ne bismo bili u najšarenijoj zemlji Europe. Sivi magarci na sebi imaju kićene nanogvice u dvije plave boje; a oni smeđi imaju isti ukras u dvije crvene boje! A tek seljačko stanovništvo! Sajam u Skopju velika je maškarada na kojoj se prodaje kako bi se pokrili troškovi. Posred polja prolazi jarak s vodom; a na rubu ovoga muljevitog potoka kleče lijepe makedonske goranke u bijelim haljinama s crvenim vezom, drečavim pletenim čarapama i s vrpcama u pletenicama. Pilići, njihova roba, tiho sjede skutreni, zbunjeni sajamskom bukom; patke guguču i kvaču, svjesne svoje vrijednosti: pedeset centi po komadu.... Magarci s bremenom drva koje, uglavnom radi ugođe, u

ravnoteži drži nekoliko teških kamena (deset kilograma više ili manje, magarac na to ne obraća pažnju!) tapkaju prolazeći tako da sa svih strana dobivamo udarce u rebra. Prosjaci otečenih očiju moljakaju „bakšiš“; seljaci jedni drugima koturaju lubenice; samo žene sjede mirno, čuvaju svoje patke, pletu i lijepe su. Sunce titra u bakrenome vrču ljudske veličine kod prodavača limunade koji, hitro se saginjući, pljuje žutu tekućinu u čašu iz koje je uostalom pila cijela sajamska svjetina i koju svaki put ispire malom količinom svoje robe. Glas mujezina odjekuje s minareta džamije, mladi par igra se lovice, a crvena i zlatna boja džempera i jakni bliješti i skakuće kroz svijetlo-žuti kukuruz. Kad popodnevno nebo poprimi zagasitu boju, iza bijelih kamenih gromada grobnih humaka, volovi kreću put kuće mašući glavama. Straga u kolima sanjareći ležim na sijenu i gledam kako se pojavljuju zvijezde. Sutra će jedno dijete dobiti ime.

Majka već leži u krevetu i spava. Krevet je kukuruzna komušina na slamnatome ležaju prekrivena pokrivačem od filca na kojemu je ovčja vuna. A gore, s jednog kraja vune izviruje ispupčenje koje se brzo podiže i spušta. Dijete... Jedemo kruh s punjenom paprikom, uz osmijeh dopuštam da mi paprika oprži usta; jer gost mora biti pristojan. Spavam na kukuruzovini kao obitelj, budi me grmljavina, upravo u trenutku kad pijevci počinju kukurikati.

Budući da je obilno kišilo, uplakano derište kršteno je i prije negoli je stiglo u pravoslavnu crkvu, a zlatni nakit na prsima žena visio je bez sjaja na njihovim izvezenim haljinama. Djetesce ima devet tjedana, a sinoć se na ražnju našao odojak star devet tjedana, koji je i dalje mirisao na posuđenome drvenom stolu za kojim su obitelj i prijatelji uživali sjajnih usana; dok je dijete, čim je to svečanost dopustila, pohlepno sisalo svoju prirodnu hranu. No nitko nije obraćao pozornost na maloga Dragomira na prsima majke koja se osmijevala, osim nekoliko starih seljakinja; jer su vino, pečenje i pjesma potisnuli kišu u zaborav, kao i sve drugo: kod nekih slabu žetvu, niske cijene kod svih, siromaštvo, krov koji prokišnjava, bolesnu kravu, malariju; malo dječje srce dobilo je ime i zbog toga je vladala čista radost u srcima sve velike djece, koja su neopranih ruku uz režanje glodala kosti i koru, a sa suvišnom masti okretala vrhove brkova. I moje je srce bio ispunjeno radošću zbog otkrića ovoga nepokvarenog naroda, koji je gostoljubiv ne mareći za vlastitu glad. Prljavi su, da, svakako; ali što možeš kupiti za higijensku bezosjećajnost milijuna Zapadnjaka?

A sljedećega dana: hajde! Kakva vožnja! Na povratku sam, pješice, sreo jednoga Amerikanca koji je išao u Ohrid, stari kraljevski grad na plavome gorskom jezeru, koji se već djelomice nalazi u Albaniji. Za američke pojmove ceste su

bile bijedne, ali Balkancima su bile odlične: svakih dvjesto metara rupa, nije vrijedno spomena. Auto je služio kao čamac koji se propinje tvrdoglavim valovima; zrakom je zvrndalo bruhanje motora i anglosaksonskih psovki; kukuruz, opijum, tegleća marva, stada u bijegu, prolomi oblaka, jarko sunce; sve je proletjelo u metežu. Volovi su svoje oštre rogove u obliku polumjeseca zabacili u zrak; bivoli crni kao gavrani vukli su se postrance okrećući očima; sjene stotina telegrafskih stupova ispisivale su cijeli niz slova „v“ na oštroj nizbrdici, koju je Daimler osvajao uz bruhanje, sve dok prolom oblaka nije izbrisao igru sunca i sjene. Posvuda plodna crvena zemlja, tu i tamo bijele kuće kao da su po njoj poškropljene, među njima vojne kontrolne točke: ovo je kontroverzna Makedonija koja se tek sada naseljava.

Ohrid! Nakon divlje vožnje kroz hrastovu šikaru i kišu odjednom se pojavilo plavo planinsko jezero, olakšanje u miru i spokoju. Na hridi podno razrušena dvorca, sjajan bijeli grad. No polovica kuća, prekrivenih limom, žalosno praznih okana zuri u vodu koja izvodi plesove. Pa ipak ću upravo u ovome mrtvom gradu prisustvovati ludom ciganskom plesu, zajedno s jednim njemačkim putnikom-lutalicom koji je u ovoj balkanskoj zabiti revno urlao svoje pjesme.



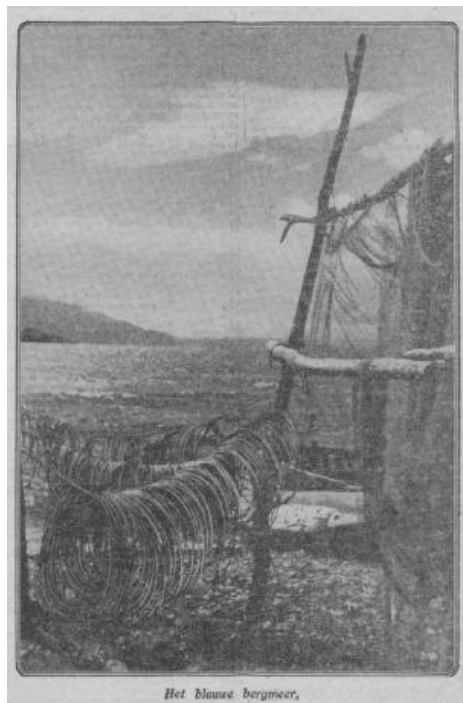
Na tržnici

Ohridski kolnik sastoji se od neravne kaldrme, koja je, čini se, postavljena kako bi se na rafiniran način pobrinula za ubojstvo cipela i uganuće gležnja. A navečer postoji samo jedan način kako je sigurno prijeći: hodati kao po jajima. Tijekom toga nečujnog plesa po jajima odjednom smo iza jednoga zida čuli piskavu glazbu klarineta svijetloga zvuka i teško udaranje bubnja. Uletjeli smo unutra kroz prolaz. Iza stakla s rešetkama vidjeli smo kako nejasne sjene plešu po zidu. Glazba je odjednom prestala, s kreštavim uzvikom i bučnim udarcem. Upali smo u kuću ili, bolje rečeno, u jedinu sobu koja je postojala u kući, visine dva metra, i netremice gledali u oduševljena lica tuceta Cigana i Albanaca, koji su prekriženih nogu sjedili oko ognja od panjeva. Dvojica

oznojenih lica zadihano su se naslajala na dimnjak. Odista smo bili dobrodošli. Čuli su Nijemca kako je pjevao, jedan od njih jutros mi je očistio cipele, pa je to bilo posve u redu. *Nemački, Holandès*, dobro je! Da smo Hotentoti ili Japanci isto bi bilo u redu. Što je skitnice briga za nacionalnost? Dobili smo crnu kavu u malim šalicama, skupljao se novac za pola boce rakije, koja se pomoću našega povećeg doprinosa pretvorila u cijelu bocu. A kad su svi popili četvrtinu nizozemske čašice glogovače i kada je Nijemac otpjevao jednu srpsku pjesmu iz svojega albuma s poezijom, s piščevim potpisom, adresom i svime ostalim, što im se jako svidjelo, i kad smo obojica glasno povikali „ajde“, „ajde“ kao znak da iznova započne ples, konačno su dvojica ustala. Glazba, dva

klarineta i bubanj, počinje s uvertirom. Najprije smo samo otvorili usta, jer smo se plašili da će nam bubnjići puknuti od snažnog trubljenja i bubnjanja kojime je odzvanjala ta mala rupa. Naša prva pomisao bila je: „Bolja bi svirala dva orangutana“; no polako smo u divljem, bučnom pištanju počeli prepoznavati nejasan ritam. Dvojica plesača su se ispruženih ruku uhvatila za ručni zglob i polako počela širiti krug kako bi napravili mjesto na tepesima ispred vatre, koja je njihove goleme sjene bacala po zidovima i tavanu.

Stajali su mirno: ušao je starješina i čučnuo na prazno mjesto pokraj vatre. Pozdravili smo ga poljupcem u ruku; vršcima prstiju dotaknuo je čelo i prsa i poželio nam dobrodošlicu uglađenim riječima. Iznova su se plesači šuljali u krug poput mačaka, jedan u čarapama, drugi bosonog, siv do gležnjeva od blata po kojemu je cijeli dan gacao. Zaustavili bi se uvijek iznova i jednom nogom mahali gore-dolje, kao da im nožni prsti opipavaju ritam plesa. Klarineti su vriskali još luđe; kljunasti usnici klatili su se amo-tamo kao da plesačima u lice žele pljunuti glazbu; svaki udarac bubnja odgovarao je njihovu srcu, kako bi ga smekšalo za promuklo preklinjanje u visokim tonovima: „Hajde! Ples! Hajde! Ples!“ I odjednom je ritam svladao njihove noge. Glazba je jačala i slabila, na svaka tri udarca u bubanj oglasili bi se timpani, nakon svaka tri koraka plesači bi klekali koljenima, najprije oklijevajući, potom s divljim



Het blauwe bergmeer,

Plavo planinsko jezero

pokretom glave unatrag. U slobodnoj su ruci imali prljave maramice kojima su mahali; njihova lica oblivena znojem počela su se sjajiti od „oduševljenja“; sad su pri svakom udarcu u timpane njihova tijela letjela prema natrag, kao da im je nešto prsnulo u križima, sve dok i glava s fesom, poput zrele, crvene voćke, nije završila u krilu jednoga gledatelja. I ponovno je tijelo poletjelo u uspravan položaj poput nagloga plamena; trubljenje klarineta prštalo je kao kiša od iskri; a ovaj ples ognja, svete ciganske vatre, završio je isto kao što je i započeo: odlučnim ljuljanjem bokova na jednoj nozi, dok je druga mašući tražila ravnotežu. Plesači su se potom spustili pred vatru i zatražili dinar za cigarete.

Bilo je već jako kasno kad smo napustili ovu miroljubivu sobu, koja je izgledala poput razbojničke spilje, i po neravnoj kaldrmi oteturali kući. Idućega dana naše smo „razbojnice“ ponovo susreli kao čistače cipela i cestare. Budući da u Makedoniji na svakih dvadeset kilometara bljeskaju bajuneti, Balkan je zemlja u kojoj se romantika Karla Maya budi tek za večernjega ognja...

A. DEN DOOLAARD

Pustolovine s Crnog Drima

Uz albansku granicu. Ohridski krčmar grdno se prevario.

„Vi biste pješice uz Abansku granicu?“, pitao je krčmar u Ohridu. „Oдавде do Skopja? Stotinu i pedeset kilometara? Nemate tamo što vidjeti; kamenje, jedan siromašan gradić, osim toga samo drače i korov. A ima i razbojnika. Bole vam je da pođete vlakom...“

Prasnuli smo u smijeh. 'Vlak' je bio uskotračna pruga što vijuga u nedogled i po kojoj zadihana lokomotiva, u narodu poznata kao 'čajnik', za sobom po planinama vuče dva stočna vagona s klupama brzinom od petnaest kilometara na sat, dvadeset i dva sata u komadu... Uvjerili smo krčmara da obožavamo razbojnike i drače, napunili naprtnjače kruhom i kobasicama i smjesta se uputili prema stjenovitom sjeveru, šuteći, satima, dok su nas vlastite sjene sustizale s boka...

Četiri sata kasnije bili smo kod stupića KM 25. Stajao je usamljen između tri trnovita grma, u hladnoj sjeni klanca kroz koji se Crni Drim, granična rijeka, probijao dvostruko brže od onog vlaka. Duboko smo uzdahnuli i slušali. Zvuk crne vode nije bio poput huke, ni poput jeke... bilo je to, naprosto, podsmijevanje.

Moj prijatelj je pokazao prema dolje. „Misliš li da nam se Drim ruga?“ rekao je ispod glasa.

Potvrдно sam kimnuo glavom.

„Je l' bi imao nešto protiv da naiđe neki auto, ili kakva razbojnička družina?“

Ali nikakav auto nije naišao. Stoga smo još malo slatko prezalogajili, još slađe porazgovarali i nastavili dalje. Na tu pustoš nismo čak mogli ni ravnodušno slegnuti ramenima, naprtnjače su nam bile preteške.

Ne, očito smo si drukčije zamišljali te opasne predjele! A još prije tri tjedna ovdje se dogodio razbojnički prepad! Gdje su ti krvoločni Albanci? Zašto barem malo ne zajodlaju?

Ubrzo ćemo shvatiti zašto. Jedan kamen se otkotrljao s uzvisine, pa još jedan, a onda pola tuceta. Pogledali smo naviše. Skupina vojnika miljela je nizbrdo. Nakon pet minuta veselo su sjedili u bijelo okrećenoj baraci srćući kavu. Uskoro je zašlo sunce, a kad smo htjeli krenuti, odlučno su nas spriječili s obzirom da su noćne šetnje uz granicu bez vojne pratnje bile strogo zabranjene. I tako se zbilo da su nas tek kasno navečer, zajedno s nekoliko praznih lonaca, iskricali pred kasarnom u neuglednom gradiću Debru.

* * *

Prvi stanovnik Debra kojeg smo sreli u mraku bio je crni, izgladnjeli psić što nas je cvileći pratio u našem obilasku turskih zalogajnica, prostorija s obveznim kositrenim loncima, nedokučivim brojem mirisa i nasmiješanim kuharom sa svilenim turbanom na glavi. Slijedeći svoju ustaljenu naviku, jurili smo uz lonce, podizali im poklopce i kušali iz svakoga; dok smo tako posjetili tri, četiri zalogajnice, već smo takoreći bili siti prije nego što smo se konačno smjestili u onoj s najvećim tanjurima.

Nakon što smo se za osamdeset centi obojica propisno najeli, otišli smo u našu jednako skupu hotelsku sobu, zapalili svijeću i rastvorili novinski papir s kostima koje smo ponijeli za našeg četveronožnog crnog prijatelja. Zama-hao je repom kao što zaleprša zastavica na automobilu. Ravni rub njegova mršavog trbušića polagano je postajao okrugliji da bi na koncu poprimio oblik nogometne lopte. Ni sekundu nakon što je oglodao zadnju kost, jadničak je potonuo u bezdan sna.

U rano jutro nas smo se troje zaputili na tržnicu. Kao iskusni posjetitelji tržnica, brzo smo pronašli posebnu lokalnu atrakciju, prodavača kolijevki.

Debarske žene su ugodne za oko. Odjevene su u crvenozelene pregače s resama od zlatnih niti, crvenozlatne prsluke sa zlatnom dugmadi i srebrnim vezom te lepršave bijele marame sa šest puta ponovljenim motivom zalazećeg sunca. Debarske žene su tamnopute i poželjne. No što se tiče pomlatka, u Debru i okolini ne vlada zavidna situacija:

prodavač zipki došao je na tržnicu sa smo dvije kolijevke, a pri odlasku drhtavom je rukom tovario tri komada na svog sivog magarčića koji je nepopustljivo pokušavao doprijeti do ukusne drače...

Ali ruke mu nisu drhtale od srdžbe. Jedna je seljanka plačući došla vratiti kolijevku. Djetence je u njoj ležalo samo dva dana, a sada, jadno, leži u drukčijoj kolijevci, koja se ne ziba, koja nepomično stoji duboko u zemlji, pola metra ispod ljiljana, u podnožju tmurnih Albanskih Alpi iznad kojih su se prijeteći valjali gusti, crni oblaci.

Trgovac je bio meka srca, odmah je ženi šutke vratio novac; pri tovaranju je imao grdne muke s čvorovima konopca, no možda je to bilo zato što je magarac neprestano nastojao doći



De wiegenkoopman in Debar.

Prodavač kolijevki

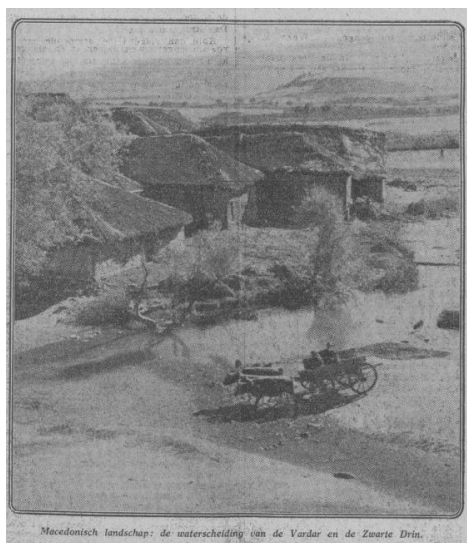
do one ukusne drače. A ženine suze nisu prestajale teći po crvenozlatnom prsluku koji je i dalje veselo blistao.

Tržnica kao da je odjednom izgubila svoj sjaj, pa kad smo dobili izvrsnu ponudu za prijevoz trošnim kamiončićem dvadeset kilometara dalje na sjever, odmah smo se ukrcali i uvalili među vreće brašna. Još jedna nezaboravna vožnja: pri drmusanju po kaldrmi otpadali su komadi razbijenog stakla na vjetrobranu, a vreće su se tako tresle da smo svakih dvadeset metara sjedili u oblaku brašna. Odjednom smo osjetili težak vonj, kamion se uz trzaj naglo zaustavio; uhvatio sam se za revolver: jesu li to razbojnici? Samo masna svjećica, i to upravo pokraj sumpornog izvora. Nakon pet minuta iznenada su uz snažan prasak pukle dvije gume; popravak će vjerojatno potrajati pola dana, znači: opet pješačenje!

Dok se spuštao prvi sumrak, zadihano smo se uspinjali prema nekom selu što se poput šarene poštanske marke prilijepilo uz strmu padinu nad dolinom. I u trenutku kad smo u svratištu napali posljednje krilce neobično slasne planinske kokoši, dotrčao je krčmar blijed kao krpa vičući: „Gospodo, mesec ne dobro“. Što će reći: „Gospodo, s mjesecom je loše!“

Odjednom smo se sjetili da je bila predviđena pomrčina mjeseca i pojurili smo van. Točno: mesec je bio žarko crven i tanak poput mačje pandže. Cijelo selo se uzbudilo, svratište se napunilo ljudima, svi su se došli smiriti alkoholom, a kad je, da stvar bude gora, pao jedan komet, žene su počele vrištati, jer zacijelo je stigao taj čas: mesec će se raspuknuti, a Zemlja, naravno, također; jer prema riječima komandanta stražarnice, mesec je bio četrdeset puta veći od Zemlje, a da smo se usudili proturječiti takvom autoritetu, to bi nam se pripisalo kao smrtni grijeh!

Činilo se kao da su pijetlovi dvostruko glasno zakukurikali kad su vidjeli da se sunce, kao i uvijek, popelo na svoje mjesto. Opet smo se zaputili u nepoznate planine, s ravnodušnošću skitnica koji nikad ne znaju gdje će spavati. Pred sumrak smo se već pomalo počeli brinuti, dolina se sužavala u strmu klisuru, a nad ledenom, uzburkanom vodom zviždeći je hujao još hladniji vjetar. Niti se vidi kuće, niti se čuje pijetla, samo stijene koje nam se smiju u lice. No nakon pet minuta iznenada smo se našli 'kod kuće'. Pod jednom stršećom stijenom smjestila se neka karavana. Tegleća marva drijemala je sa strane, vreće žita stajale su uza stijenu, trojica muškaraca već su spavala, četvrti je pružao ruke prema slabašnoj vatri nad kojom je nešto tiho ključalo u kotliću. Iza stijene je bila stražarnica: vojnici, oružje, mitraljez, pokazivanje putnih isprava, uobičajena gnjavaža. No srdačno su nas pozdravili, ponudili nam vruću kavu i dali nam svakom slamaricu. Preko raspršene vojske prvih zvijezda prelazila su tri duguljasta oblaka prema bistrime mjesecu. „Sutra će kiša!“ poviče zapovjednik; pa iako nakon onog događaja s pomrčinom nismo imali previše povjerenja u predviđanja zapovjednika karaule, ovaj je imao pravo.



Macedonisch landschap: de waterscheiding van de Vardar en de Zwarte Drin.

Makedonski krajolik: između Vardara i Crnog Drima

Nakon što smo oglodali pečeni kukuruzni klip, odjahali smo u pljusak. Karavana je raspolagala s dva teretna konja na kojima će prenositi vreće cementa s tržnice u Gostivaru kamo se zaputila, i čestiti Makedonci u širokim smeđim kabanicama čudom su se čudili da se već nismo popeli u samare. Tako je počeo predivan, iako pomalo bolan put po planinskoj pustoši, jer su prečke samara bile nemilosrdno tvrde, stremene je koristila samo gospoda, a na putu su bile stijene, lokve, zatrašujuće klizave padine i crvena, masna zemlja, snijeg, magla, kiša i deset minuta toploga sunca za kojima su svi još dugo nakon toga uzdisali... No mi smo pjevali, budili smo jeku u kišom

okupanim šumama i vučjim zavijanjem zbunjivali magarce u sporim karavanama koje su se vraćale s tržnice.

Uz rub polja opijuma, pokisla dječica i starci upaljenih očiju nudili su za dinar na konac nanizane pečene kestene, tako da je svaki konj ubrzo dobio jestivu ogrlicu. Pjevajući i žvačući prolazili smo kroz ledeno jutro i između svaka dva kestena grijali promrzle ruke na toplim konjskim vratovima.

A doista smo se zagrijali tek u Gostivaru. Čestiti kovač kao da se uopće nije iznenadio kad su mu u radionicu upala dva do kože mokra tipa i stala se smjenjivati na mjestu raspirivača vatre, što je, izgleda, u Makedoniji uobičajeni način za sušenje. I nakon što smo obojica pola sata pumpali mijeh u oblaku pare što nam se dizala s tijela, bili smo nagrađeni juhom od luka i cigaretama! Albanska je granica ležala za nama; nedvojbeno smo se slagali u tome da se ohridski krčmar grdno prevario.



III SARADNJA I OPSTRUKCIJA



III SARADNJA & OPSTRUKCIJA

Priznavanjem Jugoslavije kao suverene države i uspostavljanjem punih diplomatskih odnosa, otvoren je put za svestranu političku, ekonomsku i kulturnu saradnju. Holandski ministar inostranih poslova izjavio je poslaniku Milojeviću da se zapravo radi o kontinuitetu odnosa jer je za njegovu vladu ujedinjenje „naroda sa tri imena proširenje Srbije“³⁰. Holandija je naime preko svog specijalnog izaslanika barona Van Zajlen van Nejevelta³¹ priznala Kraljevinu Srbiju još 4. juna 1882. godine.

Međutim, već na samom početku odnosa s Kraljevinom SHS došlo je do incidenta zbog kojeg su odnosi privremeno prekinuti. U pitanju je bio slučaj holandskog počasnog konzula³² u Kraljevini Srbiji, B. Rapaporta, inače austrijskog državljanina. Srpska vlada je još od 1912. imala neoborive dokaze da je Rapaport bio umešan u špijunsku aferu. Izveštaj o njegovoj kompromitovanosti prosleđen je holandskom poslaniku u Bukureštu, s očekivanjem da će Rapaport biti opozvan. S opozivom se očigledno oklevalo jer on nije stigao ni kad je izbio Prvi svetski rat pa je srpska vlada internirala Rapaporta zbog sumnje da je bio u dosluhu s Austrijancima. Rapaport je ovo demantovao, što se vidi i iz njegovog pisma novinaru Hosinusu de Vohtu. Holandija je po svoji prilici zbog nekih Rapaportovih zasluga smatrala za nužno da ga štiti i tako je novoimenovani holandski poslanik u Beogradu, M.G.D. Advokat (*M.G.D. Advocaat*) tražio izvinjenje jugoslovenske vlade za Rapaportovo interniranje. Vlada je odbila i da primi zahtev – zbog skandaloznog i neprimerenog tona – a kamoli da se izvini. To je, dakle, bio povod zahlađenju i prekidu odnosa decembra 1920. godine.

Put ka ponovnom uspostavljanju odnosa prokrčili su jugoslovenski poslanik u Švajcarskoj, M. Jovanović, i njegov holandski kolega u Bernu, koji je bio blizak prijatelj Karnebeka. Puni diplomatski odnosi uspostavljeni su u proleće 1922, a za holandskog poslanika u Beogradu imenovan je K.D. Shuler tot Persem³³ koji je svoje akreditive predao 15. oktobra 1922.

30 vidi prilog Milutina Miloševića u zborniku *Diplomatija*, 2012:596.

31 Robert van Zuijlen van Nijevelt (1859-1911), sin holandskog poslanika u Carigradu, odbranio je 1883. na Univerzitetu u Utrehtu doktorsku disertaciju pod nazivom „Karlovački mir“ (*De Vrede van Carlowitz*) Vidi: Novaković-Lopušina 1999: 123-124

32 Holandski poslanici akreditovani u Beogradu bili su naime od 1899. godine (kada su odnosi uspostavljeni na tom visokom nivou) pa sve do 1920. sa sedištem u Bukureštu. Srpski poslanici akreditovani u Holandiji imali su sedište u Londonu. Prvi je bio Čedomilij Mijatović, dok je Milojević bio prvi poslanik sa sedištem u Hagu.

33 Christiaan Dirk Schüller tot Peursum (1883 – 1983). Ovo postavljenje imalo je svojih razloga: njegov deda, K.L. Shuler tot Persem (Christiaan Lodewijk Schuller tot Peursum, 1813-1860) bio je čuveni holandski publicista i prevodilac, doktor pravnih nauka i državni pravobranilac, koji je 1849. prepevao „sa srpskog originala i u istom metru“ (kako sam navodi) pet srpskih lirskih narodnih pesama (Novaković-Lopušina, 1999:138).

Osim primera opstruisanja odnosa kao i negativnih, ciničnih natpisa o Jugoslaviji (kakvi su bili Nejpelsovi), postoje i mnogobrojni primeri saradnje i divljenja za pozitivna dostignuća mlade države. Veoma važan segment odnosa predstavljala je kulturna saradnja koja je krajem druge decenije diplomatskih odnosa dostigla vrhunac poklanjanjem reprezentativnih dela savremene holandske umetnosti Muzeju princa Pavla (kasnije Narodnom muzeju) kao i organizovanjem izložbe savremenih jugoslovenskih umetnika u muzeju Stejdelek (*Stedelijk*). Čuveni holandski pesnik i likovni kritičar Jan Engelman posvetio joj je zapažen članak a za potrebe kataloga izložbe kao i monografije o savremenoj jugoslovenskoj umetnosti preveden je na holandski uvodni esej Milana Kašanina. Ovaj naš čuveni likovni kritičar dobro je poznao holandsku i flamansku umetnost, i za potrebe Muzeja princa Pavla više puta je boravio u Nizozemlju radi odabira slika za muzej. U tome mu je pomagao između ostalih jugoslovenski počasni konzul Meinard Merens. Sačuvano je jedno Merensovo pismo iz 1931. godine o nameri poklanjanja jednog od najnovijih dela Pita Mondrijana kao i petnaestak dela drugih modernih slikara muzeju u Beogradu.

Ko i šta je gospodin Nejpels

Partijski kolega nam piše:

Ko i šta je gospodin Nejpels?

Rekao bih da je gospodin Nejpels, koji se kao dopisnik lista *Handelsblad* ubi trudeći se da, pre svega iz inostranstva, ospe paljbu na naše drugove i revolucionarni pokret, isti onaj o kom se na čudan način pričalo na početku rata. Kupio je između ostalog zemlju u Blarikumu (*Blaricum*) i sagradio vilu u ulici Vlihveh (*Vliegweg*). To ne bi bilo ništa neobično da njegov čudan stav nije dao povoda za ozbiljne sumnje.

Pod vile bio je od teškog betona, kao i sportski teren iza kuće, dok se pored njegove kuće uzdizalo brdo, čvrsto nabijeno i prekriveno travom, sa kog se mogla posmatrati čitava okolina.

Pored toga, posetila ga je nekolicina Nemaca s kojima je bančio i pijančio. Tako da je bilo neizbežno da ljudi počnu da doživljavaju gospodina Nejpelsa kao nemačkog špijuna.

Ako smo dobro informisani, bila je čak uvedena i istraga lokalnih vlasti. Što naravno nikako ne znači da bi takva istraga bila sprovedena s ozbiljnim namerama i na ozbiljan način.

Gospodin Nejpels na kraju ipak nije opasan za kapitalistički poredak, a tih dana je naša vlada, naša holandska vlada, više nego ostale zemlje morala da vodi računa o Nemačkoj.

Ostali upućeni su tvrdili da je gospodin Nejpels kao moderan lopov bogatstvo stekao špekulantskim poslovima tokom rata.

Bilo kako bilo, treba da je jasno da je gospodin Nejpels, dopisnik *Handelsblada*, avanturista, koji je sebi zadao životnu misiju, naravno ne za džabe - očigledno ima dara za te stvari - da pomogne da se pobedi proletarijat koji se sprema na revolucionarnu borbu.

Dakle, piskaralo najprezrenije sorte.

Sad jedan mađarski socijal-demokrata piše iz Beča listu *Het Volk* tako odvratnu i prljavu priču, da jedva možemo da poverujemo u nju. Ona svedoči o načinu na koji su se dva holandska dopisnika, gospodin Nejpels iz lista *Algemeen Handelsblad* i gospodin Hološi (*Hollosy*) iz lista *Maasbode*, gore nego probisveti Robert i Bertram³⁴, pojavili pred mađarskim vrhovnim rabinom, zloupotrebivši poverenje tako što su izokrenuli njegove reči i potpomogli iza-zivanje pogroma.

Het Volk nam prenosi kakav je tip taj Hološi. Počujte samo:

Dopisnik klerikalnog lista *Maasbode*, pokršteni mađarski Jevrejin, koji je,

34 Skitnice i lopovi, glavni junaci istoimenih romana Rafaela Verhulsta (*Rafaël Verhulst*).

kako se čini, predstavljajući se kao strani Jevrejin, uspeo da stekne poverenje vrhovnog rabina i naveo ga na iskrene, ali neoprezne izjave, te ih preneo pogromašima, poneo se ukratko kao jedan pokvareni agent provokator.

U vezi s ovim gospodinom Hološijem treba još pomenuti da je tokom Mađarske Sovjetske Republike bio u službi Bele Kuna (*Béla Kun*), radio je za njega kao kurir između Holandije i Mađarske, morao je da prenosi velike sume novca (više od 200.000 kruna) u Holandiju, i kada je prelazio čehoslovačku granicu javio je Budimpešti da mu je novac oduzet, u čemu naravno nije bilo ni trunke istine.

Ako je verovati porukama koje pristižu iz Mađarske i ako one nisu lažne ili iskrivljene, gospodin Nejpels sada na diskretan i suzdržan način pruža potporu špijunaži i provokacijama koje je sprovodila ova fina gospoda.

Možemo se zapitati da li uz dostojanstvo i čestitost jednog holandskog novinara idu takve usluge denunciranja i izmamljivanja, a pogotovo u službi jedne tako krvave i gadne vlade kao što je Hortijeva. Čak i da je vrhovni rabin Lev (*Löw*) zaista izrekao teške reči o Mađarskoj i o Hortiju, zar ne bi imao razloga za to, kao predstavnik tragično maltretiranih, svuda u javnosti prebijanih i psovanih Jevreja?

Eto naših pravih protivnika i vidi se opet kakvim se tipovima ljudi buržoazija služi. To su avanturisti, ništa drugo. A *Het Volk* bi mogao da razmisli o tome da su i oni sami krivi, time što su preuzeli prljave laži takvih ljudi.

Otkrića lista *Handelsblad* koje je *Het Volk* preuzeo s očiglednim zadovoljstvom još su nam u svežem sećanju.

Revolucionarni pokret mora da se naoruža protiv Nejpelsove sorte. Ti podlaci su spremni na sve, sve najgore.

B. RAPAPORT³⁶

Pismo Hos. de Vohtu

Cenjenom i poštovanom gospodinu Hos. de Vohtu, piscu i novinaru,

Amsterdam, 16. mart 1916.

Veoma cenjeni gospodine!

Najpre da Vam se najlepše zahvalim na svesrdnom interesovanju koje pokazujete za mene i moju porodicu, a povodom mnogobrojnih neprijatnosti koje smo u poslednjih 16 meseci morali da istrpimo od strane Srba uprkos naimenovanju za konzula Nj. V. presvetle kraljice Holandije i uprkos egzekvaturi Petra I.

Shvatam da Vi, kao čovek od pera i kao publicista, želite da čujete istinu o trenutnom stanju u Srbiji, a posebno u Beogradu. Pogotovu kada se ima u vidu da je štampa Antante nedavno širila besramne glasine o stanju u Srbiji uopšte, a posebno u Beogradu. Bitno je da znate da se sve te tlapnje, koje imaju za cilj da pre svega u neutralnim državama stvore pogrešne predstave, zasnivaju na čistim izmišljotinama, a kako se Vi, cenjenji gospodine, kao značajni publicista interesujete za to, treba da čujete čistu istinu koju mirne savesti možete da iznesete u javnost:

U područjima Srbije koja su okupirale pobedonosne austrougarske trupe vlada red, mir i spokoj kao nikad do sad. Siroti, čestiti Srbi koji su se, zavedeni pogrešnom huškaškom politikom, u slepoj pokornosti borili protiv svog najmoćnijeg suseda s neopisivom hrabrošću i neustrašivošću, sad proklinju svoje lažne proroke, srećni što sada pod okriljem austrougarske monarhije mogu da se nadaju boljoj budućnosti.

Činjenica je da u Srbiji vlada velika beda i jad. Ali krivicu za to ni u kom slučaju ne snose austrougarske trupe koje su zatekle opljačkane prodavnice, razorena sela, prazne ambare, spaljene magacine itd. itd. Sopstvenim očima sam video kako srpske trupe u Prokuplju tokom kobnog povlačenja pljačkaju srpske dućane!

Ublažavanje ovog jada i bede, potiranje nestašice i siromaštva, upravo to je jedina težnja austrougarskih vlasti, pri čemu zanemaruju i isključuju svaku

³⁵ U spomenutom arhivu se nalazi i predlog da se Rapaportova ćerka predloži za medalju holandskog Crvenog krsta. Ona je, naime, tokom rata uspešno zbrinula ranu prestolonasledniku Aleksandru.

³⁶ Pismo je napisano na nemačkom.

politiku. Narod se podstiče na čestit i pošten rad; daju im se na raspolaganje usevi i poljoprivredni alati; siromašnima i ugroženima deli se besplatno brašno; državnim činovnicima se isplaćuju njihove plate i penzije, a radnicima se pruža prilika da pristojnim radom izdržavaju sebe i svoje porodice.

Austrougarska vojna uprava se osim toga trudi da sve opet dovede u red kako bi se trgovina i saobraćaj unapređivali i trajno razvijali. Građevine oštećene usled poslednje očajničke odbrane grada Beograda osposobljava Građevinsko odeljenje; nakon skoro četvorogodišnje pauze ponovo su otvorene škole, a zapuštena omladina dobija obrazovanje i nastavu na maternjem jeziku; električno osvetljenje, tramvajski prevoz i opštinska uprava, na čije čelo su stavljeni bivši srpski ministri i drugi srpski zvaničnici, funkcionišu besprekorno pod nadzorom austrougarskih vlasti tako da svuda vlada živost i užurbanost.

U Beogradu izlaze dnevne novine, „Beogradske vesti“, u dva izdanja, jedno na jeziku zemlje a drugo na nemačkom. Ovaj list, koji ima izvrsno uredništvo, sledi jedan jedini cilj, a to je da obrazuje i prosveti čitalaštvo, kao i da vida rane koje je hrabrom, visokonadarenom i marljivom narodu naneo rat veštački izazvan huškačkom politikom. Razume se samo po sebi da se narod istinito izveštava o svim dnevnim događanjima, tako da se necenzurisane objavljuju čak i vesti iz glasila Antante.

Karakteristično je da su austrougarske i nemačke trupe nedavno priredile dobrotvorni koncert za beogradsku sirotinju čiji je prihod iznosio skoro 5.000 kruna.

Istaknuti Srbi su mi bez uvijanja kazali da bi se smatrali srećnima ukoliko bi pod austrougarskom vlašću mogli da služe dobrobiti naroda.

Ovo je sušta istina o trenutnoj situaciji u Beogradu, gde rat skoro da se više ne oseća. Samo česti susreti sa zgodnim austrougarskim oficirima, otresitim vojnicima i mnogobrojnim ruskim i srpskim zarobljenicima sjajnog izgleda podsećaju na to da se nalazimo u ratnom području.

Povodom Vašeg predmeta sam Vam pisao 5. juna 1914. pod brojem 130/500 verujući da ste već primili Vaše odlikovanje Svetog Save IV. Sada se naravno ništa ne može učiniti, ali Vi slobodno možete da nosite beloplavu traku. Od Vas nisam otad primio nikakvu vest.

Uz izraze mog najdubljeg poštovanja,

Vaš odani konzul

B. Rapaport

Diplomatski incident

Povodom diplomatskog incidenta s Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca, koji je ovih dana iznenada izbio — nakon što je skoro šest godina takoreći tiho tinjao — već sada moramo javno izneti par zapažanja kako bi nam bilo lakše na duši.

Ovim povodom je u građanskoj štampi — socijalsocijalističkoj, umešanoj naravno i u ovaj slučaj — prilično negodovano zbog „tajne“ diplomatije. I zaista: pravi je primer istinske, staromodne, tajne diplomatije, kada neki narod jednog lepog dana, pukom slučajnošću, dođe do saznanja, da su „diplomatski odnosi“ s nekim drugim narodom — ili radije nekom drugom vladom — tek tako raskinuti ili barem suspendovani, prekinuti, ili kojim već drugim „diplomatskim“ terminom gospoda iz sveta diplomatije žele da označe ovo stanje.

Toliko „narod“ sad već zna, iz iskustva mira poslednjih 6 godina, da jedan ovakav korak, sam po sebi u potpunosti nevažan i bez ikakve težine za bilo koga na svetu, osim za samu tu gospodu, kao što je privremeno ili na neodređeno vreme otpuštanje dvojice gospodina, koji pripadaju cenjenom društvu, može biti uvod u katastrofu, u poređenju s kojom su sve ostale katastrofe koje priroda u par vekova može da saspe na neki narod, potpuno beznačajne.

„Prekid“ diplomatskih odnosa može u roku od par dana da izazove smrt stotina hiljada, miliona ljudi, pustošenje, more neizmerne bede.

Toliko „narod“ danas zna.

To što u sporu između vlade holandske kraljice i kralja Srba, Hrvata i Slovenaca, nemamo posla sa slučajem uporedivim sa ostalima koje je „narod“ u Evropi od jula 1914. godine s jezom preturio preko glave, ne utiče mnogo na ozbiljnost činjenice, da su i kod ovog incidenta, koji liči na te strahote koliko burleska na tragediju, *metode* tajne diplomatije starog stila ostale u potpunosti iste.

Ali ono što prevashodno treba da privuče našu pažnju kod ove priče, nije toliko „tajnovitost“ vlade, koliko gospodina Laudona (*Loudon*), od koga je stvar počela, i njegovog naslednika Van Karnebeka (*Van Karnebeek*)³⁷, kao i ravnodušnost holandskog građanskog javnog mnjenja, zbog kojeg je ova tajnovitost u tolikoj meri jedino i bila i ostala moguća.

Jer, u tom pogledu je ovde u zemlji vanredno, ali i jako opasno stanje.

Nigde — slobodno možemo reći — ni u jednom građanskom parlamentu na svetu, ni u jednoj od država kojom vlada građanski parlament, a zna se, da njih najzad i nema tako mnogo, ali ih ipak ima određen broj u zapadnoj Ev-

37 Jonkheer Herman Adriaan van Karnebeek (1874-1942), holandski političar, ministar spoljnih poslova 1918-1927.

ropi, gospodi s odeljenja za spoljne poslove njihovi poslići nisu tako u potpunosti povereni da ih obavljaju sa drugom gospodom, kao da su u pitanju privatna posla. Nigde nije — u parlamentu ponajmanje — manje kontrole, manje ineresovanja, manje znanja, manje pažnje za to što ova gospoda čine ili ne čine. Nigde, u tim zemljama u kojim vlada građanski parlament „Spoljni poslovi“ nisu toliko nedodirljivi.

Otkako u parlamentu sedi poneki revolucionar, to je takoreći postalo još ja-snije. Mi smo bili ti koji su zbog prirode čitave naše politike, od našeg ulaska u građanski parlament pa nadalje, tamo, iznova i iznova u prvi plan iznosili ili pokušavali da iznesemo pitanja spoljnopoliitičke prirode. Ali smo pri tome uvek iznova videli kako je ovaj naš nastup činio građanske stranke takoreći još suzdržanijim, još uplašenijim da će pomoći u otkrivanju i prenošenju sve-tih tajni Spoljnih poslova, koje je bivši haški gradonačelnik na sveštениčko svečani i krajnje korektni način više nagoveštavao nego imenovao, iz sakralne (svete) atmosfere ministarstva u profani žamor Skupštine i Javnog Mnjenja. Još jače nego pre — dok je još postojala jača građanska opozicija, spremna i da vlada — u Donjem domu sada vlada izvesno oklevanje da se učestvuje u kritici ovog Nedodirljivog, a SDAP³⁸, koja je najjača opoziciona stranka, u potpunosti je izgubila pravo i ugled da u tom pogledu zauzme drugi stav i drugu poziciju, između ostalog, već i činjenicom da je dopustila da se podrži generalna skupština na kojoj se raspravljalo o odnosu s Belgijom, i činjenicom, da je Tulstra³⁹ član Komisije za spoljne poslove iz skupštine, koja je parodija na ono što bi takva jedna komisija mogla da bude i što u inostranstvu ponekad i jeste.

Kada je Shaper (*Schaper*), u sredu došao u skupštinu da razreši tog Van Karnebeka, iznenadnom izjavom, očigledno kako bi sprečio da bude dozvoljena interpelacija Vejnropa (*Wijnkoop*) — parlamentarna pristojnost bi naravno nalagala, da predsedavajući obavesti Vejnropa o ovoj iznenadnoj nameri, nakon što se dan pre o tome ništa nije znalo, ali parlamentarna pristojnost je za predsedavajućeg katoličke vlade naspram komunističkog delegata naravno suvišna — kada je Shaper onda tom prilikom ponovo na svoj prost i nepromišljen način došao da nešto prigovori o „odgovornosti“, koju je i on sam želeo da snosi, ali koja mu onda mora biti i omogućena, tada je zaboravio, da ni najmanje nije *njegov* stav ni stav *njegove* partije, taj zbog koga su diplomate u Hagu jedan za drugim postale tako neobično „zatvorene“ i počele da dižu dreku.

Uzgred, ovo i nije bilo najpreče, što je građanin Shaper, kao i uvek spreman za vlast, ovom prilikom želeo da progura. Ovo je pre bilo osiguranje, da vlast

38 Socijaldemokratska radnička partija (*Sociaal-Democratische Arbeiderspartij*)

39 Pieter Jelles Troelstra, holandski advokat, novinar i političar.

njega, svog spremnog slugu, koji joj može biti potreban u konfliktu s inostranstvom, onda mora i da stavi u situaciju da svoju podršku pruži tako da vlast ima nešto od toga, naime tako da on, Shaper, bude „obavešten“, i dakle da, sa određenom izvesnošću, može da ubedi narod, koji njega, Shapera, sluša, da stane na stranu vlade.

Građanin Shaper se, drugim rečima, predstavio Vladi kao voljni sluga, ali je priželjkivao, da primi instrukcije, koje svaki službenik ima pravo da traži, kada mu šef u opasnim i delikatnim trenucima da neki, za posao ključan, zadatak.

Građanin Shaper nije uradio ništa drugo do podsetio na ulogu, koju su on i njegovi prijatelji 1914. godine tako dobro obavljali, uloga zbog koje su se, baš kao i njihove kolege patriote u drugim evropskim zemljama, učinili vrednim večne zahvalnosti čitave buržoazije. To je naime uloga „ljudi od narodnog poverenja“, bez kojih Vlast ne bi mogla da pozove u pomoć veliku većinu naroda, uključujući i radnike, koji su se uzdali u Shapera i kompaniju.

Postavio je samo, skoro preklinjući, ovaj uslov: onda nas ipak obaveštavajte. Ipak, ovde odmah dolazimo do srži stvari, do razloga, zašto se ova Vlada, kao i prethodna, u spoljnim temama s takvim uživanjem skriva pod velom tajne. A razlog je u tome što zna kako da, u istinski kritičnim trenucima, kada se radi o istinskoj celini državne moći, protiv „inostranstva“ mobiliše sve fizičke i duhovne snage, kojima jedan narod raspolaže, da zna da može da računa na podršku, uprkos ponekoj primedbi, svih elemenata, koji stoje na dnu građanske države, postojećih državnih institucija, Kapitalizma i Privatnog Poseda. Takođe i na podršku SDAP-a.

To dobrim delom objašnjava njenu nadmoć prema kritici njene *spoljne* politike, koja je u tako oštroj suprotnosti s osetljivošću na kritiku svih aspekata *unutrašnje* politike, da čak ni militarizam nije isključen.

Nisu sami *Spoljni* poslovi nedodirljivi deo vlade, ove naše holandske države, koja spram inostranstva ima moć od značaja, mnogo više zbog moći svog bankarskog i trgovačkog kapitala, mnogo više zbog svog kapitalističkog bogatstva, nego zbog svojih, kao što je poznato, skromnih materijalnih (vojnih) sredstava moći.

Upravo ovaj specifični karakter naše zemlje i njene vlasti, njihov karakter veće novčane nego vojne moći, spoljnim poslovima daje pečat, koji se drugde ne sreće.

Ovaj karakter jasno izlazi na videlo u zapažanju koje najbolje daje perjanica lista „*Het Handelsblad*“ o postupanju povodom incidenta u skupštini:

Gospodin Elaut (*Elout*) pita: Da li će holandska Vlada iz ovog slučaja izvući pouku, da nešto manje popustljivo i nešto manje uljudno nastupa napram vlasti kao što je srpska, koja ovaj način ophođenja, ovu uljudnost, ovaj nastup

haškog gospodina, u svojoj slovenskoj i balkanskoj neotesanosti, u celini ne razume?

Kog vraga, pita čovek iz velikih berzanskih novina, naša Vlast, predstavница jednog od najbogatijih naroda na svetu, koja iza sebe ima stotine i hiljade miliona holandskog bankarskog kapitala, u poređenju s kojim je čak i nekada moćni nemački bankarski kapital sada propali poslić, ta vlast mora mirno da sedi i pruža šapu i bude pristojna prema nekoj vlasti sa Balkana koja je suviše siromašna da bi i svoje sopstvene zgrade malo okrečila i koja je bogata samo vaškama, lopovima i bezvrednim papirnim novcem?

Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca — istina je — bogatija je vojnicima i ljudstvom nego parama. Da se nalazi na našoj granici, a ne na nedostupnoj razdaljini, plemeniti berzanski funkcioner bi možda smanjio ton. Ovako sebi može da priušti da poštovanu publiku holandskih brokera i rentijera po staroj otadžbinskoj tradiciji razgaljuje pričama, koje novinar Nejpels, koji je mnogo proputovao, ali ipak ostao pravi Holanđanin, širi, o telesnoj i duševnoj nečistoti i ništavnosti svih tih sitnih naroda koji se muvaju tamo po istoku Evrope i na Balkanu. Grci su sledeći na redu da ih ovaj gospodin špijunira!

Način na koji je srpski incident našao svoje privremeno razrešenje u skupštini, podjednako je tipičan za naš parlament, a posebno za SDAP, kao i Shaperove reči nakon Van Karnebekove izjave.

Vejnkop, koji, kao što je već rečeno, nije mogao da zna, da bi Van Karnebek mogao nešto „izjaviti“ i koji je stigao tek kada je debata o ovoj „izjavi“ već bila prošla, odbio je naravno da povuče svoj zahtev za interpelacijom! Vlada bi na taj način uspela, da sve interpelacije unapred učini nemogućim tako što će pružiti „privremeno“ — tj. baš onda kad njoj odgovara — „informisanje“, naravno onoliko koliko smatra da je primereno, nakon čega bi skupština, zatečena i pod utiskom, morala da se pomiri s tim informacijama.

Niko, ko još nije spreman da u potpunosti digne ruke od prava građanskog parlamenta zarad imperijalističkog prekoračenja ovlašćenja od strane jedne vlade koja je direktno odgovorna bankarskom kapitalu, se naravno ne bi pomirio s tim, da pod ovim okolnostima ne pokuša da istraje u svojoj interpelaciji.

Ipak, skupština je velikom većinom odbila interpelaciju!

Od SDAP-ovaca, koji su bili prisutni, samo su dvojica, Jan ter Lan (*Jan ter Laan*) i Dajs (*Duys*), imali toliko sluha za prava parlamenta, da su glasali za.

Ostatak klike glasao je protiv.

Možda je dobro ovde još jednom pribeležiti njihova imena, kako bi radnici videli koja sve najosnovnija i najjasnija građanska prava završavaju u rukama ovih narodnih predstavnika!

Protiv dopuštanja interpelacije glasali su: gospoda De Jonge (*De Jonge*), Ruhe (*Rugge*), Hermans (*L. M. Hermans*), Shaper (*Schaper*), Albarda (*Albarda*), Van

Zadelhof (*Van Zadelhoff*), Brautiham (Brautigam), Hihenholtz (*Hugenholtz*), Sanes (*Sannes*), Ter Lan (*K. ter Laan*) i Audehejst (*Oudegeest*).

Da, i Audehejst, protiv koga je baš ovih dana njegov partijski ogranak, koji ga je doveo u skupštinu, pokrenuo oštar postupak, kako bi od njega zahtevali da svoj mandat, koji uopšte ne ispunjava, ipak radije stavi na raspolaganje proleterima Severnog Brabanta, jer on očigledno ima bitnija posla.

Sad se vidi: težak je skupštinski posao, s vremena na vreme, ponekad i za Šefa žute sindikatske internacionale. Barem može tamo da služi kao glas koji će pomoći da se uguše komunističke interpelacije!

Uzgred, interesantno je primetiti da se među onima koji su glasali protiv Vejnkopove interpelacije nalazi i razna gospoda, koja bi sebe u određenim prilikama rado uračunala u „levi“ element frakcije i u kojima naivne duše vide ili su videli jezgro „Nezavisne stranke“ koju i ovde u zemlji još treba osnovati, koja bi započela povlačenje iz Druge internacionale, kako bi na kraju našla međunarodnu osnovu sa drugim „Elementima centra“ da bi s Komunističkom internacionalom pregovarala na osnovu odnosa jednakih moći!

Takvim stavom se ova gospoda, među kojom se na Ruhea i Van Zadelhofa upućuje prstom, ipak pokazuju sposobnim da kadgod dignu glavu ispod Shaperovog jarma!

I u ovom glasanju naravno opet postoji jedan element koji je nama u potpunosti jasan. Isti elementi, kojima je još u utorak, kada je bilo pitanje da li će dati glas protiv postupka podoficira Van Vejka, gde su bili suočeni sa teškom odlukom da se redom izjasne za ili protiv odbrane (građanske) otadžbine, nedostajalo hrabrosti da prate primer istinskih reformatora i glasaju protiv Van Vejkovog postupka, dakle za odbranu otadžbine, isti elementi, koji su se tada radije delom odrekli svojih glasova, zalupili vrata za sobom, *sada su glasali za Vladu i za volju građanske većine po jednom mnogo ozbiljnijem pitanju.*

Iz ovoga se opet jasno vidi, kako stoje stvari sa tzv. „levom“ opozicijom u SDAP-u, tim elementima od kojih bi se još možda i moglo očekivati da će prihvatiti presudu, koju su pozivnici Konferencije „Elementa centra“ u Bernu tek doneli, o tzv. „Drujoj internacionali“, čiji su oni i dalje deo.

U manifestu „Pripremne konferencije“, u ime nezavisne Socijaldemokratske partije Nemačke, Socijaldemokratske radničke partije Austrije, Socijaldemokratske partije Francuske, nezavisne Radničke partije Velike Britanije, Socijaldemokratske radničke partije Rusije, Socijaldemokratske partije Švajcarske i nemačke Socijaldemokratske radničke partije Čehoslovačke, o tzv. „Drujoj internacionali“ stoji sledeće:

„Druga internacionala dakle više ne postoji.“

Organizacija koja sebe danas naziva Drugom internacionalom, predstavlja samo skup partija, koje formiraju čisto reformatorsko i nacionalističko krilo međunarodnog radničkog pokreta. Ove partije previđaju teorijske i is-

torijske nužnosti revolucionarne klasne borbe, time što se ograničavaju na 'demokratske' metode, a da ne obraćaju pažnju na specifičnosti različitih zemalja i specifičnih razvojnih faza. Oni se praktično odriču revolucionarne borbe za vlast od strane proletarijata, čime omogućavaju reformistički ministerijalizam i u tome vide put ka socijalizmu. To su partije čiji stav je tokom i nakon rata najviše izneverio međusobno poverenje radnika svih pojedinačnih zemalja.

„Takozvana druga internacionala“, koja nije u stanju da ujedini postojeće snage klasno svesnog proletarijata, još je samo element koji uništava jedinstvo u proleterskoj klasnoj borbi.“

Ova poslednja rečenica je štampana masnim slovima u manifestu ovih partija koje vaistinu nisu revolucionarne.

Gospoda, koja pripadaju „levim“ elementima SDAP-a i koja su Shaperove verne slugе, iz ovoga opet mogu da vide koju ulogu imaju, čak i u očima neprijatelja boljševika, koji su potpisali ovaj Manifest.

Šta to znači, da li da u rečima, ili u delima, ponekad poneki član Shaperove frakcije pokazuje drugačiji stav koji je manje po volji ovog pretendenta na ministarsko mesto, i sadašnjih ministara holandskog kapitala?

Naravno ne znači ništa.

I tako je srpski incident ponovo naučio holandske radnike, da u ovoj zemlji s njenom moćnom buržoazijom i njenim moćnim kapitalom, Vlada u svakom važnom trenutku može u potpunosti da računa na SDAP, kao što je to bio slučaj u mesecu avgustu 1914. godine.

v.R.

De Telegraaf, 12.01.1921.

Konflikt sa Srbijom

Intervju sa gospodinom Rapaportom. Predavanje bivšeg konzula.

Amsterdam, 12. januar - Danas smo razgovarali sa gospodinom *B. Rapaportom*, bivšim konzulom Holandije u Beogradu, čije je proterivanje od strane srpske vlasti postalo uzrok konflikta koji je nastao između naše zemlje i Srbije.

Gospodin Rapaport, blag, ali još pun života, stariji gospodin od nekih šezdesetpet godina, koji je juče u našem odeljenju Spoljnih poslova imao sastanak s ministrom Van Karnebekom (*Van Karnebeek*) i gospodom Patejnom (*Patijn*) i Snuk Hurhronjeom (*Snouck Hurgronje*), odmah je izrazio spremnost da nas detaljno uputi u ono što zna o istoriji konflikta. Ovde sledi njegovo izlaganje:

Istorija konflikta

„Još od 1889. godine živim u Srbiji.“ započeo je gospodin Rapaport. „Od 1905. godine u Beogradu sam zastupao holandske interese; do 1912. godine kao vicekonzul, zatim kao konzul, takođe i kao upravnik Generalnog konzulata. Bio sam Austrijanac, sada sam, sad kad moja rodna Galicija pripada Poljskoj, poljske nacionalnosti. Srbiju sam doživljavao kao drugu domovinu: uvek sam se interesovao za srpsku stvar.

Kada je 1912. godine izbio rat između Srbije i Turske, austrijski Crveni krst je, zahvaljujući mom posredovanju, uputio pomoć; kada je 1913. godine za vreme Srpsko-bugarskog rata jedna holandska bolnica poslata za Srbiju, upravljao sam finansijama, a moja ćerka je dobrovoljno radila kao medicinska sestra u toj bolnici. Razumete, dakle, da sam među Srbima imao brojne prijatelje. Rat između Srbije i Austrije izbio je 28. jula 1914. godine; neprijateljski podanici dobili su obaveštenje da moraju da napuste grad u roku od 48 sati. Oni koji bi ostali, bili bi zatvoreni.

I tada sam se pitao, da li bih bolje učinio da sam pošao; odlučio sam, međutim, da ostanem, jer sam video kao svoju obavezu da ostanem i staram se o holandskim interesima koji su mi povereni. Smatrao sam da bih tim interesima više koristio kada bih ostao, nego da odem odande.“

- Ostali ste dakle pod zaštitom holandske zastave?

„Da; nisu me zatvorili, a nekoliko srpskih i jedna holandska porodica sklonile su se u moju kuću i bili su pod mojom zaštitom.“

- Niste se unapred osigurali da srpska vlada vaš ostanak kao konzula smatra prihvatljivim, s obzirom na to da ste ipak bili podanik jedne neprijateljske države?

„Ne; srpska vlada je inače odmah otišla iz Beograda, ostao je samo jedan se-

kretnost ministarstva, sa kojim sam sve vreme ostao u kontaktu.“

- To pitanje nije postavljeno ni od strane *holandske* vlade?

„Ne, primio sam čak različite šifrovane telegrame od holandskog ambasadora u Bukureštu, gospodina Van Vredenburga (*Van Vredenburg*), u kojima mi traži informacije o stanju u Beogradu, *ali u kojima nijednom rečju ne pominje moju poziciju*.

Nastavio sam, dakle, da obavljam svoju službu. Došlo je do jednog incidenta 9. avgusta nakon izbijanja rata, zbog kog je veliki deo javnog mnjenja u Srbiji od mene napravio neprijatelja. Dok je moja ćerka bila medicinska sestra u holandskoj bolnici, tadašnji srpski prestolonaslednik, princ Đorđe je često pričao s njom. Prilikom izbijanja rata, on je postavljen za lokalnog komandanta Beograda, a 9. avgusta ga je ranio šarpanel. Princa su uneli u jednu apoteku, koja se nalazila nedaleko od moje kuće, gde je zatražio da moja ćerka dođe da ga zbrine. Takođe je zahtevao da je ja dopratim, i tako se i dogodilo.

Moja ćerka je princu previla rane i ostala je da pazi na njega. To je u srpskoj štampi izazvalo razjarenu kampanju protiv mene. Optuživali su me da zloupotrebljavam svoju privilegovanu poziciju, da poruke koje je princ primao na svom položaju komandanta, tajnim bežičnim putem prenosim Austrijancima, i širili su slične priče.

Uhapšen sam 13. avgusta i nekoliko dana zatim prebačen u Vranje. Dobro su se ophodili prema meni, ali sam ipak bio zatvorenik. Nikada mi nije jasno saopšten razlog za hapšenje. Presretali su mi prepisku: na telegrame koje sam slao nisu stizali odgovori. Primio sam samo jedan telegram od Van Vredenburga koji je glasio: „Gde mogu da vam pošaljem telegram?“ Nadalje sam ostao bez poruka.

Nakon što sam sedam i po meseci proveo u zatvoru, što je uticalo na moje zdravlje, oslobođen sam, ali sam ipak ostao interniran u Vranju do septembra 1915. godine.

Tada je Bugarska objavila rat Srbiji, nakon čega sam prebačen u Prokuplje. To mesto su Srbi napustili 31. oktobra. Prilikom predaje grada sam, na hitan zahtev građana, branio srpske interese i spasio grad od uništenja. Nakon preuzimanja grada nastavio sam za Niš, a odatle za Beograd, gde sam stigao 1. januara 1916. godine.

Odmah sam obavestio holandsku vladu da sam ponovo prisutan na svom radnom mestu.

Čim se pročulo da sam opet u Beogradu, primio sam stotine zahteva Srba iz inostranstva da ih spojim s njihovim porodicama. Ispunio sam ove zahteve, što nije bilo po volji austrijskih okupatora, koji su me optužili za srboljublje. Austrijski izaslanik u Hagu je zato dobio zadatak da od holandske vlade traži da me otpuste sa mesta konzula. Vlada je to odbila, ali mi je naređeno da više ne preduzimam ništa što bi me moglo dovesti u konflikt s austrijskim vlasti-

ma. Ispunio sam ovo naređenje, i od tog trenutka sam se držao veoma rezervisano.

Godine 1918. stigao je poraz Austrijanaca koji su morali da napuste Beograd. Tada sam se savetovao s različitim istaknutim srpskim ličnostima o tome da li bi trebalo da ostanem. Svi su me savetovali da ostanem da obavljam svoj posao! Nakon povratka srpske vlade, otišao sam kod premijera, gospodina Stojana Protića, koji mi je izrazio zahvalnost za sve što sam učinio za srpski narod. U međuvremenu, početkom 1919. godine, srpska vlada je od holandske zahtevala da me povuku sa položaja. Srpski službenici su mi stavili do znanja da u ovom postupku nema ničeg ličnog protiv mene, već da on samo proizilazi iz činjenice da sam Austrijanac.

Tokom 1920. godine u Beograd je došao holandski otpravnik poslova, gospodin Advokat (*Advokaat*). Jedan od njegovih prvih koraka bio je da sazna zašto holandska vlada nije bila upoznata s mojim hapšenjem 1914. godine. S odgovorima se okolišalo.

U junu je gospodin Advokat otišao na odmor; stavio je arhivu ambasade pod moju nadležnost i naložio mi da nastavim da vodim poslove konzulata.

Voorwaarts, 13.01.1921.

Spor sa Srbijom

Intervju sa već spominjanim konzulom.

Gospodin B. Rapaport, bivši holandski konzul u Beogradu, oko kog se vrti umalo zaboravljeni diplomatski konflikt sa Srbijom, sada boravi u našoj zemlji i za „Telegraf“ (*De Telegraaf*) je dao intervju u kome tu i tamo dopunjuje verziju koju je dala naša vlada, mada ipak nije uspeo da na značaju ovoj u potpunosti beznačajnoj priči.

Na pitanje da li je prekid diplomatskih odnosa imao i druge posledice, osim odbijanja srpskih vlasti da izdaju vizu holandskim podanicima, Rapaport je odgovorio odrično. Verovao je osim toga da će konflikt u dogledno vreme biti stvar prošlosti jer sa ekonomskog stanovišta Srbija ima previše interesa da održava dobre odnose sa Holandijom. Očekivao je zato, da će biti pronađen način da se obe strane ponovo sastanu.

Eh, da, ako se radi o novcu, onda će se gospoda već lako ponovo naći.

De Telegraaf, 06.06.1924.

Osnivanje udruženja Holandija-Jugoslavija

Hag, 5. juni - Na jučerašnjem sastanku glavne uprave udruženja „Holandija u tuđini“, osnovano je udruženje Holandija - Jugoslavija, sa ciljem da se unaprede trgovinski i ekonomski odnosi dve zemlje, kao i da se približe umetnost i nauka iz obe zemlje.

Predsednik, gospodin P.J. de Kanter, uputio je reči dobrodošlice povodom osnivanja ovog novog udruženja, na koje je gospodin Merens, glavni konzul Jugoslavije, odgovorio u ime vlade Jugoslavije.

Upravu udruženja sačinjavaju: gospodin J.N.J.E. Herkens Tejsen (*J.N.J.E. Heerkens Thysen*), član Gornjeg doma, predsednik; gospodin V.M. Vesterman (*W.M. Westerman*), blagajnik; L.V.S. Pardenkoper (*L.W.S. Paardenkooper*), drugi sekretar i gospodin G.S. van Kriken (*G.S. van Krieken*), Ulica 2. Veteringsplantsun 7, Amsterdam, prvi sekeretar.

Za počasnog predsednika udruženja imenovan je gospodin Gavrilović, predstavnik jugoslovenske vlade u Londonu, ujedno i akreditovan od strane holandske vlade, dok su za počasne članove izabrani gospoda M. Merens, glavni konzul Jugoslavije u Amsterdamu i H. T. Vilkens (*H.T. Wilkens*), konzul Jugoslavije u Roterdamu.

Tokom sastanka udruženju se već priključio veliki broj novih članova.

Holandija – Jugoslavija

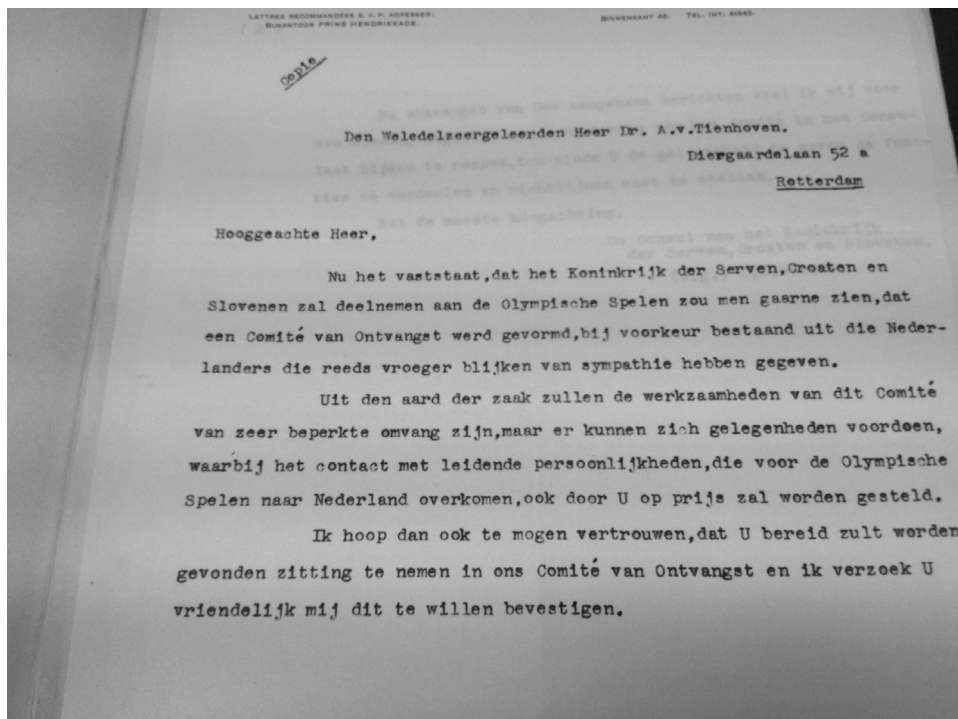
Pre oko godinu i po dana u saradnji sa udruženjem „Holandija u tuđini“ osnovano je udruženje „Holandija-Jugoslavija“, a za predsednika je izabran poslanik Gornjeg doma gosp. J.N.J.E. Herkens Tajsen (*J.N.J.E. Heerkens Thyssen*), odbornik Harlema, a za članove Upravnog odbora gosp. G.S. van Kriken (*G.S. van Krieken*), sekretar, Ulica 2. Veteringsplantsun 7, Amsterdam; gosp. dr V.M. Vesterman (*W.M. Westerman*), blagajnik, kao i gosp. J.J.F. de Frese (*J.J.F. de Freese*), drugi sekretar. Članovi udruženja su brojni fabrikanti i veletrgovci. Ovo svrhovito udruženje pokušaće da proširi trgovinske veze između Holandije i Srbije, Hrvatske i Slovenije, sada kada se broj stanovnika u Srbiji sa 5 miliona popeo na 13½ miliona, a trenutno čini prve pokušaje da to i ostvari. U saradnji s generalnim konzulom Merensom, koji od 1894. godine predstavlja Srbiju i koji je u više navrata u oblasti trgovine zabeležio velike uspehe po Holandiju, sada postoji namera da se sa vodećim trgovcima, fabrikantima itd. upriliči kratko putovanje, čije su pripreme već počele, u Beograd (Srbija), tri dana, Zagreb (Hrvatska), dva dana i Ljubljana (Slovenija), dva dana. Plan je da se početkom jeseni putuje preko Beča. U jednoj od velikih sala Univerziteta u Beogradu – koja će za ovu priliku biti ustupljena besplatno – jedan specijalista za finansije iz Holandije održaće predavanje, a potom će se prikazati film „Holandija“ koji je postao popularan zahvaljujući udruženju „Holandija u tuđini“, uz propratne komentare jednog od članova Upravnog odbora.

Ministarstvo trgovine, Trgovinska komora i razne ugledne ličnosti u Jugoslaviji s ushićenjem kliču ovakvom gestu. Holandski trgovci su na ovom području dobrodošli da prošire svoje veze i da na dostojan način skrenu pažnju na holandsku robu, s kojom mogu parirati konkurenciji.

Jugoslovenski generalni konzul, koji je već 21 put bio u poseti Jugoslaviji, u kojoj je dobro poznat, izrazio je spremnost da će uložiti sve snage da ovi planovi uspeju. S obzirom na to da usled današnjeg lošeg stanja u trgovini moramo grabiti svaku priliku kako bismo pospešili razvoj, udruženje „Holandija-Jugoslavija“ moli one koji žele da idu na ovo putovanje, koje će trajati maksimalno 14 dana, da se obrate sekretaru koji je spreman da pruži dalja obaveštenja.

Arhiv Jugoslavije, Godina 1928.

Pozivno pismo dr Arijusu van Tinhovenu



Pozivno pismo konzula Kornelisa Dirka Merensa dr Arijusu van Tinhovenu, holandskom hirurgu, koji je tokom Balkanskih i Prvog svetskog rata pružao izvanredne usluge srpskom Crvenom krstu, građanima Valjeva i ranjenim srpskim i austrougarskim vojnicima, za šta je ovenčan mnogobrojnim odličjima.

Poštovanom gospodinu dr A.v. Tinhovenu
Dirhardelan 52 a
Rotterdam

Poštovani gospodine,

Sad kad je izvesno da će Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca učestovati na Olimpijskim igrama⁴⁰, voleli bismo da oformimo Odbor za doček koji će se po mogućstvu sastojati od onih Holanđana koji su već ranije iskazali svoje simpatije.

S obzirom na prirodu posla, aktivnosti ovog Odbora biće veoma ograničenog obima, ali mogu se ukazati prilike u kojima i Vama može biti od značaja da kontaktirate s osobama koje će povodom Olimpijskih igara doći u Holandiju. Nadam se zato da mogu poći od toga da ćete pokazati spremnost da učestvujete u našem Odboru za doček, i najljubaznije Vas molim da mi to i potvrdite.

konzul K.D. Merens

40 U pitanju su IX. Olimpijske letnje igre održane 1928. u Amsterdamu.

FELIKS RUTEN

Žene u Jugoslaviji

Šta jedu, a šta ne. – Rusija i Balkan nisu identični. – Dan majki. – Različiti tipovi žena. – Šta kaže Lena A. Jovičić. – Predškolsko dete na okretnoj šipci – „Gore od smrti.“

Ko je čitao moje ranije članke o Jugoslaviji, članke u kojima sam svedočio o svom divljenju prema ovoj zemlji i narodu, verovarno se manje-više ljutito zapitao:

„Ta, zar je tamo sve bolje nego kod nas?“

Moj odgovor na to pitanje glasi: klima svakako, naročito u proleće i jesen. Leti se „kuva“ od vrućine, dok su nasuprot tome nama u zemlji žaba⁴¹ zapale tipične boljke giht i reuma.

Veliko blagostanje tek treba da nastupi. Zemljište je sigurno bogatije nego ovde. To se vidi po moderno opremljenom Trgovačkom muzeju u Beogradu gde smo sreli jednu kustoskinju. Bilo je čudno čuti od nje da, iako je uzgoj kukuruza veliki, njegovo zrno se ne koristi kao povrće, kao „*djagoeng*“ na našem Istoku⁴² ili *sugercorn* u Sjedinjenim Američkim Državama, poznat holandskim domaćicama između ostalog i iz konzerve, sveže skinut s klipa – prste da poližeš. I neka jugoslovenska jela su prste da poližeš, poput krmenadli od mlade prasetine koje se služe nabodene na ražanj. No ipak smo dobijali puno povrća: kupus, paradajz i beli luk redovno se služe na trpezi, kao i iseckan crni luk posut preko raznih jela. Potom upadljivo puno pirinča koji se ovde takođe uzgaja. Ukusno je jelo slično našim *blinde vinken*, meso začinjeno paprikom umotano u kiseli kupus, i to je jedno od tipičnih nacionalnih jela, nazvano sarma.

Nakon ovog kulinarskog odstupanja od teme u oblasti domaćinstva ka nacionalnoj ekonomiji – *il n'y a qu'un pas!*⁴³

Operativni kapital nedostaje, a poverenje zapadnoevropskih zajmodavaca još uvek je nedovoljno, kao i preduzetnički duh sa naše strane. Zar ne govori samo po sebi i zar nije nepravedno to što su mi, kada sam osigurao svoj prtljag preko letnjih meseci, na običnoj polisi dopisali: „Rusija i Balkan“? A ja u Rusiju uopšte ne planiram da idem!!! Nisam otišao ni u „Balkan“, niti u Bugarsku i Rumuniju, već samo u tu jednu kraljevinu koja svom snagom i energijom teži ka višem cilju, kroz koju je još krajem prošlog stoleća Marselus Emants⁴⁴

⁴¹ Holandija

⁴² Indonezija

⁴³ samo je jedan korak

⁴⁴ vidi: Novaković-Lopušina 2008: 31-44

sa svojom ženom mirno proputovao, gde je Beklin našao inspiraciju za svoje „Ostrvo mrtvih“, gde su brojne engleske dame mesecima mirno putovale, gde dr Feliks Ruten sada već skoro pola godine razgleda i uživa i gde Linija Hamburg-Amerika ukrcava brodove brojnim turistima. Zašto se Jugoslavija mora mešati sa Sovjetskim Savezom? Bez sumnje, u obema zemljama vlada diktatura. S tom razlikom što je u prvoj prosvetljeni, energični, vredni mladi vladar na neodređeno vreme raspustio svadljivu skupštinu i sam s neolicinom sposobnih stručnjaka obezbeđuje neophodno jedinstvo u donošenju zakona zemlje, dok za diktaturu proletarijata u Rusiji nije neophodan bliži opis! Vladar, potekao od „istaknutog zemljoradničkog roda“ koji je pokazao rukovodeće sposobnosti, a uz to napravio i krunu od bronzne skinute s topa, čime je ranije počeo ustanak protiv Turaka.

U Rusiji su i nakon revolucije sunarodnike, koji nisu hteli da prihvate određeno političko uverenje, masovno poubijali ili proterali u tuđinu bez igde ičega. Jugoslavija je dovoljno „liberalna“ da manjinama dozvoljava školovanje na sopstvenom jeziku, na mađarskom, rumunskom, nemačkom, italijanskom, albanskom i turskom. Ovde se jako ceni majčinstvo i slavi se Dan majki, i jedna od čestih razglednica koje se na taj dan šalju je i ljupki portret kraljice i njena tri sina.

Uostalom, „prva dama“ Jugoslavije lično uzima veliko učešće – i finansijsko – u emancipaciji žena i sa zdušnim interesovanjem prati sve što žene rade. Po rečima gospođe Petković one su veoma cenjene u kraljevskoj kući, jer su u vreme najvećih političkih sukoba formirale jedinstveni nacionalni front.

Za godinu dana dobile su pravo glasa za gradske skupštine i mogu biti postavljene u sve službe i na sve poslove, osim u mornarici.

I obrazovanje je skoro ravnopravno; u ženskim gimnazijama podučavaju se praktični predmeti higijena i psihologija. Jedino izgleda da plaćanje ženske radne snage zaostaje za plaćanjem muške, ali gde na svetu to – čast izuzecima – nije slučaj?

Koliko ima više razlika među ženama nego kod nas! Tu imamo obrazovanu biološkinju koja vrši samostalna istraživanja u laboratorijama Instituta za higijenu: ona je postala „protestantkinja“, jer... se službenicima ne dozvoljava nepripadnost religiji...

Ovde imamo priprostu pobožnu pravoslavku koja stojeći prisustvuje dugim liturgijama u lepim, mirnim, ničim naruženim crkvama. Tu je paganska cigan-ka koja pred istom tom crkvom stoji i čeka da bi gatala onima koji joj veruju. Tu je i stara majka koja se nalazi pod tremom s tvrdoglavim kakaduom koji, kada joj udeliš novčić, potpuno van tvog očekivanja i namere, iz poslužavnika na kome su poređani kruti komadići hartije, veliki poput dvostruko savijene beležnice, svojim kljunom oprezno zahvati jedan i podigne uvis. To opet sadrži – nevino – predskazanje sudbine koja predstoji dobrotvorki ili onoj koja

je sujeverno svesno-radoznala. A potom, odjednom u mislima vidiš to lepo staro žensko lice, kao da je naslikano Van Dejkovim mastilom, iz Nacionalnog muzeja, Jelenu Karađorđević, jugoslovensku Julijanu van Stolberg.

Svakako postoji veća razlika između vodećih žena u gradovima s jedne strane i autentične seoske žene s druge strane u zabačenijem delu Jugoslavije, a pre svega u Makedoniji, koja je suviše dugo ostala pod vlašću Turaka, nego među raznim grupama žena u Holandiji.

Veoma očaravajuće o tome govori Lena A. Jovičić u svojoj divnoj knjizi *Jugoslavija*, objavljenoj u seriji *Peeps in Many Lands*.

Po njenom mišljenju, među seoskim stanovništvom život devojčice potpuno se razlikuje od života dečaka: njeno obrazovanje je do sada strahovito zapostavljano. Ipak, dan kada će se srpska žena probuditi više nije daleko. Veoma je česta pojava da roditelji, pre svega kada su u pitanju devojčice, pokušavaju da zaobiđu zakon o obaveznom školovanju. Od njene najranije mladosti devojčica se sprema za domaćinstvo, brak je jedini cilj u njenom životu. Ukoliko pored kuvanja i šivenja, brisanja prašine i ribanja, ume pomalo i da kreči i vrši popravke, poseduje sve kvalitete koji su od nje poželjni. Već kao dete počinje da priprema svoj miraz.

Prilikom sklapanja braka provodadžija igra veliku ulogu, to jest posrednik u venčanju koji traži pogodnog supruga za devojku. No ipak, ona nije obavezna da se uda za onoga ko joj se predloži, već može da se osloni na svoju intuiciju. Srpkinja je vredna, ali nema blagog pojma o racionalizaciji. Stoga će deset puta na dan da trči do pumpe, umesto da u jednoj velikoj kofi donese kući vodu neophodnu za razne svrhe. Ona obavlja svoj posao na primitivan način i kao što njena sunarodnica piše: „Vapi se za uvođenjem efikasnosti i metoda uštede vremena.“

Na kraju dana vole da procaskaju sa susedima, pri čemu žene ujedno sve vreme predu i pletu.

Mlade devojke imaju običaj da se tada doteraju i prošetaju selom kako bi se srele s prijateljicama.

Ono što ova spisateljica ne spominje jeste predivna ljubav prema muzici koja živi u narodu. Kao što je jedan od mojih prosvetitelja izrazio: „The inspiration of music is Slav nationalism“ i dodao da je nacionalizam greška samo kada se zaboravi veliki ideal: bratstvo čovečanstva.

O muzikalnosti svedoče brojni primitivni instrumenti, gusla s jednom strunom, tambura, tamburica, primitivna gitara, saz, zurla, vrsta drvene trube, i svašta nešto što se ne da nabrojati. Na svadbenim povorkama, prevashodno u najjužnijim krajevima, Makedoniji, nekoliko pevača korača ispred, koji prolaznicima istovremeno nude piće iz lepog krčaga koji nose sa sobom. Uverili su me da je od oslobođenja uz pomoć francuske vojske (poznati Solunski front pokrenut na insistiranje Brijana) svadbarska pesma u mnogim

slučajevima Marseljeza! Najjači utisak o pesmi koja nadire iz dubine duše dobili smo za vreme obeda, kada je, nakon zvaničnog govora starog svata koji je – napominjući da on trenutno nije dobar govornik – još jedanput morao da otvori dušu o nepravdi koja je naneta ujedinjenim narodima Slovencima, Hrvatima i Srbima od strane Italije u Istri, a potom je retko toplim baritonom spontano zapevao melanholičnu narodnu pesmu, što su ubrzo i ostali prihvatili. Tako se pevala jedna pesma za drugom s toliko strasti koja se nama hladnim severnjacima činila gorućom i koja izvire iz najdubljih slojeva duše, da čak kada peva o svojoj patnji mora da donosi ogroman osećaj sreće.

Da ne izostavimo poneku reč i o tome šta smo videli u Etnografskom muzeju, a tiče se ženske odeće. O koliko rada, ljubavi i kreativne snage svedoče uskršnja jaja oslikana najfinijim crtežima u najlepšim bojama. Neverovatno koliko su različita i kakav je to praznik za oči. Koliko su tipične kolekcije pletenih suknji, ukrašene svaka različitim krojem koji odiše originalnošću. Mladi seoski momak obično ih obožava na svojoj izabranici. Nijedna jedina nije ista, a najlepše imaju ogledalce u sredini. Razboj za tkanje ovde uopšte nisam video, izgleda da se tka ručno, a često i u hodu.

Kako je vesela nošnja devojaka u Bosni, koje, kao znak da su zrele za udaju, stavljaju krunu od paunovog perja s ogledalcem u sredini u kojima se momci mogu ogledati, što im daje za pravo da ih zaprose!

Videli smo pletilje koje s tako mirnim dostojanstvom hodaju glavnom ulicom Sarajeva, ispred nekolicine konjića koji ih vredno prate, natovareni svakojakim stvarima, poput svežnja dasaka privezanih za drveno sedlo sa strana. No, nikada nisam video da su ti konji povređeni ili žalosno zapušteni. One uglavnom pletu predivne debele teške čarape od kojih je svaki komad (dakle, ne u parovima!) drugačiji i ukrašen bordurom u boji i koje su toliko teške da čine savršenu zaštitu od kiše. U Makedoniji je to uobičajena nošnja.

Zatim, postoje i oblasti u kojima se pet godina nakon venčanja nosi nekakav venac na glavi kao dokaz dostojanstva mlade domaćice i majke.

Pa sad, pojam majčinstva obavezno zahteva dopunu. Zar ne vidimo u muzejima da je još ponegde u upotrebi drvena kolevka sa... okruglim odvodom na dnu. Potom čudesna hodalica, obruč i četiri nogara, u koji se dete bukvalno „smešta“ da visi na rukicama, a da pri tome, naravno, ne može da se igra. Takođe još čudniji instrument za „hodanje“: stub postavljen uspravno u sobi, a na njemu pokretna poprečna šipka, koja se na kraju okreće u krug, i koja se stavi detetu pod mišku, s čim ono onda kružeći– uvek na istu stranu!! – može da oduška svom nagonu za kretanjem (sit venia verbo!) kao konj u žrvnju. To praktično služi da bi se dete sklonilo u stranu, ali da je idealna metoda, nije. Svako radi kako zna i ume.

Na ozbiljne kurseve za majke neobrazovana žena uglavnom nema želju da ide. Međutim, u Sarajevu je npr. od jednog porodilišta koje nudi i prenatal-

no prosvećivanje potekla ideja da se budućim majkama predloži da dolaze u kliniku da šiju opremu za bebu. A potom se n e o p a ž e n o i uz razgovor prenosi znanje, naime pokušava se preneti ono koje je poželjno; i bori se protiv tradicionalnih predrasuda u oblasti brige o deci.

Na putu kroz Beograd videli smo retko prijatan dispanzer. Zidovi fino ukrašeni frizom sa stvarnim prikazima iz dečjeg sveta, a unutra u mnogim sobama skroz moderne jaslice, gde majke iz naroda koje moraju da rade, dovode svoje mališane. Tu je i ljubazna uprava koja godinama radi ovaj posao i uz punu posvećenost strankama pruža sva neophodna objašnjenja.

Vozimo se brzo pored visoke zgrade – u Beogradu vrvi od visokih zgrada, niču zaista kao pečurke – u kojima su žene samice, koje su sve izgubile u ratu, našle krov nad glavom.

„Gore od smrti“, kaže gospođa Petković kada na trenutak razgovaramo o ratu. Nije ni čudo! Zar srpske majke nisu s ostatkom celog naroda bežale u puste planine i guste šume, često svoju izgadnelu odojčad sopstvenim rukama radije bacale u ambis nego da ih gledaju kako laganom surovom smrću umiru od gladi? Nijedna zemlja nije propatila kao Srbija i kada čitam u zbirci pisama nekog neutralnog dopisnika iz rata kako državnike Nemačke i Bugarske, čije su vojske u trijumfalnom pohodu pod vođstvom generala Makenzena preplavile i spalile zemlju sve do Makedonije – žigoše kao „ubice dece“, onda se to može potpuno razumeti i s tim se složiti.

Ova zemlja i narod su bili pod strašno teškim iskušenjem. Ono što se desilo 1914. godine – izazvano onim što se desilo 1908, kada je Austrija anektirala Bosnu i Hercegovinu – bez ikakve sumnje je plaćeno s previše krvi i suza. Ako se sada ide u susret velikoj budućnosti, nošenoj i snagom žena, svako treba tome da se raduje.

Holandska umetnost u Jugoslaviji

Iz Beograda stiže sledeća vest:

Uručenje poklona od 42 slike savremenih holandskih umetnika, koje će biti izložene u Holandskoj sali Muzeja princa Pavla u Beogradu, predstavlja veliki uspeh za Komitet za širenje znanja o holandskoj likovnoj umetnosti u Jugoslaviji.

Nakon što je princ Pavle primio u audijenciju generalnog konzula Jugoslavije u Amsterdamu, gospodina Merensa, odmah po njegovom dolasku, sutradan je upriličeno svečano otvaranje. Kada je u jedanaest sati princ stigao u muzej u pratnji grčkog princa Nikole⁴⁵, bilo je prisutno preko tristo zvanica, među njima ministri, bivši jugoslovenski poslanik u Hagu a sada na istoj funkciji u Atini, maršal dvora, skoro celokupni diplomatski kor, gradonačelnik Beograda kao i više profesora Beogradskog univerziteta i Kraljevske akademije likovnih umetnosti, većina u pratnji svojih supruga. U velikom broju bio je prisutan i umetnički svet.

Generalni konzul Jugoslavije, koji je u ime pomenutog komiteta predao poklon muzeju, održao je govor koji se prenosio radiografskim putem i u kojem je dao kratak pregled savremene holandske likovne umetnosti, odajući uz to priznanje komitetu i darodavcima. Posebno se osvrnuo na veliki doprinos savetodavne komisije koju su činili gospoda K.V.H. Bard⁴⁶ (*C.W.H. Baard*), H. van Borsum Bajsman⁴⁷ (*H. van Borssum Buisman*), dr H. E. van Helder⁴⁸ (*H.E. van Gelder*), Simon Maris⁴⁹, Jan Slajters⁵⁰ (*Jan Sluyters*) i prof. H.J. Volters⁵¹ (*H.J. Wolters*), koji nisu štedeli ni vremena ni truda kako bi ovaj obimni posao priveli uspešnom kraju.

Princ Pavle uputio je reči zahvalnosti, izrazivši nadu da će ova inicijativa dovesti do još tešnjih prijateljskih veza između dva naroda.

Sledećeg dana gospodin Merens primljen je u audijenciju kod kralja, kojom prilikom ga je Nj.K.V. zamolilo da prenese komitetu njegovu zahvalnost. Gospodin Merens odlikovan je velikim oficirskim krstom Svetog Save.

45 Tast princa Pavla odnosno otac kneginje Olge, inače i sam talentovani slikar.

46 Direktor amsterdamskog muzeja Stejdelek u kojem je godinu dana kasnije organizovana izložba savremene jugoslovenske umetnosti

47 Slikar i konzervator muzeja Tejlars

48 Arhivar i direktor muzeja

49 Slikar, sin čuvenog predstavnika Haške slikarske škole Vilema Marisa. Autor portreta konzula Meinarda Merensa.

50 Slikar i dizajner

51 Slikar

De Telegraaf, 01.01.1932.

J. G. SLESVEJK

Kulturni problemi Jugoslavije

Raskrsnica civilizacija

Uvažavanje racionalnosti Nemačke, srdačne simpatije za Francusku, trvenja sa Italijom

Melanholične pesme naroda koji pati

Profesor Gezeman (*Gesemann*), veoma sposobni slavista na nemačkom univerzitetu u Pragu, koji je zajedno sa svojim kolegom s češkog univerziteta, (prof. Spina, sadašnji ministar), uređivao izuzetno značajni Slaviše Rundšau (*Slavische Rundschau*) – taj gospodin Gezman savetovao me je da prilikom posete Jugoslaviji potražim filozofa kulture Vladimira Dvornikovića u Zagrebu. I zahvalan sam mu na tom savetu!

Dvorniković je nedavno na svom maternjem jeziku napisao knjigu o kulturnoj orijentaciji Jugoslavije u današnjoj Evropi. Pošto ja uopšte ne vladam jezikom Srba, Hrvata i Slovenaca, ta knjiga za mene nažalost mora ostati zatvorena knjiga. Kažem „nažalost“ jer mi je gospodin Gezeman posvedočio da je to izvrsna knjiga. Ali mi je zato bilo veliko zadovoljstvo da sretnem samog pisca, s kojim sam uživao u jednom intelektualnom danu u gradu u kome boravi. Da li sam, nakon što sam upoznao Beograd, i nakon što sam u Sarajevu stajao na mestu gde je ispaljen hitac koji je bio uvod u svetski rat, – da li sam svoj pohod bolje mogao završiti nego šetnjom po Zagrebu, hrvatskoj prestonici i to s takvim kompetentnim vodičem kakav je Dvorniković?

Završetak rata je Jugoslovene – pre svega Srbe i Crnogorce – doveo u dodir sa zapadnom kulturom mnogo više nego ranije. Dovoljno je videti kakvim se brzim tempom Beograd od skromnog centra Balkana preobražava u moderan evropski grad.

Sud jednog jugoslovenskog naučnika

Kakav stav treba sada da zauzmu Jugosloveni, posebno intelektualci među njima, prema značajnim kulturnim pravcima? Interesantan predmet za diskusiju za nizozemskog pisca, kao što sam ja, s jednim jugoslovenskim naučnikom kakav je Dvorniković. Jer, iako su nam geopolitička situacija, istorija i rasa potpuno različiti, ipak postoje zajedničke crte. I mi se, s našim sopstvenim jezikom i kulturom, i više nego oni, nalazimo na raskrsnici tri snažna pravca Nemačke, Francuske i Engleske, a u njihovom slučaju tu je i Italija. Ovu srodnost između kulturnih problema male severnogermanske države i Jugoslavije, čovek poput Dvornikovića vrlo dobro prepoznaje i iskazuje jasnu

simpatiju. Složili smo se i u tome da se ravnoteža u našem kulturnom životu može očuvati jedino svesnom orijentacijom, mudrim eklekticismom. Cilj je obogatiti sopstvenu kulturu preuzimanjem onog što je prihvatljivo iz drugih kultura, očuvati sopstvenu kulturu i ne zapasti u kulturni snobizam.

Šta možemo naučiti od Nemaca? pita se Dvorniković. I njegov odgovor glasi: racionalizaciju stvaralačke moći.

– Svakako, tamo u odnosima s Nemačkom još postoje stare rane: politički konflikti od pre 1914. godine, a potom i sam rat. Ali, nije li mi profesor Stanojević, istoričar na univerzitetu prestonice, rekao: za 80% obrazovanih Jugoslovena, koji vladaju nekim stranim jezikom, taj jezik je nemački; preostalih 20% govori francuski i engleski.

Meštrovićeva Francuska devica

Kakav je odnos Jugoslovena prema Francuskoj? – To se zna: s mnogo simpatija, *et pour cause!* A Francuzi, svojom kulturnom propagandom, ovde kao i drugde, na sve načine pokazuju svoje prisustvo. Pogledajte Meštrovićev spomenik u Kalemegdanskom parku u Beogradu, gde se sa stare tvrđave pruža jedan od najlepših pogleda u celoj Evropi: ušće Save u Dunav. Ovde je zahvalni jugoslovenski narod ovekovečio Francusku devicu koja je požurila da pruži pomoć. Kao i druge Meštrovićeve figure i ova je snažna, gotovo atletska. Istina, sasvim drugačija predstava od one graciozne žene kako sami Francuzi slikovito prikazuju duh svoga naroda. Jer čak ni „borbena devica“ kod njih nije izgubila „graciozni stas“. – Ali uz sve to: odstojanje između Jugoslavije i Francuske je veliko, i možda su upravo zbog toga političke simpatije mogu da budu tako žive. Za Jugoslaviju je to samo poslovna prednost, a neznatna opasnost po njenu kulturnu autonomiju.

Engleska pak za Jugoslovene nije toliko značajna. S Italijom postoji toliko političkog trvenja da se vrednuje samo njihova muzika.

Muzika! Kakva sećanja oživljava ta reč. Najpre u Beogradu narodno pozorište s operom i baletom, koji su u potpunosti očuvali rusko-caristički stil. Potom zadimljena prostorija u jednoj sporednoj ulici gde na primitivnom balkonu muzikanti izlivaju svoja melanholična jugoslovenska osećanja dok mi uživamo jedući „ražnjiće“ (parčići svinjskog mesa pečeni na štapiću) i „čevapčiće“ (male kobasice), zalivamo ih prošekom, grožđanim sokom sa sunčane dalmatinske obale. Da li je to orkestar balalajki u ruskom kabareu, sigurno izbeglice, s njihovom uzdržanom strašću, mladi momci sumornih pogleda, večna zagonetka ruske duše. Koji [...] ⁵² privremeno izgubljeni u društvenim prevratima. I to ima [...] ⁵³ i Jugoslovene značajne posledice. [...] ⁵⁴ je njihova podrška

52' tekst nečitljiv

53' tekst nečitljiv

54' tekst nečitljiv

kako za kulturni tako i za politički panslavizam oduzeta i potpuno su upućeni sami na sebe. Ali govorili smo o muzici. Jugoslovensku pesmu sam prvi put naučio da osećam te večeri u zagrebačkom restoranu sa svojim novim prijateljem Dvornikovićem čiji temperament nije skriven učenošću. Sada znam: ove molske melodije s puno ponavljanja, ova preplavljujuća melanholija, ovo pevano plakanje, u kome se tenorska viola orkestra prepušta melanholičnoj beskonačnosti – to je duša jednog naroda koji je vekovima patio. Nije li brdo na kome stoji Beograd, nisu li polja po kojima jugoslovenski ratari zarivaju plug, natočeni krvlju!

De Telegraaf, 01.10.1932.

KASPER NIHAUS⁵⁵

Jugoslovenska izložba

Folklorističke slike. Procvat mlade plastike.

Plava, bela i crvena, to su blistave boje jugoslovenske zastave, potpuno iste samo obrnutim redosledom od holandske trobojke. A ima i više toga što je u Jugoslaviji upravo obrnuto!

Dok je kod nas plastika bila ili ostala '*parent pauvre*' tj. pastorče likovnih umetnosti – s dužnim poštovanjem prema našim savremeniciima koji su joj udahnuili nov život – i dok smo se mi isticali u slikarstvu koje predstavlja našu nacionalnu vrlinu u prošlosti, a povremeno i nacionalni greh u sadašnjosti, vajarstvo je u Jugoslaviji dostiglo puni i opšti procvat, ali se zato slikarstvo, oskudevajući u dobroj tradiciji i ne crpeći iz instinkta, nije oslobodilo lokalnog ili provincijskog akcenta niti pak uticaja minhenske i pariske škole, pa zato svakako nema onaj evropski značaj koji su plastici dali njene perjanice Rosandić i Meštrović.

Pri tom su država i opštinske uprave glavni kupci na likovnim izložbama, a mlade umetnike koji su stekli obrazovanje u svojoj zemlji šalju na dalje usavršavanje u inostranstvo. U toj siromašnoj Jugoslaviji dekoriše se freskama i mozaicima, kače se slike u vladinim kancelarijama i privatnim stanovima. Čik pronađite to ovde u Holandiji, u prebogatoj Holandiji, gde se država pretrže dajući godišnje 10.000 guldena za državne narudžbine!

Dela dvojice velikana Rosandića i Meštrovića – koji za glavu iskaču iznad svih ostalih – najviši su domet mlade jugoslovenske plastike. Međutim, ona dostiže vrhunac i u skulpturama Lojza Dolinara – uzeću kao primer snažan ženski torzo u vrsti kamena koji materiju od koje je sazdan čovek manje uspešno odražava nego nežna ružičasta terakota; zatim sedeću žensku figuru koja u svojoj tihoj jednostavnosti podseća na savremenog francuskog vajara Marseila Žimona⁵⁶.

Poštovanja vredne su i lepe drvene skulpture kršnih ženskih figura, nagih i obučenih, koje je izradio Tine Kos; zatim dostojanstvene biste i reljefi Sretena Stojanovića kao što je recimo „Borba na nož“ koji i sam predstavlja pobeđu hrabro izvojevanu nožem nad drvetom. Pre svega su, dakle, vajarska dela ta zbog kojih se u međunarodnom svetu umetnosti počelo voditi računa o Jugoslaviji!

⁵⁵ Kasper Niehaus (1889-1974) bio je holandski slikar (pripadnik tzv. Berhenske škole koja se odlikovala karakteristikama ekspresionizma i kubizma), likovni kritičar i publicista koji je redovno objavljivao svoje kritike u dnevnom listu Telegraf (*De Telegraaf*)

⁵⁶ Marcel Gimond (1894-1961)

Jugoslavija se zato ponosi svojim sunarodnicima i pokazuje se dostojna takvih vajara! Vajari dobijaju najznačajnije narudžbine od države i opštinskih uprava, podižu se mauzoleji, na trgovima svih većih gradova niču monumentalna vajarska dela, ukratko, živi umetnici slave se kao znameniti pokojnici... Blagoslovene li zemlje!

U salama posvećenim slikarstvu, akvarelu, crtežu i graviri umetnički plen mnogo je manje bogat i moramo se zadovoljiti manjim. Slikarstvo kao da je slabije ukorenjeno u tlu od vajarstva. Mnogi jugoslovenski umetnici studirali su u Parizu gde redovno borave i izlažu pa u nedostatku sopstvene bogate tradicije smatraju da je tamo najbolja škola našeg doba. Zbog toga ne čudi što se može videti više dela 'u stilu' Matisa i Pikasa (npr. gvaševi i odaliske Milivoja Uzelca) i drugih istaknutih francuskih majstora nego od nekog sopstvenog pravca.

Možda su još i najautentičniji braća France i Tone Kralj koji su obojica veoma dobro zastupljeni, prvi i kao vajar, drugi takođe kao grafički umetnik. Oni se nužno oslanjaju na narodnu umetnost svoje domovine. (Apropo: za žaljenje je što se ta lepa narodna umetnost, koja navodno krasi čak i sirotinjske domove, ovde ne prikazuje).

Inače, ogromno platno pod nazivom „Seoska svadba“ više odaje narodni karakter svojom tematikom nego načinom rada koji pikturalno nije mnogo prefinjen i izgrađen, i koji više pripada umeću crtanja nego slikanja. Ali, ti crteži su snažni, konture – unutar kojih su nanesene žive boje – jasne.

Veselo društvo oko bogate slavljeničke trpeze ne dosađuje se. Jugosloveni su izgleda podjednako veliki ljubitelji hrane, pića i grljenja kao stari Holandani. Muškarci posežu za suknjama i krčazima, obožavaju muziku i ples, i nose groteskne, visoke žute ili plave špicaste kape i maske.

I ostala dela Toneta Kralja predstavljaju neku vrstu 'prigodne pesme': portreti oca i supruge slikara, pri čemu se u pozadini može videti on sam, njegova bašta i imanje s drvosećom i volovskom zapregom ili zidari na skelama oko dimnjaka.

Njegov brat France, pod uticajem nemačkog ekspresionizma, pokazuje se u svom jasnom grupnom portretu dece zapravo kao prefinjeniji slikar.

Sava Šumanović, polaznik akademije Andrea Lota⁵⁷, tamo je najverovatnije naučio umeće kompozicije, što uspešno potvrđuje njegov „Doručak na travi“ gde je naslikao sebe kao kakvog hladnokrvnog pašu usred svog harema postrojenog u lepim pozama.

Na kraju da još spomenem neke slike Mila Milunovića, Zore Petrović, Juraja Plančića i Ivana Radovića.

⁵⁷ André Lhote (1885 - 1962)

JAN ENGELMAN

Jugoslovenska umetnost

Ivan Meštrović i Toma Rosandić. Muzej Stejdelek u Amsterdamu.

Da postoji (može postojati) veza između političke ekspanzije i ekonomskog zamaha jedne zemlje i njene umetničke produkcije jasno dokazuje izložba jugoslovenske umetnosti koja se trenutno održava u muzeju Stejdelek u Amsterdamu. Snaga, energija jednog naroda, njegove nacionalne težnje, njegovo življenje prožeto jakim nabojima i dubokima silama, nalaze odraza u umetnosti. Tako jugoslovenska umetnost odražava sliku velike aktivnosti na svim poljima, sad kad je iredenta prisajedinjena nekadašnjoj Srbiji. Jugoslovenska umetnost zapravo ima staru tradiciju koja je, međutim, usled turskog osvajanja a potom austrijskog u potpunosti prekinuta. Shvatljivo je stoga da nova umetnička ekspanzija ove zemlje, koja je otpočela u devetnaestom veku paralelno s političkim kretanjima i koja je ispunjenjem svog političkog ideala nakon Evropskog rata naravno dobila jak podsticaj, pobuđuje osećaj velike raznovrsnosti, jednog užurbanog traganja u raznoraznim pravcima. Jugoslovenska umetnost kao celina zasad je više fleksibilna nego promišljena, ona pokazuje mešavinu mnoštva stilova, ali je zato puna života, puna usredsređene pažnje, i ona poseduje mogućnosti koje su oduvek pripadale entuzijastima, onim poletnim duhovima kojima predstavlja čast da svoju otadžbinu vide kao bitan faktor u 'zajednici naroda'. Šta, međutim, rade umetnici – barem na duže staze – u zemlji gde se umetnost ne doživljava kao nešto što se tiče nacije i njenog prestiža? Rade ono što, recimo, rade u našoj dragoj domovini, na duže, ali čak i na kraće staze. Ne moramo sada da se upuštamo bliže u to, već je to dovoljno često rađeno. Drugačiji je slučaj u Jugoslaviji. „Sad kad je jedinstvo postalo stvarnost“, kako u katalogu navodi M. Kašanin, konzervator Muzeja savremene umetnosti u Beogradu, „više je nego prirodno da umetnost pronalazi svog glavnog zaštitnika u državi. Najznačajnije narudžbine vajarima i arhitektama dolaze od države i opštinskih uprava; na likovnim izložbama oni su najistaknutiji kupci; oni se staraju o muzejima i umetničkim akademijama i šalju mlade umetnike koji su se obrazovali u sopstvenoj zemlji da svoje studije nastave u inostranstvu. Kako pravoslavna tako i katolička crkva, koje su tokom turske i austrijske vladavine pružale, da tako kažemo, jedinstveno utočište umetničkoj delatnosti, i danas još uvek redovno upošljavaju umetnike. Osim toga, mladi preduzetnički stalež, iako još brojčano nevelik i realtivno siromašan, sve se više obraća umetnicima s narudžbinama. Ova tri zaštitnika: država, Crkva i preduzetnici, omogućavaju jugoslovenskoj umetnosti da danas bude plodna i mnogostrana. Svuda niču javne i privatne

zgrade, što nije bio slučaj još od srednjeg veka; podižu se velelepne grobnice; na trgovima svih većih gradova niču monumentalna vajarstva; ukrašava se freskama i mozaicima, a po zidovima vladinih kancelarija i privatnih stanova vise umetničke slike. Zahvaljujući inicijativi i posebnoj brizi Nj.K.V. princa Pavla, u Beogradu već nekoliko godina postoji muzej posvećen savremenoj umetnosti gde su izložena najznačajnija dela ne samo jugoslovenske umetnosti već na zasebnim odeljenjima i stranih umetnika, a posebno nam je draga holandska kolekcija koju imamo da zahvalimo dobronamernosti naših prijatelja u Holandiji, a posebno angažmanu jugoslovenskog generalnog konzula, gospodina C.D. Merensa“...

I tako dalje.

Dodite pa vidite!

*

Najlepši plod ove kreativnosti, ako se to može tako 'direktno' izraziti, jeste zasad vajarstvo. Ona svoje najjače uporište ima u dvojici velikih umetnika, Meštroviću i Rosandiću. Različite su prirode ali obojica pripadaju izuzetnim predstavnicima ovog teškog zanataskog umeća. Njihov talenat opravdava internacionalnu slavu koju već uživaju, a njihova posebna atraktivnost leži u činjenici da im je stil utemeljen u snazi i karakternim osobinama naroda.

Po mom ukusu, Meštrović je najveći, najautentičniji i najraskošniji. On je dorastao svemu, svakom materijalu, i suštinski je monumentalan, njegove forme su vazdan monumentalne, izvijene su i uzdignute iznad prirodnog, ne umičući pri tom životnosti i ne uskraćujući materijalu da dođe do izražaja svojom lepotom. Skulpture poput „Psihe“ i „Na obali mora“, veliki ženski aktovi u mermeru, možda nam deluju pomalo hladno i klasicistički glatko, možda nam u njima nedostaje toplina i laki latinski san jednog Majola – kod mnoštva drugih radova, međutim, takvi se prigovori zaboravljaju. Pre svega su skulpture koje se najviše naslanjaju na narodnu tradiciju – s tim što se pod tim pojmom podrazumeva dubina i širina lišene svake učmale intimnosti ili zabavnosti – takvog umetničkog dara i umeća da se retko sreću u današnje vreme. Idealizam i tradicija ne pokazuju kod ovog umetnika ni trunke skučenosti. On odiše dubokim nadahnućem i iskonskom snagom uobrazilje. U mladosti je bio pastir, živeo je u kontaktu sa zemljom i među pitomom stokom, što ga je po svoj prilici doživotno obdario vergilijanskim spokojem. Tako je njegova veličanstvena drvena skulptura Hrista na krstu, koja deluje veća nego što jeste usled oblika koji poput gotskih vertikalna strema uvis, ispalila džinovska, bolna, ekspresionistička ako se ne libimo te reči, a ipak je puna spokoja i nekog dubljeg mira. Prelepa je i izražajnost, plemenito i prefinjeno je lice s poluotvorenim ustima (koja su sama po sebi već malo umetničko

delo) mermerne Marije Magdalene. U skulpturi kakva je „Žena s gitarom“ klasični duh i moderni osećaj za formu (na momente se čak nameće pomisao na Zadkina) stapaju se u lepu harmoniju. Dramatična je njegova studija ruke, velika je izražajnost njegovih prikaza Mojsija u kojima ne smeta podsećanje na Mikelandela, uzdrhtale od života su njegove drvene konzole u kojima su izrezbarena muška tela. Zaista, ovakva vajarska umetnost može nas svačemu naučiti, ona podseća na velika razdoblja renesanse, baroka i francuskog romantizma, ona predstavlja takođe pobedu nad impresionizmom u skulpturi. Rosandić možda ne dostiže tu veličanstvenost i monumentalnost, ali je ipak umetnik dostojan izuzetnog poštovanja, a u detaljima poseduje bogatiju diferencijaciju. Rosandić je skloniji naturalizmu, on je eklektičniji, otvoreniji za različite stilove. Ponekad se Vizantija i gotika u njemu bore za prvenstvo. Ali, on uspeva onda da to uobliči u nešto plemenito i duhovno, što se može nazvati njegovom sopstvenom kreacijom. Najzreliji su verovatno njegovi reljefi. Njegove vitke figure Hrista podsećaju me svojim osobenostima i držanjem na Lembrika (*Lehmbrück*) kome takođe nije bila strana ta čudna fascinacija poznogotskom formom. Veoma prefinjena skulpturica „Violiniste“, veoma slojevita i 'složenog' ritma, predstavlja pak rešenje modernih problema. Rosandićevo delo ne uzdiže se tako veliko i ponosito u prostoru kao Meštrovićevo, ali podjednako predstavlja vrh vajarske umetnosti.

I ostali: Lojze Dolinar, Tine Kos, France Kralj, Sreten Stojanović, ispoljavaju internacionalni izraz. U okviru ovako kratkog teksta ne mogu da idem u širinu: ali jugoslovensko vajarstvo bez sumnje zasluđuje obimniji, posvećeniji prikaz. Zasluđuje zasebno poglavlje u pregledu savremene likovne umetnosti. Jedan podmlađeni narod kroz nju na izuzetan način učestvuje u evropskoj kulturi, slojevito i samosvojno, produhovljeno i religiozno.

*

Sa vajarima se slikari zasad ne mogu porediti. Ima ih koji pokazuju veliku viziju, ali uglavnom im opažanje nije prefinjeno kad je u pitanju najznačajniji elemenat slikarstva: kolorit. Ovo važi kako za impresioniste i pozne impresioniste tako i za moderniste, od kojih su mnogi izučili zanat u Parizu, kod fovista, kod Derena, Vlaminka i Lota. Ti nedostaci su možda najsazetije prisutni u Šumanovićevom „Doručku na travi“. Nameće se, naravno, direktno poređenje s Maneovim *Dejeuner sur l'herbe*. Možda Jugosloven pokazuje izvesnu smelost viziji, ali nema taj duboki osećaj za boje kao Mane ili mnogi drugi zapadnjaci. Ma koliko ispoljavali lakoću prilagođavanja, za istočnjake je tradicija Venecijanaca, koja je nas oblikovala i još uvek oblikuje, i dalje nepoznat teren. Koriste često mnogo boja, žestokih boja, ali ne razaznaje se jedinstvo, nema centralnog izvora koloritnog nadahnuća. Jednoj finijoj paleti

se najviše približio Juraj Plančić svojim „Ribarima“ i „Luksemburškim vrtovima“, mada i tu ima manierizma u naznakama. Zora Petrović, koja slika veoma debelim i mračnim potezima, ipak dostiže dublji sjaj svojom slikom „Dve devojke“. Dopadljiv je i Ivan Radović ali je pod priličnim uticajem Modiljanija. Najsnažniji i najautentičniji čini se Tone Kralj koga bismo mogli nazvati jugoslovenskim Brojgelom kad to ne bi zvučalo suviše pretenciozno. On svojim slikama daje snažnu, čvrstu kompoziciju, tehnički je veoma vešt, i kao da je trajno nadahnut narodskim životom, osobenošću tla i ljudi svoje zemlje. Posebno mi se dopadaju potreti njegove žene i njegovog oca. Njegova velika slika, seoski vašar, ima veoma interesantne delove ali je pomalo jednolična i šematska kad su figure u pitanju (istovetnost glava, svuda) i neuravnotežene je kompozicije. Pa ipak se od ovog slikara s izraženim vitalizmom može najviše očekivati. I kao ilustrator poseduje raskošan talenat.



IV SKEPSA



IV SKEPSA

Ako bi trebalo izvući nekakav preovladavajući ton iz pisanja o Jugoslaviji u prvoj deceniji njenog postojanja, onda bi to bila skepsa. U zavisnosti od autora, završni komentar imao je ponegde prizvuk bojažljivog optimizma, ali sve u svemu, ozbiljnije analize nisu mogle a da ne vide mnogobrojne protivurečnosti i trvenja koji nisu nagoveštavali harmonično razrešenje. Tim pre što je i globalna situacija bila sve samo ne harmonična i razrešena. Jer Prvi svetski rat zapravo je samo čekao trenutak za svoj nastavak.

JELICA NOVAKOVIĆ-LOPUŠINA

Jugoslavija, nekompatibilnost (narodnih) karaktera: analiza eseja Marsela Kordemansa o održivosti Jugoslavije

Uvod

Od početka mojih imagoloških istraživanja prošle su skoro dve decenije, kada sam pod mentorstvom profesora Rejmona Detrea započela rad na svojoj disertaciji. U međuvremenu je osim disertacije *Srbi i Jugoistočna Evropa u nizozemskim izvorima do 1918.* (Novaković-Lopušina, 1999) objavljen i znatan broj mojih članaka o obostranim imagološkim predstavama Nizozemlja i zapadnog Balkana⁵⁸.

Ovaj članak predstavlja nastavak mog imagološkog istraživanja, s tim da korpus sada čine publikacije iz međuratnog perioda. U pitanju su raznorodni tekstovi – od ličnih ispovesti, preko članaka, studija i eseja do beletristike – koji doprinose stvaranju predstave o području koje je u to vreme bilo objedinjeno u zajedničkoj državi. Zahvaljujući ishodu Prvog svetskog rata zapadni Balkan je, naime, po prvi put u istoriji tvorio državotvornu celinu: Jugoslaviju⁵⁹ (ili na nizozemskom: *Joegoslavië / Yugoslavië / Zuid-Slavië*). Imagološke predstave o ovoj novoj državi nude mnoštvo mogućnosti za multidisciplinarna i komparativna istraživanja. Jedan od mogućih ciljeva takvog komparativnog istraživanja moglo bi biti poređenje predstava o Jugoslaviji u nizozemskim medijima o prvoj Jugoslaviji s onima na kraju poslednje, treće Jugoslavije⁶⁰.

Iako bi bilo krajnje preuranjeno da se u ovoj fazi istraživanja iznesu glavne karakteristike imagoloških predstava o Jugoslaviji u međuratnom periodu, mala studija Marsela Kordemansa, naslovljena „Jugosloveni“ (*De Joegoslaven*) i objavljena u Antverpenu 1920. na osnovu niza predavanja, daje fascinantan prvi utisak o načinu na koji se u određenim krugovima u Belgiji gledalo na novonastalu državu i njene šanse za preživljavanje.

58 Za iscrpniju bibliografiju vidi <http://www.nederlandistika.fil.bg.ac.rs/osoblje/item/9-jelica-novakovic>

59 Zvanični naziv pri osnivanju 1918. bio je, zapravo, Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Taj naziv je 1921. promenjen u Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca a tek 1929. u Kraljevina Jugoslavija.

60 Zbog razlika u državnom uređenju i sastavu, formalni kontinuitet Jugoslavije može se podeliti u tri faze: Kraljevina Jugoslavija (1918-1941), socijalistička, federalna Jugoslavija (1945-1992) i tzv. Mala Jugoslavija (zapravo Srbija i Crna Gora, 1992-2003).

Autor

Marsel Kordemans (*Marcel Cordemans*, 1891-1991) poticao je iz umerenih proflamanskih krugova oko katoličkih političara Alfonsa Van de Perea (*Alfons Van de Perre*) i Fransa Van Kauvelarta (*Frans Van Cauwelaert*), zahvaljujući čijoj podršci je 1922. imenovan za prvog glavnog urednika dnevnog lista *De Standaard*. Za mene lično ovo predstavlja zanimljiv sticaj okolnosti s obzirom na to da sam nekih osamdeset godina nakon ovog imenovanja, tačnije 1999. godine, primila poziv tadašnjeg glavnog urednika De Standarda, Petera Vermersa (*Peter Vermeersch*), da u njegovom listu objavljujem svoje dnevničke beleške o Nato-bombardovanju. Podjednako zanimljiva koincidencija jeste činjenica da je Vermers, koji mi je dao mogućnost javne reči uprkos protestu nekih svojih vernih čitalaca, te iste 1999. godine iz zaglavlja novina izbacio slogan AVV/VVK (Sve za Flandriju, Flandrija za Hrista) koju je svojevremeno uveo Kordemans (Timmermans 2011).

Političko opredeljenje De Standarda u tim prvim godinama nakon osnivanja bilo je, dakle, izraženo katoličko i proflamansko, pri čemu valja spomenuti da je pre svega unutrašnjopolitička redakcija naginjala udesno dok je spoljnopoliitička, a time i Kordemans koji je izgradio spoljnopoliitičko izveštavanje, bila više levičarski orijentisana (Standaard 2013; Provo 2004). Što se njegovog stanovišta u „Jugoslovenima“ tiče, Kordemans je to ovako formulisao u svom predgovoru:

Ova knjižica ima, dakle, za cilj samo uprošćavanje, i autor bi bio veoma srećan ako je time iole doprineo većem zanimanju za spoljnopoliitička pitanja kod flamanskog naroda. (Cordemans 1920: 3-4).

Kordemans, dakle, ne pretenduje na naučni nivo, čak ni na autentičnost (ibid). Njegov tekst je, naime, zasnovan na izveštavanju Šarla Rivea (*Charles Rivet*) dopisnika iz Rusije francuskog lista *Le Temps*. Rive je odmah nakon primirja preduzeo studijsko putovanje kroz Jugoslaviju gde je uspostavio kontakte s raznim političarima. Prvobitni francuski tekst nije mi poznat, ali bi bilo zanimljivo uporediti tekstove Rivea i Kordemansa. Takođe mi nije poznato da li je Kordemans ikad lično bio u Jugoslaviji, ali na osnovu njegove ubeđenosti i samosvesnosti reklo bi se da jeste⁶¹.

Po sopstvenom kazivanju, Kordemansu nije bilo toliko stalo do statističkog i istorijskog pregleda koliko do razotkrivanja aktuelnog trenutka i ukazivanja na mogući razvoj u budućnosti. „Možda situacije u drugim zemljama ponekad mogu izmamiti poređenja. To je pouka koja se izvlači iz Istorije“ (Cordemans 1920: 5).

61 Ili je pak imao veoma veliko poverenje u Riveovu objektivnost.

Kordemans neće ostati jedini koji će u primeru Jugoslavije tražiti paralele s Belgijom. Setimo se npr. Dirka Draulansa i njegov politički triler „Šarm haosa“ (*De charme van chaos*, 2000) u kojem je kaos jugoslovenskog građanskog rata poslužio kao model za moguću budućnost Belgije.

Tekst

Kordemansov tekst „Jugosloveni“ objavljen je 1920. kao sedmi broj sedamnaestog godišta u seriji *Verhandeligen van de Algemeene Katholieke Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding*. Broji ukupno 62 stranice i pored uvoda sadrži još četiri poglavlja posvećena Slovincima (*Slovenen*), Hrvatima (*Croaten*), Srbima (*Serbiërs/Serviërs*⁶²) i Bosancima (*Bosniërs*). Ova četvoročlana podela je u tom smislu neobična što Kordemans u uvodu o južnim Slovenima navodi samo Srbe, Hrvate i Slovence kao etničke zajednice. Nešto kasnije u tekstu ipak će dodati „muslimanske Bosance“:

Možete se sada zapitati koje razlike postoje između Srba, Hrvata, Slovenaca i muslimanskih Bosanaca?

Odgovor je jednostavan: rasno gledano razlike nema, gledano sa stanovišta govornog jezika takođe nema. Ima doduše dijalekatskih osobenosti, kao i svugde. Postoji samo razlika u pisanom jeziku i u veroispovesti. [...]

Muslimani iz Bosne po jeziku su Srbi, ali su tokom vremena – kao što ćemo kasnije videti – najpre bili pravoslavni, potom jeretici, a onda Turci⁶³. (1920: 7-8)

U daljem tekstu fokusiraću samo na analizu karakternih osobina koje autor pripisuje prvim trima etnijama.

Političke pretenzije

Pre nego što će preći na karakterisanje pojedinih etničkih zajednica, Kordemans se ukratko osvrće na istorijsku pozadinu ideje jugoslovenstva. Pri tom veoma jasno izražava svoje političke antipatije. Očigledno je i sam toga svestan čim piše sledeće: „Moglo bi se pomisliti da preterujem. Moglo bi mi se zameriti da zauzimam pristrasan stav“ (1920: 39). Pa ipak mislim da bi se mnogi Srbi složili s Kordemansovom konstatacijom da je Jugoslavija za Srbe

62 Kordemans proizvoljno koristi oba oblika.

63 Kordemans kao i mnogi autori koristi pojam *Turksch* misleći pri tom ne na etničku pripadnost turskom narodu već na versku pripadnost islamu. Isto tako se pojam *Grieksch* (grčki) koristio za označavanje pravoslavne vere.

bila cilj, dok je za Hrvate i Slovence bila sredstvo, prelazna država takoreći. Kordemans navodi stav koji je njemu najbliskiji: politiku pragmatizma, „plemenitu igru interesa, 'realpolitiku'“ (1920: 16) više ceni od srpskog unitarizma koji pre svega vidi kao izraz „velikosprskog imperijalizma i centrizma“ s „vizantijskim“ političarem Pašićem na čelu. O hrvatskim političkim pretenzijama, zato, ne sudi s omalovažavanjem: „Dr. Prebec⁶⁴ ukazuje na to da su oduvek težili ujedinjenju Hrvatske, Slavonije, Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Istre i Međimurja pod žezlom kralja Hrvatske, cara Austrije (1920: 21). Ovakvo „ujedinjenje“ dakle ne dobija etiketu velikohrvatskih pretenzija. U oceni političke pozadine autor ispoljava najveće simpatije za Slovence (što se zapravo može reći za čitavu njegovu analizu).

Slovinci su imali najtužniju ulogu u jugoslovenskoj zajednici. Dok su se Srbi polagano oslobađali osmanlijskog jarma, dok su Hrvati od Beča dobijali široku autonomiju, Slovenci su do poslednjeg trenutka stenjali pod habzburškim jarmom. (1920: 9)

Shodno Kordemansu, to je i bio razlog zašto su u početku ispoljavali radost zbog nove države i svojih novih gazda, Srba. Međutim, Hrvati su po njemu „razočarani“, „otrežnjeni“ pa i „uplašeni“, iz „strahopoštovanja prema vojnim dostignućima Srbije“ (1920:18). Sve u svemu Hrvati „mrze Jugoslaviju s balkanskom kulturom po srpskom modelu“ (1920: 19).

Još jedna upadljiva razlika izlazi na videlo kod imenovanja tlačitelja koji su nehotice pomogli uspehu jugoslovenske ideje: „Austrija je odredila Slovenima tri zatvorska čuvara: Hedervarija u Hrvatskoj; Obrenovića u Srbiji, Kalaja u Bosni (1920: 35). Zanimljivo da ovde osim dva mađarska političara navodi i jednog srpskog kralja, proaustrijski orijentisanog. Nije dorečeno da li pri tom misli na Milana Obrenovića ili njegovog sina Aleksandra koji je završio kao žrtva proruski orijentisanog dela svojih oficira⁶⁵. Moguće da je autor mislio na čitavu dinastiju koju je podržavala Dvojna monarhija.

Pri opisivanju vlasti, Kordemans navodi prepoznatljiva obeležja koja se i dan-danas vezuju za političku scenu jugoistočne Evrope (a i šire): korupciju, nepotizam i klanove (1920: 40-41). S tim što on ova obeležja pripisuje jedino Srbima:

64 Verovatno je u pitanju greška u pisanju imena. Moguće da je autor mislio na Svetozara Pribićevića, hrvatskog političara srpskog porekla, koji se najpre zalagao za unitarnu Jugoslaviju ali je s vremenom postao žestok protivnik vladavine kralja Aleksandra.

65 Ne sme se ovde, naravno, zanemariti uloga Engleske i Francuske, kao što je to slučaj u praktično svim prevratima usmerenim protiv nemačkog uticaja u jugoistočnoj Evropi. Anti-obrenovićevska politika išla je, naime, takođe u korist Engleskoj i Francuskoj tako da po svoj prilici nisu samo Rusi bili umešani u prevrat. Ovi delovi najverovatnije su, dakle, preuzeti od Rivea.

Kako su Srbi sada vladali u novoj državi? [...] Vođe nisu imale razumevanje za okolnosti tog trenutka i tako su stali da eksperimentišu s ljudima koji su bili sve samo ne pogodni za svoj posao. Glavna preokupacija svih uticajnih činovnika bila je da svoje političke prijatelje i poznanike postave na razne pozicije. (1920: 39)

A nešto dalje piše: „Mnogo entuzijazma u prazno, slaba produktivnost ali zato veoma mnogo korupcije“ (1920: 42). Pa ipak, Srbe zajedno sa Slovencima navodi kao demokrate po prirodi za razliku od feudalnih Hrvata (1920: 9, 19).

Osobine

Lingvistički gledano, karakterisanje triju etnija sledi sledeći obrazac:

a) Slovenci dobijaju najviše superlativa. Sledeći citati mogu poslužiti kao ilustracija: „Najtužnija uloga u jugoslovenskoj zajednici“ (1920: 9) i „Najbolji deo nove države i njena najzdravija grana“ (1920: 11). Slovenija „se nalazi na najvišem stupnju civilizovanosti“ (1920: 13) i „kulturno je najrazvijenija“ (1920: 16). „Čitava im kultura nosi istinski katolički karakter“ (1920: 11), što se na kraju krajeva takođe može shvatiti kao superlativ.

b) Srpske osobine su antonimi hrvatskim i slovenačkim. Radi se o opozicijama koje se objašnjavaju pre svega geografski: Srbija pripada istoku, Hrvatska i Slovenija zapadu. Najčešće opozicije su *bezbojni*, *zaostali/primitivni*, *inferiorni* i *balkanski* spram *koloritni*, *civilizovani*, *superiorni* i *evropski*.

Spoljašnji izgled Srba, njihov muzički ukus i način oblačenja po Kordemansu vuku isto poreklo: „Melanholični Srbi bezbojno su obučeni a u duši kao da im još uvek odzvanja kosovska tragedija“ (1920: 19). Objašnjenje za kojim se i u današnje vreme rado poseže kad se govori o razlici u nacionalnim karakteristikama jeste razlika u istorijskim zavojevačima: usporeni razvoj Srba pripisuje se, dakle, turskoj vladavini (1920: 47) dok Hrvati i Slovenci na svojoj superiornosti mogu da zahvale evropskoj, katoličkoj kulturi svojih nekadašnjih gospodara (1920: 18).

Iako Kordemans posvećuje jednak broj strana (17) opisivanju Hrvata i Srba, kod Srba se mnogo više upušta u one aspekte koji treba da naglase razliku. Bilo kako bilo, po njemu izgleda da postoje samo dve podudarne osobine: već pomenuta demokratičnost koju dele sa Slovencima i izoštren trgovački duh koji im je zajednički sa Hrvatima. Po Kordemansu su Hrvati, naime, „podjednako vešti trgovci kao Srbi“ (1920: 19).

Pada, međutim, u oči da Kordemans takođe navodi i analizira osobine koje ne deluju nužno bitne za dalju budućnost nove države, osim ako na taj način želi ilustrovati koliko je ta budućnost ugrožena zbog 'drugačijosti' Srba. To što

se žene kod Srba po autoru loše tretiraju možda se i može navesti kao dokaz primitivnosti čitavog naroda (1920: 43), ali on kritikuje i same žene, što kod ostalih etničkih skupina ne čini: „U takozvanim boljim krugovima žene su veoma lenje i neuredne, a glavna delatnost im se sastoji u šepurenju i ogovaranju“ (1920: 44). Negativna slika srpskih „boljih krugova“ inače nije novina. Ona se javlja i u ratnom dnevniku holandskog hirurga Arijusa van Tinhovena (Van Tienhoven 1915: 31) koji je tokom Balkanskih ratova i Prvog svetskog rata stekao zasluge u Srbiji svojim humanitarnim radom. Međutim, Van Tienhoven je gajio izrazite simpatije prema srpskom seljaku i srpskoj intelektualnoj eliti (ibid.).

Jedan drugi učestali stereotip jeste taj o Srbima kao pijanicama. To u svojim putopisima navodi još Ohir van Busbeke⁶⁶. Kordemans sa svoje strane navodi sledeće dokaze: u srpskim porodicama slava u čast sveca-zaštitnika porodice proslavlja se opijanjem (Kordemans 1920: 44); Srbi više vole rakiju nego vodu (ibid.) A osim toga, veličaju kao svoju perjanicu jednu ispičuturu iz narodne poezije, kraljevića Marka: „Marko, junak, sultanov vazal, ali neobuzdan, prkosan, uvek raspoložen za avanturu, strah i trepet muslimana, brutalni pijanica, dobar i pravičan, živi je ideal Srba u srednjem veku“ (1920: 50). Uz pijanstvo automatski ide i javašluk: „Ne postoji organizacija. Srbi za to ne mare. Život žive od danas do sutra, pa šta bude“ (1920: 52).

Tu i tamo Kordemans navodi i po koju pozitivnu osobinu nakon koje, međutim, najčešće sledi jedno relativizujuće *ali*: „Srbi veoma lako uče jezike, brzo shvataju ali su veoma sujetni tako da čim iole nešto znaju, žive u zabludi da vladaju čitavom materijom“ (1920: 43). Ili: „takođe su izuzetno gostoljubivi i spremni da svoje goste ugoste jelom i pićem. Ali, dirnete li im u novčanik, onda prestaje svaka ljubav i prijateljstvo“ (ibid.). Nedvosmisleno pozitivna su samo sledeća dva iskaza: „Srbi su veliki patrioti“ (ibid.) i „najlepši izrazi njihove književnosti su narodne legende i sage“ (1920: 45).

Kordemansova slika Srba možda se najbolje može sažeti sledećom adversativnom rečenicom: „Zaostali jesu, ali nadareni i radini ne bi li nadoknadili štetu“ (1920: 47).

66 Vidi kod Huussen (1949: 92) i Novaković-Lopušina (1999: 33; 225). Ohir Gislen van Busbeke (ca. 1522-1592), izaslanik Ferdinanda Austrijskog na dvoru Sulejmana Veličanstvenog, bio je autor niza putopisa koji su poznati pod nazivom Turska pisma. Zahvaljujući njemu, lale i zumbuli dospeli su u Nizozemlje.

Poređenja

Kordemansova vera u istoriju kao učiteljicu života (*magistra vitae*) navodi ga na poređenja koja po njemu poseduju i moć predskazanja. Nakon užasa Prvog svetskog rata postojala je potreba za vidovima saradnje koji bi mogli sprečiti slične tragedije: godine 1919. osnovana je Liga naroda a istovremeno se intenzivno razmišljalo i o mogućem savezu evropskih država. Dnevni list *De Standaard* dvadesetih je godina takođe angažovano učestvovao u javnoj debati o evropskim projektima za ujedinjenje (Provo 2004). U tom smislu je vrlo moguće da je Kordemans na tek osnovanu Jugoslaviju sa svim njenim etničkim grupacijama gledao kao na lakmus test za jednu novu združenu Evropu. Podjednako je prihvatljiva pretpostavka da je Belgija kao zemlja koja je nastala kasno i problematično imala potrebu za paralelama i prognozama. U potrazi za kompatibilnim nacionalnim parovima Kordemans ponekad dolazi do iznenađujućih zaključaka. To što povezuje Slovence sa Česima, to i nije van pameti. On sam to ovako formuliše: „Sa stanovišta razvijenosti Slovenci među slovenskim narodima staju odmah uz Čehe“ (1920: 9). Mene koja sam odrasla u Srbiji sa poimanjem Poljaka kao podjednako hrabrih, ponositih i neustrašivih kao i sami Srbi, iznenadilo je da Kordemans koristi sasvim drugačije repere. Za Hrvate on kaže: „Tamo su feudalni, rado su u opoziciji, duhoviti i frivolni, i suviše lakoumni. Hrvati su Poljaci Balkana, i kao i oni često umetnici koji nikad nisu uspeli ništa da stvore.“ (1920: 19). Najveće iznenađenje – a negde ipak prepoznatljivo i shvatljivo – predstavljaju poređenja na koja Kordemansa navode određene srpske osobine:

Dok se u Zagrebu slavi i proslavlja sloboda, a zvuci slavlja odjekuju nadaleko iznad kuća, vredni Srbi rade tiho i nemo u Beogradu na krčenju ruševina i ponovnoj izgradnji. Ogroman je to posao. Sve treba praviti nanovo. Ali, to ne obeshrabruje Srbe, što teži zadatak, što bolnija sudbina, utoliko jača volja. U ovom nalikuju flamanskom seljaku preko čije zemlje je takođe već vekovima u redovnim intervalima nailazio razarajući ratni orkan, i koji se uvek podizao, stiskajući usne i ćutke gradeći sve nanovo. To je sudbina radenih krajeva koji se nalaze na raskršćima evropskih puteva. (1920: 35-36)

Ova poslednja metafora o raskršću takođe je rado korišćen stereotip u auto-imagologiji Srba i u njihovoj interpretaciji svoje nacionalne istorije⁶⁷.

67 Jovan Cvijić (1865-1927), znameniti srpski geograf i etnograf, predsednik Srpske akademije nauka i umetnosti, nazvao je Srbiju „kućom posred druma“. Taj njegov citat često se navodi ili parafrazira, o čemu svedoči i pesma aktuelnog srpskog repera Marčela: „Srbija, kuća na promaji“.

Zaključak

Preliminarna analiza teksta „Jugosloveni“ Marsela Kordemansa pruža niz predstava nacionalnih krakatera, koje kao polazište imaju opoziciju Zapad-Istok: što se više ide na istok, to nacionalni karakter postaje primitivniji i necivilizovaniji. Samo po sebi, to nije neka novina i samo potvrđuje klišeje koji na zapadu već veokovima postoje o Balkanu.

Uprkos činjenici što je autor po sopstvenom kazivanju pred očima imao uprošćavanje, njegova je analiza ipak dala i oštroomne opservacije i iznenađujuće zaključke. Uprkos navodnoj nekompatibilnosti narodnih karaktera, autor ipak gaji obazrivu nadu u dobar ishod „jugoslovenskog braka“. Pri tom, on veoma jasno stavlja do znanja kojim pravcem treba ići.

Hoćemo li shvatiti ovu državu kao balkansku zemlju, kao produžetak istoka, kao veću Srbiju, ili ćemo se odmah okrenuti zapadu i u jednoj prelepoj Jugoslaviji usvojiti nove standarde življenja?

Veća Srbija se može nametnuti, ali nikad se neće svojevolumno prihvatiti. Se-strinske nacije nemaju imperijalističke namere. Njih je dotako duh novog vremena. One su kćeri istog soja, ali različite po prošlosti. Imale su drugačije gospodare koji su ih drugačije formirali. Imaju drugačiji mentalitet. (1920: 62)

Da je istorija otad više puta krenula po zlu, to u međuvremenu znamo: jugoslovenski razvod je krajem dvadesetog veka⁶⁸ okončan na krvav način, a Srbija⁶⁹ je u zapadnim medijima označena kao glavni krivac, sasvim u duhu Kordemansove dijagnoze.

Nastavak ovog istraživanja trebalo bi, dakle, da pored sinhronog sadrži i dijahrono poređenje. S jedne strane bi bilo interesantno pogledati u kojoj se meri Kordemansov tekst razlikuje od Riveovog koji je korišćen kao polazište, ali i od drugih nizozemskih tekstova objavljenih dvadesetih godina prošlog veka. S druge strane, medijska histerija povodom jugoslovenske krize devedesetih nudi dovoljno materijala kako bi se istražilo u kojoj meri su holandski i flamanski novinari, osamdeset godina nakon Kordemansa, pribegavali održanju ili pojačanju njegovih slika narodnih karaktera kako bi svojim čitaocima uprošćeno objasnili raspad Jugoslavije.

Ostaje još prognoza budućnosti belgijskog braka. Da ostanemo pri bračnoj metafori: hoće li to ostati veza u stilu *living-apart-together*? Ili će se bračni čamac ipak nasukati zbog nekompatibilnosti karaktera? Kao bivša Jugoslovenka mogu se samo nadati da će se – ukoliko se taj brak ne da spasiti – ugledati na češko-slovački model razvoda.

68 Za raspad treće Jugoslavije rado je korišćena upravo bračna metafora, vidi i.o. kod Petković 1997 i Mihajlović 2010.

69 U zapadnim medijima u velikoj je meri bilo prisutno predubedenje tako da se pitanje krivice često predstavljalo kao kolektivna krivica srpskog naroda.

Bibliografija

Cordemans, Marcel. 1920 *De Joegoslaven*. Antwerpen: Kiliaan.

Draulans, Dirk. 2000. *De charme van chaos: berichten uit de burgeroorlog in België*. Antwerpen: Atlas.

Huussen, A.H. 1949. *Het leven van Ogier Ghislain de Busbecq*. Leiden: A.W. Sijthoff.

Mihajlović, Branka. 2010. Kraj prepucavanja Beograda i Podgorice u slučaju "Šarić"? *Radio Slobodna Evropa*. http://www.slobodnaevropa.org/content/srbija_crna_gora_ministri_pravde/1968462.html. Posećeno 18. maja 2018.

Novaković-Lopušina, Jelica. 1999. *Srbi i jugoistočna Evropa u nizozemskim izvorima do 1918*. Beograd: Revision.

Petković, Ratimir. 1997. SRJ pred dubokom unutrašnjom krizom. *Alternativna informativna mreža*. <http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199706/70611-003-pubs-beo.htm>. Posećeno 18. maja 2018.

Provo, Andreas. 2004. *De houding van de Belgische pers tegenover het plan voor Europese eenmaking van Briand (1925-1932)* (disertacija). Gent: Universiteit Gent.

Standaard, De. 2013. Geschiedenis De Standaard. *De Standaard*. <http://www.standaard.be/over>. Posećeno 18 maja 2013.

Timmerman, George. 2011. Cordemans Marcel. *Apache*. <http://www.apache.be/nvdr/2011/10/31/cordemans-marcel>. Posećeno 18. maja 2018.

Tienhoven, Arius van. 1915. *De gruwelen van den oorlog in Servië*. Rotterdam: Brusse.

JELICA NOVAKOVIĆ-LOPUŠINA

Gustaf Shamelhaut o južnoslovenskim narodima i Jugoslaviji

Uvod

Godine 1930, deset godina nakon Kordemansove procene održivosti jugoslovenskog zajedništva, jedan drugi Flamanac, Dr. Gustaf Shamelhaut (Gustaaf Schamelhout, 1869-1944), latio se detaljne analize te mnogonacionalne tvorevine koja je uprkos rasprostranjenom skepticizmu već bila dočekala deceniju svog osnivanja.

Dr. Shamelhaut veoma je zanimljiva ličnost flamanskog naučnog i kulturnog života. Kao što je bilo uobičajeno za više slojeve u Belgiji, školovao se na francuskom jeziku, ali nakon čitanja *Lava od Flandrije*⁷⁰ u francuskom prevodu (!) nacionalno se osvestio i zagrejao za pitanje flamanske emancipacije. Na studijama medicine ispoljio je veliko interesovanje za pitanje nacionalnih prava i problema u Evropi, a kasnije se u potpunosti tome posvetio. Svoje prvo putovanje istočnom Evropom i Balkanom preduzeo je uoči Prvog balkanskog rata. Nakon Prvog svetskog rata svoj lekarski poziv zamenio je za antropologiju i etnologiju i otad svu svoju stvaralačku energiju posvećuje izučavanju „nacionalnog pitanja“ kao i problemima nacionalnih manjina nakon Pariske mirovne konferencije (1920). Njegova motivacija pre svega je bila lična: većina njegovih publikacija implicitno ili eksplicitno uspostavlja paralele sa položajem Flamanaca unutar Belgije (Detrez, 1994: 119).

Shamelhautovim najznačajnijim delom smatra se trotomna studija pod naslovom „Narodi Evrope i borba nacionalnosti“ (*De volkeren van Europa en de strijd der nationaliteiten*, 1930) u kojoj opširno analizira istorijsku i kulturološku pozadinu međunacionalnih problema. Ovaj ambiciozni projekat ostao je, međutim, nedovršen jer nije došlo do objavljivanja rukopisa četvrtog dela posvećenog Bugarima, Rumunima i Mađarima. Prvi tom sadrži opširan uvodni deo i obrađuje situaciju na Baltiku; drugi je posvećen zapadnim Slovenima a treći istočnim i južnim: Slovencima, Hrvatima i Srbima. Situaciji u Jugoslaviji posvetio je još i zasebnu studiju pod naslovom „Za i protiv unitarne države u Jugoslaviji“ (*Voor en tegen den eenheidsstaat in Joegoslavië*, 1931).

70 Ovaj romantičarski roman flamanskog pisca Hendrika Konsjansa inspirisao je svojim nacionalnim zanosom i rodoljubljem mnoge savremenike a i potonje generacije. U srednjoj i istočnoj Evropi taj transfer se odvio zahvaljujući nemačkim prevodima. Prvi hrvatski prevod (Augusta Harambašića) objavljen je 1909, dakle u jeku stremjenja ka nacionalnoj emancipaciji i nezavisnosti u okviru Dvojne monarhije. Drugi je nastao 1975. (prevodilac Josip Tabak znao je nemački a naučio je i nizozemski, upravo zbog ove knjige), u jeku Hrvatskog proleća. Ipak, najdirljiviji je pogovor urednika uz izdanje 1990, neposredno pred izbijanje građanskog rata u Jugoslaviji.

Što se metodološkog postupka tiče, uprkos izvesnom anahronizmu u primeni rasnih parametara, Shamelhaut se izričito distancira od rasnih teorija kakve su praktikovali nacisti u to vreme, i kao osnov za razlikovanje evropskih naroda na prvom mestu navodi jezik (Detrez, 1994: 122). Sigurno da je u takvom pristupu polazište bilo lično iskustvo u Nizozemlju, gde je nizozemsko govorno područje nakon kratkog perioda ujedinjenja 1830. bilo razdvojeno državnim granicom između Kraljevine Holandije i Kraljevine Belgije.

Etničke osobenosti

Prvo poglavlje odeljka o Slovencima, Hrvatima i Srbima počinje prikazom etničkih i jezičkih odlika. Impresivno je Shamelhautovo poznavanje sekundarne literature, što se vidi iz bibliografije a i po parafriziranju ili citiranju poznatih naučnika tadašnje naučne scene, uključujući Jovana Cvijića, Aleksandra Belića i Vojislava Petrovića. Njegov spisak korišćene literature zapravo obhvata sve ono što je bilo dostupno na francuskom, nemačkom i engleskom. Polazeći od jezičke diferencijacije kao polazišta za etničku, Shamelhaut uviđa problematičnost takvog merila kad je južnoslovenski prostor u pitanju:

„Na istoku je teško povući granicu između Hrvata i Srba s obzirom da crkvena pripadnost u većoj meri nego dijalekat određuje nacionalnu pripadnost.“ (Schamelhout, 1930: 277)

S dolaskom Turaka, taj religiozni faktor dobija novu dimenziju i dodatno komplikuje odnose:

„Nakon turskih osvajanja, savladavanja ustanaka, povlačenja austrijskih vojski, mnogi Srbi postali su muslimani. Po Tomiću⁷¹, mnogi su pri tom preuzeli i albanski jezik. Islamizirani i albanizovani Srbi mrze pravoslavne Srbe još više nego pravi Albanci. Strahovladom se sada pokušava da se od njih naprave dobri jugoslovenski podanici, kao i od Makedonaca!“ (1930: 278)

Što se fizičkih odlika tiče, Shamelhaut se trudi da zauzme objektivan stav. On, doduše, navodi Auerbahovu tvrdnju da se Hrvati od Mađara, Nemaca i Jevreja razlikuju po svojoj ružnoći ali odmah zatim citira i slovenske naučnike koji ističu upravo lepotu življa između Drave i Save. Shodno francuskom antropologu Pitardu, jugoslovenski narodi zapravo ni nisu pravi Sloveni već slovenizirani Iliri. Iz svega navedenog, Shamelhaut zaključuje:

„Ni rasa, ni veroispovest, niti prošlost ne predstavljaju kariku koja povezuje Slovence, Srbe i Hrvate, već je to jezička srodnost.“ (1930: 282)

71 Tomich, Jovan. *Les Albanais en Vieille Serbie et dans le Sandjak de Novi-Bazar*. Paris, 1913.

Kada je etnokarakterološka klasifikacija u pitanju, zamera Cvijiću što razlike među južnim Slovenima svodi na minimum. Pa ipak, od njega preuzima podelu na tipove od kojih najveću pažnju posvećuje dinarskom zato što obuhvata najveći deo zemlje (s izuzetkom Makedonaca). U potpoglavlju o dinarskom narodnom karakteru Shamelhaut navodi sve one karakteristike koje su dugo dominirale u autoimagologiji: bistrost uma, inteligencija, bogatstvo i razigrana mašta, impulsivnost, plahovitost, gordost i nacionalni ponos, požrtvovanost i nesebičnost, junaštvo i istorijska melanholičnost, svest o podređenosti ličnih interesa nad opštim, narodnim (1930: 285). Od značaja za formiranje jugoslovenske države Shamelhaut posebno ističe karakteristike vezane za Šumadiju: preduzetnost, istrajnost i tvrdoglavost seljaka kao i nepostojanje plemstva.

Nakon opštih dinarskih karakteristika, autor prelazi na odlike pojedinačnih naroda. Iako se koristio podacima iz knjige Henrija van der Manderea o Crnoj Gori (*Montenegro*, 1913)⁷², Shamelhaut pokazuje nešto manje simpatija prema Crnogorcima i Hercegovcima. Osim poslovične lenjosti muškaraca i potčinjenosti žena, on navodi i preterani osećaj časti zbog koje radije idu u smrt nego da otrpe i najblažu uvredu. „Crnogorci su narod bez kućevnog života, bez humora, bez razdraganosti“ (1930: 287). Ali zato – kao što to ističe i Van der Mandere – jedva da ima primera krađe ili brakolomstva.

Kada govori o „islamiziranim Jugoslovenima“ (ibid) Bosne i Hercegovine, Shamelhaut napominje da mahom potiču od nekadašnjeg plemstva i progonjenih bogumila.

„Ovi Bošnjaci smatraju da su bolje shvatili suštinu Kurana od Turaka. Ukoliko neko u Evropi bude želeo da izučava uticaj islama na transformaciju javnog i privatnog života, onda u današnje vreme treba da poseti zapadni Balkan a ne Istanbul.“ (ibid)

Za razliku od nekih njegovih sugrađana i savremenika (napr. Marselus Emants⁷³), koji su imali romantizovano viđenje orijenta, Shamelhaut kao osnovne karakteristike zbog kojih Bošnjaci „toliko zaostaju za svojim hrišćanskim i jevrejskim sunarodnicima“ (ibid) ističe indolentnost, lenjost i neznanje. Navodeći E. de Laveleja, on pre svega naglašava potpunu neobrazovanost i zaostalost majki čije je neznanje pogubno za razvoj dece, što uzrokuje neizbežno ekonomsko propadanje. Ništa manje kritičan Shamelhaut nije ni prema bosanskim hrišćanima koje smatra manje poštenim i dobroćudnim pa

72 U prevodu J.N.L. knjiga je 2002. pod naslovom „Crna Gora“ objavljena u Podgorici kod izdavačke kuće CID.

73 vidi Novaković-Lopušina 1999: 153-156 i 2008: 31-34

čak i zaostaliyim uprkos boljem imovinskom stanju. Iako navodi primere bratoubilaštva u Balkanskim ratovima, Shamelhaut piše sledeće o jugoslovenstvu među muslimanima:

„Poslednjih decenija se kod mnogih probudila svest o etničkoj pripadnosti pa iako su kod habzburških činovnika uživali preimućstvo, priključili su se svojoj hrišćanskoj braći protiv Dvojne monarhije.“ (1930: 288).

Međutim, autor dodaje da usled Aleksandrove strahovlade, Jugoslavija nije donela očekivanu slobodu većini (1930: 289).

Pišući o Hrvatima, donekle je kontradiktoran. Najpre navodi da ne postoji veliko razlikovanje između Panonaca i Dinaraca, zatim da je samo Primorje - a ponajviše Dubrovnik - u potpunosti prigrllilo zapadnu civilizaciju. I na kraju navodi osobine koje u komparativu koristi i Shamelhautov zemljak Kordemans:

„Hrvati su civilizovaniji, kulturniji, suzdržaniji, manje neotesani od Dinaraca koji su dugo živeli pod turskom vlašću. Oni su duboko pobožan, konzervativan i servilan narod.“ (1930: 290).

Kao i kod Kordemansa, i kod Shamelhauta se superlativima karakterišu Slovenci: oni imaju izvrsan smisao za organizaciju, izuzetno razvijen srednji stalež i intelektualnu elitu.

„Nemačko obrazovanje uglavnom nije skrenulo mlade naraštaje sa staze nacionalne svesti. Slovenci su svoju zadocnelu borbu vodili s više upornosti od Hrvata i brzo su nadoknadili svoj zaostatak“ (ibid).

U fusnoti uz ovaj pasus Shamelhaut povlači paralele sa situacijom u sopstvenoj zemlji:

„Suživot Slovenaca, Čeha i Poljaka s Nemcima bio je u svakom smislu manje štetan po duhovni razvoj i opstanak nacionalnog bića od francuske vlasti i simbioze Valonaca i Flamanaca, npr. u Briselu, po kulturno uzdizanje i duhovni razvoj briselskog stanovništva.“ (ibid)

Jezičke osobenosti

Nakon ovog karakterološkog pregleda, autor u drugom poglavlju prelazi na detaljnu analizu jezičke situacije. Jedan od izvora kojim se služi je studija Aleksandra Belića „Le caractère de l'évolution du serbo-croate“ objavljena u Le Mondu 1925. Jedan od zaključaka koje iznosi jeste da je austrougarska aneksija neočekivano dala povoda većem jedinstvu srpskohrvatskog. „Srp-skohrvatski je postao naziv koji izražava težnju ka jedinstvu, ali to još nije ostvareno u potpunosti“ (1930: 292). Autor, koji očigledno nema mnogo simpatija za kralja Aleksandra, prognozira da će on kao diktator verovatno pokušati da i Slovincima nametne takav jezik. (1930: 295)

U daljem toku ovog potpoglavlja Shamelhaut se osvrće na zvanične statističke podatke vezane za nacionalnosti i manjine, čiju validnost dovodi u sumnju. „U Vojvodini, u svim krajevima gde je stanovništvo mešovito, vlasti vrše pritisak kako bi se povećao broj Jugoslovena.“ (1930: 297). Kako veli sam autor, osim možda u Dobrudži, Vojvodina po pitanju nacionalnosti i manjina predstavlja najkomplikovaniji slučaj u čitavoj Evropi. Pitanje etničko-jezičkog razgraničenja zanima ga pre svega u odnosu na mađarske i italijanske pretenzije: „Pitanje je da li je Trst ikad bio čisto italijanski grad“. (1930: 301)

Shamelhaut ukazuje na još neke posledice ujedinjenja: u Sloveniji se upadljivo smanjila brojnost nemačke manjine. Druga posledica je ujedinjenje pravoslavnih crkvenih opština, čime je položaj pravoslavne crkve (suprotno težnjama Austrougarske) znatno ojačan.

Istorijski pregled

U naredna tri poglavlja Shamelhaut daje veoma iscrpan pregled političke i kulturne istorije, počinjući sa Slovincima, za koje kaže da do Prvog svetskog rata nisu ni postojali u svesti zapadne Evrope. U toj njihovoj nemoj istoriji, inače, vidi primer za poređenje sa Flandrijom: „Kao i grofovija Flandrija tako je i Slovenija, mada ne toliko dugo, iskusila prokletstvo tuđinskih biskupa“. Uz ovo poređenje dodaje u fusnoti citat iz Lavelejevog dela o Balkanskom poluostrvu⁷⁴: „Nema za narod gore sudbine od one da mu poglavari njegove vere budu neprijatelji njegovog nacionalnog bića.“ (1930: 309). Drugi primer za poređenje jeste potiskivanje protestantizma: „Kao i u Flandriji i Češkoj, gušenje protestantizma u Sloveniji išlo je ruku pod ruku sa znatnim gubitkom duhovne snage.“

Shamelhaut je dobro upoznat sa svim značajnim imenima slovenačke kulturne istorije i preporoda koji je išao mukotrpno zbog nezavidnog položaja narodnog jezika. I to pruža priliku autoru za poređenje sa situacijom u njego-

74 E. de Laveleye. *La peninsule des Balkans*. Brussel, 1886.

voj zemlji. Govoreći o situaciji u Trstu on navodi kako su italijanske opštinske vlasti sprečile otvaranje slovenačkih škola iako ih je na to obavezivao zakon. „To se dešava i u Briselu sa nastavom na nizozemskom, gde vlast ne čini ništa kako bi zakon zaživeo.“ (1930:316). Odnos Italijana i njihove uprave prema manjinama inspiriše Shamelhauta na dalja poređenja: „Njihovi motivi bili su isti kao i Valonaca u južnoj Nizozemskoj. To važi i za njihovu nesposobnost da shvate aspiracije protivničke strane. Došlo je do krvavih sukoba u Trstu i Ljubljani kad su Slovenci zahtevali svoja prava. U Trstu su jači bili Italijani; u Ljubljani su loše prošli Nemci. [...] Izmenjeni ustav iz decembra 1867. pružio je više garancija za opstanak nacionalnosti nego što je belgijski ustav štitio pravo Flamanaca na svoj jezik.“ (1930: 320)

Pa ipak, uprkos nedostatnom školskom sistemu na maternjem jeziku, Slovence navodi kao izuzetno pismen narod u okviru Austrougarske, odmah iza Nemaca i Čeha, sa preko 85% pismenog stanovništva. „Slovenačke vođe su svoj narod spasili od germanizacije i italijanizacije više upornošću i tvrdoglavošću nego inteligencijom i pameću.“ (1930: 318). Iako ne pravi eksplicitno poređenje, radi se o osobinama koje spadaju u autoimagološki spektar samih Flamanaca.

Rezimirajući najnoviju slovenačku istoriju, Shamelhaut navodi faktore koji su doprineli pobedi jugoslovenske ideje kod Slovenaca (1930: 322f):

- otpor Mađara protiv uspostavljanja trećeg ravnopravnog entiteta (slovenačko-hrvatskog) u okviru Habzburškog carstva.
- mržnja prema Nemcima
- uticaj Masarika i panslavizma među mladima
- pobede Srbije u Balkanskim ratovima

Sledeće, četvrto, poglavlje posvećeno je istoriji Hrvata. Od bitnih datuma spominje se opredeljenje za Habzburgovce nakon poraza Mađara kod Moča. Navodi se i osnivanje Vojne krajine, ali se Srbi u tom kontekstu uopšte ne pominju. Shamelhaut hvali jezuitski uticaj u Dalmaciji zbog njihovog doprinosa uvođenju obrazovanja na narodnom jeziku, što međutim nije pomoglo suzbijanju italijanskog uticaja u gradovima. Do buđenja nacionalne, slovenske svesti dolazi tek pod francuskom okupacijom. Obradujući preiod Ilirskog preporoda, Shamelhaut se najviše osvrće na jezičku situaciju: „Drugog maja 1843. Ivan Kukuljević održao je u Saboru prvi put govor na hrvatskom: 'Mi smo pomalo Latini, pomalo Nemci, pomalo Mađari, pomalo Sloveni, a sve skupa smo, iskreno govoreći, apsolutni ništa. Narod koji ne daje prednost svom maternjem jeziku samo je senka naroda⁷⁵.'“ (1930: 328). No, lojalnost prema Habzburzima još dugo je bila jača od osećaja ugnjetenosti. Kao

75 Ovo je moj srpski prevod sa nizozemskog, dakle, nije originalni hrvatski tekst.

najznačajnijeg Hrvata Shamelhaut navodi prvog nacionalnog biskupa, Josipa Juraja Štrosmajera. „Kao što su Gaj i mnogobrojni rimokatolički duhovnici bili pristaše ilirizma, tako je i Štrosmajer propovedao versku toleranciju kao sredstvo zbližavanja Hrvata i Srba. Umesto da anatemiše srpski, kao što su to neki flamanski biskupi činili s holandskim, on je bio pristalica štokavštine kao opšteg pisanog jezika i žalio je što su Srbi zadržali ćirilicu i što srpsko-hrvatski nije postao srpsko-hrvatsko-slovenački.“ (1930: 330f) U fusnoti uz Štrosmajera navodi sledeće: „Takvog sjajnog čoveka Flamanci nikad nisu imali kao crkvenog oca. On je uzdizao narod iznad države, godine 1851. pisao je Aleksandru Karađorđeviću da mu u venama teče ista krv kao u junačkog srpskog naroda, i održavao je tajne kontakte sa Mihajlom Obrenovićem, što je bilo dovoljno da bude okrivljen za veleizdaju. U Zagrebu je 1868. osnovao Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti koja je bila otvorena i za Srbe i Bugare. U njemu se očitovalo intergalno jugoslovenstvo čije su temelje položili bosanski franjevci kao začetnici jezičkog jedinstva pre Gaja i Karadžića. U Flandriji ovaj biskup ne bi bio jezički partikularista, u Holandiji ne bi bio Mallo-Nizozemac⁷⁶ već bi i na severu i na jugu svakako bio Veliko-Nizozemac⁷⁷.“ (ibid)

Shamelhaut ne propušta ni da spomene izrazite neprijatelje Srba, Antu Starčevića i Josipa Franka, kao i učinak ozloglašanih sudskih procesa na kraju prve decenije dvadesetog veka vođenih protiv srpskih podanika Dvojne monarhije zbog veleizdaje, a u cilju kompromitovanja hrvatsko-srpske koalicije. „Proces pokrenut na podsticaj Frankovog lista Hrvatsko pravo vođen je na tako nečastan način da je izazvao proteste širom Evrope.“ (1930: 334) Prelazeći na kulturnu istoriju, Shamelhaut ističe značaj Ivana Meštrovića: „Više od svih političkih izjava Meštrovićeva umetnost objedinjuje tri južnoslovenska naroda i ukazuje na neophodnost njihovog zajedništva kako bi održali svoju nezavisnost.“ (1930: 336)

Poseban osvrt na Dalmaciju, koju Shamelhaut s pravom naziva najlepšom zemljom na Jadranskom moru, pruža autoru još jednu mogućnost za poređenje sa situacijom u Flandriji: „Desilo se isto ono što se desilo u Flandriji sa francuskim i nizozemskim, a to je da su Hrvati iz građanskog sloja bolje govorili italijanski nego hrvatski, i da su novobogati Hrvati ignorisali svoj jezik mučeći se da govore italijanski.“ (1930: 337).

Karakterišući stanje pred izbijanje Prvog svetskog rata, autor kaže: „Među rimokatolicima i pravoslavicima postojale su još razmirice kad je otpočeo rat. Intelktualci su, međutim, bili poneseni jugoslovenstvom.“ (1930: 338)

⁷⁶ Klein-Nederlander

⁷⁷ Groot-Nederlander

U petom poglavlju Shamelhaut obrađuje istoriju „Bosanaca, Srba i Crnogoraca“ (1930: 338), razlikujući pri tom Srbe od Srbijanaca⁷⁸, ali ne objašnjavajući šta tačno podrazumeva pod Bosancima. U uvodnoj rečenici navodi da Srbima – još manje nego Hrvatima – nije pošlo za rukom da okupe sve svoje sunarodnike u jednoj državi. Na primeru Bosne naglašava ulogu religioznog faktora: najpre ostrašćeno misionarstvo (1930: 339) franjevac, zatim dolazak islama s Turcima „koje su seljaci zbog svog očajnog položaja dočekali kao oslobođioce“ (ibid), i uticaj bogumila čije je hrišćanstvo u biti najviše pogodovalo slovenskom karakteru ali koji su se na kraju prihvatili islama radi očuvanja poseda. Nije zanemarljiva ni uloga Austrijanaca: „Car Leopold podsticao je Slovene da se bore protiv Turaka kako bi oslobodili svoju zemlju. Nakon oslobađanja usledili su porazi i nakon Beogradskog mira (1739) razočarani Srbi okrenuli su se od Austrije kako bi usmerili svoje nade u pravoslavnu Rusiju.“ (1930: 340) Na razdor je uticao i kasniji povlašćeni položaj katolika tj. Hrvata pod austrougarskom vlašću, što je povećalo otpor pravoslavnog življa i povećavalo njihove simpatije za susednu oslobođenu Srbiju. „Monarhija je koristila verske antagonizme kako bi učvrstila svoju moć. [...] Aneksija zemlje oktobra 1908. veoma je razljutila muslimane, od pravoslavaca je napravila nepomirljive neprijatelje i podstakla je panslavizam“. (1930: 342). Međutim, u svom strahu od panslavizma, Dvojna monarhija nije se zadržala na tome: podržavala je ekspanziju Albanije i favorizovala Bugarsku.

Prelazeći potom na istoriju Srbije, Shamelhaut pokazuje dobru obaveštenost kad je tamna strana vladajućih srpskih dinastija u pitanju. Upoznat je s činjenicom da je Karađorđe ubio sopstvenog oca, a spominje i ubistvo Karađorđa od strane Miloša Obrenovića. Vladavinu Mihajla Obrenovića naziva dželat-skom, pozivajući se na Hermana Vendela⁷⁹ (1930: 344), a za ubistvo Aleksandra Obrenovića i Drage Mašin kaže da je užasnulo čitavu Evropu. Rezimirajući sugestivno da su i kod Romanovih porodična ubistva česta pojava, slaže se s Vendelom da demokratija u Srbiji ima drugačije značenje i da su na Balkanu retki ljudi sa zapadnjačkim pogledom na svet (1930:344).

Istoriji Crne Gore posvećeno je malo prostora, nepuna strana, sa veoma šturim podacima i sa prilično ciničnim završnim pasusom o knjazu Nikoli: „U Cetinju, koje su 1683, 1714. i 1785. razorili Turci, u tom bednom okruženju gde je Nikola despotski vladao poput starozavetnih praotaca, velelepne građevine poslanstava velikih sila svedočile su o tome da je tu bilo središte diplomatskog zamešateljstva.“ (1930: 348)

78 U fusnoti autor objašnjava razliku između ta dva naziva, onako kako je to uobičajeno u zapadnjačkoj praksi. Srbi su pripadnici naroda, Srbijanci podanici Srbije. On takođe pravi razliku između južnoslovenstva (Zuid-Slave) kao etničke pripadnosti i jugoslovenstva (Zuid-Slaviër) kao političke opcije.

79 Hermann Wendel (1884-1936), poznati nemački balkanolog i serbokroatista

Znatno više prostora dobija istorija vojvođanskih Srba i Vojvodine koju autor naziva kolevkom srpske kulture i žarištem panslavizma (1930: 348). Navodeći sva poznata imena srpske kulture⁸⁰, Shamelhaut u fusnoti o relativnoj autonomiji Srba pod austrijskom upravom navodi i to da su se pod pritiskom jezuita koji su svojim delovanjem ograničavali obećane verske slobode, mnogi Srbi odselili u Rusiju (ibid). Što se uloge Mađarske tiče, nju karakteriše na sledeći način:

„Saradnju Srba i Mađara protiv centralne vlasti u Beču Svetozar Miletić je 1861. još smatrao mogućom. Nakon uspostavljanja Dvojne monarhije (1867) i prepuštanja manjina mađarskom imperijalizmu, Miletić je sa Jovanom Subotićem osnovao Srpsku narodnu slobodoumnu stranku. Njen program sačinjen je u Bečkereku 1869. Glavne tačke bile su politička sloboda, samouprava, ujedinjenje svih Srba i priključenje Hrvatima. Tokom Rusko-turskog rata Miletić je optužen za veleizdaju, osuđen na 5 godina teškog rada i toliko je mučen u zatvoru da je izgubio razum te je umro ubrzo nakon puštanja na slobodu⁸¹.“ (1930: 350).

Prvi svetski rat

Šesto poglavlje bavi se Prvim svetskim ratom i ujedinjenjem. Prvo potpoglavlje posvećeno je Slovincima za koje Shamelhaut kaže da su od svih južnoslovenskih naroda u Dvojnoj monarhiji bili najugroženiji. Pa ipak, većina je prvih godina rata ostala lojalna Habzburškom carstvu dok je samo kod manjeg broja mržnja prema Austriji bila snažnija od straha od italijanskog imperijalizma. (1930: 351) Za Slovence je jedna od opcija bilo osnivanje samostalne jugoslovenske države u okviru Habzburškog Carstva. Shamelhaut od izuzetnog značaja za opstanak Jugoslovenskog kluba poslanika u bečkom parlamentu, u kojem je Anton Korošec lobirao za osnivanje nezavisne jugoslovenske države pod habzburškim okriljem, smatra odnos slovenačkog klera, što mu ponovo pruža priliku za kritiku flamanske situacije: „Bez posredovanja ljubljanskog nadbiskupa Antuna Jegliča, koji nije bio oruđe vladara i države kao što su to mnoge flamanske crkvene starešine, više bi poslanika napustilo ovaj klub.“

U potpoglavlju o „Hrvatima i habsburškim Srbima“ Shamelhaut ponavlja svoju konstataciju iz četvrtog poglavlja, a to je podeljenost u odnosu na

80 Navodi Dositeja Obradovića, Branka Radičevića, Jovana Jovanovića Zmaja, Đuru Daničića, Lazu Kostića i Đuru Jakšića. Uz Dositeja u fusnoti čak citira i maksimu koja se njemu pripisuje: „Knjige, braćo moja, knjige, a ne zvana i praporce“.

81 Tačno je da je Miletić pretrpeo tešku torturu u zatvoru i da mu je osim fizičkog zdravlja opustilo i mentalno, ali nije umro ubrzo po izlasku iz tamnice već skoro dvadeset godina kasnije.

jugoslovensku ideju. S jedne strane postojala je lojalnost određenih slojeva Habzburškom carstvu i dešavala su se zverstva protiv Srba, pre svega u Bosni i Hercegovini: „General Sarkotić, Hrvat, povešao je mnoge pravoslavne sveštenike i učitelje“ (1930: 353). Nisu izostajali ni zločini s druge strane: navodi se primer srpskog generala Mihaila Živkovića koji je u Rusiji streljao slovenačke i hrvatske dobrovoljce koji su odbijali da polože zakletvu vernosti kralju Petru (1930: 354).

S druge strane, Srbi u Hrvatskoj kao i mnogi hrvatski intelektualci od samog početka rata stali su na stranu Srbije (na šta ukazuje ogroman broj dezertera iz austrougarske vojske) a u čemu su dobijali podršku Engleza, neprijatelja centralnih sila, sa Seton Watsonom na čelu. Prevagu je odneo ishod rata odnosno slom Austrougarske kojem je u velikoj meri doprineo i ulazak Sjedinjenih Američkih Država u rat. „Hrvatski nacionalni savet proglasio je 19. oktobra u Zagrebu nezavisnost. Sabor je 29. oktobra 1918 prihvatio ovu proklamaciju kao i ujedinjenje u novu državu zajedno sa Srbijom i Crnom Gorom. Prestolonaslednik Aleksandar prihvatio je 1. decembra poziv Jugoslovenskog saveta da preuzme na sebe funkciju regenta nad južnoslovenskim delovima bivše carevine. Ovaj dan smatra se danom rođenja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Godine 1928. razočarani Hrvati odbili su da učestvuju u proslavi desetogodišnjice Kraljevine S.H.S. (1930: 355f)

U potpoglavlju o ulozi Srbije u Prvom svetskom ratu, Shamelhaut se pokazuje pobornikom teorije o umešanosti Srbije i njenoj odgovornosti za Sarajevski atentat. Međutim, očigledno je imao muke da to formuliše i uskladi sa zvaničnim stavom svoje zemlje, Belgije, koja je zajedno sa Srbijom smatrana najvećom žrtvom nemačke agresije. Prvi pasus, sintaksički veoma nepregledan i zamršen, pun dvostrukih negacija, jasno ilustruje taj njegov problem: „Neću tvrditi da svetski rat ne bi izbio da je nakon srpskog odgovora na ultimatum od 23. jula 1914. habzburška vojska bombardovala i zauzela Beograd, kao što je to uradila italijanska flota sa Krfom nakon ubistva italijanskih oficira u Kakaviji na albansko-grčkoj granici, i da Nemačka nije objavila rat Rusiji kad je rusko vojno vođstvo ipak nastavilo s opštom mobilizacijom iako ju je car opozvao. Ali, da to nije popravilo ratne šanse Centralnih sila, onda bi savest sveta verovatno brže došla do spoznaje o odgovornosti za rat.“ (1930: 356)

Ne treba da čudi što Shamelhaut zastupa stav koji se kosi sa tadašnjom zvaničnom istoriografijom zemalja pobednica: konzervativni Flamanci su tokom Prvog svetskog rata u velikoj meri simpatizovali s Nemcima, smatrajući da su oni žrtve britanskog hegemonizma⁸². Kao argument on zato navodi prve

82 O reakcijama u flamanskoj štampi na atentat i na sukobljene strane u Prvom svetskom ratu vidi Novaković&Peters (2015: 45ff)

reakcije na atentat i objavu rata u belgijskoj frankofonoj štampi, koja se posle veoma brzo preorijentisala na savezničke stavove.

„Vredno je pomena da su u Belgiji svojevremeno čak i francuski dnevni listovi priznavali da je Franja Josif usled okolnosti bio prisiljen da objavi rat Srbiji (28. juna 1914) kako bi zadržao delove svog carstva na koje su Srbi bacili oko.“ (ibid).

Sledeće potpoglavlje posvećeno je uspostavljanju države i centralizaciji uprave. I tu se ogleda Shamelhautova sumnjičavost prema silama Antante: „Saveznička štampa koja neprestano razotkriva nemačke zločine ćuti o strahovladi srpskih oficira i činovnika u pripojenim oblastima.“ (1930: 363) U fusnoti zatim navodi krvave neredе između vernih pristalica knjaza Nikole s jedne i studentske omladine s druge strane. Čitavo ovo potpoglavlje na neki način rezimira stavove iz prethodnih poglavlja u pogledu odnosa pojedinih naroda prema jugoslovenstvu, sada u trenutku ostvarivanja tog cilja. I dalje su po autoru Slovenci imali kao najugroženiji i najviše razloga za radost. To ilustruje na primeru jedne anegdote u jednoj slovenačkoj krčmi, koju je preuzeo iz knjige G. Baumbergera „Plavo more i crne gore“⁸³ iz 1905: „Obe dame (krčmarica i njena kći) nastavile su da pričaju o slovenačkim pesmama i sagama, napominjući koliko one rado pevaju i pripovedaju o prošlosti. Ali, kada sam zamolio devojkę da otpeva neku slovenačku pesmu, bila je mišljenja da to ne priliči u društvu jednog Nemca koji to ne bi razumeo i koji bi se na kraju tome podsmevao. Kad sam joj odvratio da sam ja Švajcarac, i dalje nije imala milosti: 'Pa i oni su Nemci, makar i živeli u drugoj državi, kao što su Srbi, mada imaju svoju državu, ipak južni Sloveni kao što su to i Slovenci. I u tom su krčmarica i njena kći započele priču o veličini južnoslovenskog naroda i o tome kako su oni, Slovenci, Hrvati i Srbi veliki, milionski narod zajedničkog porekla. I mada im se jezici razlikuju, Slovenac ipak može da razume hrvatski i srpski, i obrnuto. Svi oni imaju iste običaje i navike, osim veroispovesti.“ (1930: 360). Na kraju tog citata Shamelhautu se otima uzdah što se za razliku od Balkana, u Nizozemlju na državnu granicu (onu, dakle, koja deli Flamance od Holanđana) suviše gleda i kao na granicu između različitih naroda. Što se situacije u Hrvatskoj tiče, Shamelhaut opet navodi da su Hrvati bili manje ugroženi od Slovenaca i da su se u većini priklanjali federalističkoj ideji s obzirom da su „već imali samostalnu državnu organizaciju“ (1930: 360). Političke stranke menjale su svoje kurseve te je tako „Frankova Stranka prava od rojalističke, odane Habsburgovcima, postala republikanska i umerenije antisrpska“ (ibid), dok je Pavelić kao pristaša potpune samostalnosti morao da izbegne u Bugarsku.

83 *Blaues Meer und Schwarze Berge*

U Bosni i Hercegovini je situacija bila još komplikovanija zbog organizovanja muslimana u zasebnu stranku. „Oni su ubrzo na svojoj koži osetili mržnju koju su hrišćani, pre svega pravoslavni, gajili prema njima.“ (1930: 361) Za bosanske Hrvate navodi da su bili još više protiv srpske hegemonije od Hrvata u Hrvatskoj, dok je u Dalmaciji situacija bila sasvim drukčija: „U Dalmaciji je strah od italijanskog imperijalizma uticao na opredeljenje političkih vođa. Veoma naklonjeni Srbima bili su J. Smodlaka i Pero Čingrija.“ (1930: 362) Mada navodi da je u Crnoj Gori srpska vojska nametnula ujedinjenje i zbacivanje knjaza Nikole, Shamelhaut ipak kaže i sledeće: „Nikolin despotizam i pohlepa oterali su mlade intelektualce u opoziciju.“ (1930: 362). Sve u svemu, i kod Shamelhauta analiza međunacionalnih odnosa kao i motivacija za ujedinjenje sadrži slične procene kao kod Kordemansa deset godina ranije: nisu motivacije svima bile iste niti je civilizacijski nivo bio isti. Slovenci su kao narod bili najugroženiji pa samim tim i najmotivisaniji za jugoslovensku ideju dok je podeljenost kod Hrvata bila znatno veća jer je i njihov položaj unutar monarhije bio drugačiji. Najmotivisaniji su bili oni koji su se plašili italijanske ili mađarske hegemonije. Najkomplikovanija je bila situacija u Bosni i Hercegovini zbog muslimanskog faktora. A Srbi su odmah nakon herojske odbrane pokazali i svoje imperijalističke i diktatorske apetite: „Ali, Srbi su imali vlast i unitarna država je osnovana.“ (1930: 363). Ova nesrazmera u motivima i nivou očitovala se i u pismenosti: u Sloveniji je bilo 19% nepismenih, u Hrvatskoj 46%, u Bosni 65%, u Srbiji 80% a u Crnoj Gori čak 95%, navodi Shamelhaut. (1930: 361)

Prva decenija Kraljevine

Sedmo poglavlje posvećeno je situaciji nakon formiranja Kraljevine S.H.S. i potom Kraljevine Jugoslavije. Glavni predmet razmatranja je odnos prema centralizaciji. Već na samom početku autor stavlja do znanja da oko tog pitanja nije bilo konsenzusa: „Ujedinjenje triju naroda pod srpskom vrhovnom vlašću donelo je udaljavanje umesto približavanja.“ (ibid) Glavnu krivicu po Shamelhautu snose srpski oficiri i državnici (pre svega misli na Nikolu Pašića) „koji na Kraljevinu S.H.S. nisu gledali kao na novu državu već na proširenje Kraljevine Srbije“ (1930: 364). Centralizacija se sprovodila uz pomoć prinude i terora ili pak potkupljivanjem i obećavanjem privilegija (kao u slučaju muslimanskih poslanika). „Neću ovde da ulazim u detalje o srpskim zatvorima niti mučenjima kojima su bili podvrgnuti manje ugledni politički protivnici od Radića. Muče se i maltretiraju pre svega komunisti, Makedonci i Albanci. Bastilja je bila letnjikovac u poređenju s Glavnjačom u Beogradu.“ (1930: 367). Osvrćući se na kratak vek trajanja ministarstava u Jugoslaviji, Shamelhaut dijagnostikuje problem na sledeći način: „Nije parlamentarizam sam po

sebi urzok ove nepostojanosti već sastav i uređenje unitarne države. Tako je to i u Poljskoj. Državama s velikim etničkim manjinama ne može se upravljati demokratski ukoliko nisu federativno uređene. U suprotnom se ne može bez cenzure, vanrednih stanja, upravne samovolje i sl.“ (1930: 369). Kralj Aleksandar propustio je, međutim, da krene jedinim mogućim putem pomirenja s Hrvatima, a to je potpuna decentralizacija: uzdao se u to da će se s vremenom tri naroda ipak stopiti u jedan, jugoslovenski.“ (1930: 371). Shamelhaut odmah potom dodaje da je Francuska na čelu s Klemansoom zapravo bila ta koja je, protivno volji tadašnjeg prestolonaslednika Aleksandra, insistirala na centralističkom uređenju po uzoru na Francusku.

Uvođenje Šestojanuarske diktature pokazalo je po Shamelhautu apsurdnu promenu u poimanju pojma slobode: „Čovek se zabezekne od potpunog preinačenja svih vrednosti do kojeg je došlo nakon primirja kod onih koji su se nametnuli kao vitezovi pravde i slobode i koji su demokratiji okrenuli leđa otkako je to prestao da bude poklič protiv Centralnih sila i otkako je uspostavljena diktatura u zemljama koje su se navodno borile protiv tiranije i samovlasti. Kod mnogih pojam slobode služi samo kao sredstvo agitacije protiv Sovjetskog Saveza. Nakon uvođenja diktature slavista Ernest Deni⁸⁴ verovatno bi i dalje pisao da su Srbi oduvek bili pobornici slobode. Uostalom, po njemu su habzburški političari ubili Franju Ferdinanda a Princip je bio njihova prva žrtva!“ (1930: 374) Da se Shamelhaut kao flamanski istoričar nije slagao sa stavovima francuskih istoričara i nije za veliko čuđenje.

Što se jedne od posledica Šestojanuarske diktature tiče, a to je uvođenje banovina kao novog teritorijalnog principa, autor kaže sledeće: „Nije sve loše u ovoj podeli, na primer opstanak Slovenije (Dravska banovina) kao slovenačke teritorije. Međutim, moć muslimana u Bosni i Hercegovini slomljena je podelom na četiri banovine. Centralna uprava je ojačana, nema lokalne samouprave, banska veća su samo savetodavna tela.“ (1930: 377)

U sledećem potpoglavlju Shamelhaut razmatra položaj manjina, počinjući od Slovenije, gde konstatuje da je nemačka manjina ta koja je sada ugrožena. „Tamo gde vlada svojevremeno potlačeni narod, stečena sloboda je retko kad na njegovu štetu.“ (1930: 378) U svakom slučaju, jezici manjina su svuda bili proterani iz upravnih tela. Pitajući se kako to da nema protesta međunarodne zajednice na obespravljeni položaj Nemaca, Mađara, Albanaca, podunavskih Švaba, Kucovlaha, Makedonaca i Bugara, Shamelhaut beleži: „Ali Balkan je daleko, a priori mora da bude bure baruta. Jugoslavija je saveznica Francuske koja tu nema kolonijalnih pretenzija, a mnogi u zapadnoj Evropi posmatraju svet iz francuske perspektive.“ (1930: 381)

84 Ernest Deni (*Ernest Denis*, 1849.1921) se uz Luja Ležera smatra jednim od najznačajnijih francuskih poznavalaca slovenskog sveta. Odigrao je značajnu ulogu u stvaranju Čehoslovačke.

I u potpoglavlju o međunarodnim odnosima Jugoslavije Shamelhaut podvlači ulogu savezništva s Francuskom i netrpeljivosti s Italijom, za koju zbog njenih imperijalističkih apetita smatra da zaista predstavlja pretnju Jugoslaviji. „Italijanski fašisti vrebaju priliku da polazeći od Zadra prošire svoju vlast na čitavu Dalmaciju. Jugoslavija se osim toga još od 17. novembra 1926. oseća ugroženom zbog Tiranskog ugovora kojim Albanija postaje italijanski protektorat. Mora se priznati da Albanija shodno etničkim principima od 1913. ima pravo na izmenu granice koja je povučena kroz albansku etničku teritoriju.“ (1930: 382). S obzirom na ove napetosti a i na one s Bugarskom, Shamelhaut vidi jedino rešenje u federalizaciji Balkana i osamostaljenju Makedonije (1930: 383).

Perspektive

Svoj pregled etničke situacije u Jugoslaviji Shamelhaut završava potpoglavljem koje nosi naziv *Perspektive*. Uprkos svim kritikama, on želi da veruje u mogućnost opstanka zajedničke države, između ostalog zato što kao Flamanac zna koje su posledice koje je sa sobom doneo krah ujedinjenog Kraljevstva Nizozemlja nakon Belgijske revolucije. „Malo je verovatno da će animoziteti i trvenja između Prečana i Srba, ma koliko oni opterećivali unutrašnju politiku zemlje, ikada dati povoda za razdvajanje koje ne bi bilo ništa manje sudbonosno od onog u Nizozemlju 1830. godine. Pri tom su optužbe Prečana protiv srpske hegemonije realnije od pritužbi 'Belgijanaca' protiv vladavine kralja Vilema. Mane beogradske centralizacije ne mogu se opravdati ukazivanjem na etničku srodnost, dok su Flamanci imali i duhovne i materijalne koristi od ujedinjenja, koje je čak i za Valonce – čiji jezik nije bio ugrožen – imalo više prednosti nego mana.“ (1930: 385)

Autor još jednom povlači negativan uticaj klera na raspad Kraljevine Nizozemlja: „Nesreća u nizozemskom ujedinjenju bio je valonski elemenat koji je težio povratku u zagrljaj matice Francuske. Kod pofrancuženih viših slojeva u Flandriji privlačnost Francuske bila je manja. Jabuka razdora bilo je nezadovoljstvo naivnog flamanskog naroda koje su u svojoj ambiciji veštački podsticali frankofoni biskup Briža i deo klera. Međutim, Hrvati kao i podjednako veliki katolici Slovenci nisu nasledili na podbadanja Mađara. Njihova etnička svest i istorijsko pamćenje bili su suviše jaki dok su kod Flamanaca 1830. bili skoro ugašeni usled viševjekovne strane dominacije.“ (ibid)

Iako je Shamelhaut za razliku od svog zemljaka Marsela Kordemansa izbegavao pojednostavljenu etnopsihologiju, ipak nije mogao da odoli gradaciji civilizovanosti na Balkanu. Obrazlažući zašto Hrvati ne osećaju nikakvu potrebu za srpskim vođstvom, on ukazuje na njihovo državničko iskustvo i na njihovu odbojnost prema srpskoj mitologiji: „Obožavanje koje Srbi osećaju

prema Marku Kraljeviću, proslavljenom junaku narodnih pesama, za Hrvate je odbojno. Oni ne shvataju popularnost tog neotesanog pijanca koji je krajnje grub prema ženama i koji je ponekad veoma surov i veroloman prema sopstvenom narodu. Kraljević Marko više se istakao servilnošću prema Turcima nego rodoljubljem.“ (1930: 385f). Hrvati su, drugim rečima, civilizovaniji jer je Shamelhautu lakše da se identifikuje s njima: „Stranac se u Zagrebu, Splitu ili Dubrovniku oseća bliže svom kulturnom krugu nego u Beogradu.“ (1930: 386)

Pa ipak, odmah u nastavku tog pasusa, Shamelhaut kreće u svoju profederalističku završnicu.

„Hrvatske težnje ka potpunom separatizmu ipak su samo prolazni napadi jeda zbog srpskog tutorstva. Hrvatska nacionalna bit nije time istinski ugrožena kao što je to flamanska u Belgiji. Jezičko srodstvo ograničava opasnost od nivelacije. Nova podela ne predstavlja nepremostivu prepreku za Hrvate s obzirom na to da većinom ostaju ujedinjeni unutar novih upravnih jedinica. Ali uvođenje diktature kod njih oživljava sećanje na despotizam mađarskih kraljevskih upravnika. Državna prinuda i diktatura ne donose pomirenje, ne smiruju razmirice, oni samo odlažu razrešenje i nameću prividno jedinstvo koje nije doraslo nedaćama. Federalizam, pak, može pospešiti zbližavanje s obzirom na to da na minimum svodi mogućnosti sukoba. Unitarna država nije neophodna osnova za narodno jedinstvo.

Jugoslovensko narodno jedinstvo, ma koliko bilo nesavršeno usled pomenu-tih suprotnosti, najznačajnije je ostvarenje nacionalnog principa u dvadesetom veku, principa čiju je snagu naslućivao još Štrosmajer. Jugoslovenska ideja je osim toga najneobičniji primer težnje za ujedinjenjem razdvojenih naroda, potekla iz svesti o jezičkoj srodnosti bez istorijske pozadine, bez zajedničke prošlosti, bez verskog jedinstva. To što je ta ideja nastala mnogo pre Prvog svetskog rata, kada su južnoslovenski narodi bili razdvojeni brojnim granicama i u velikim masama bili nerazvijeni i skoro sasvim obespravljeni, predstavlja osobenost slovenske duše koja lebdi iznad trenutnih mogućnosti kako bi se približila budućnosti: ona je znak mladosti i snage.“ (1930: 388)

Ni Shamelhaut, dakle, ne propušta da se dotakne romantičarskog pojma narodne duše koja je inspirisala i druge zapadnoevropske slaviste kao što su bili Nikolas van Vejk i Volfgang Hendrik van der Mej⁸⁵. U fusnoti uz poslednju rečenicu ovog pasusa Shamelhaut navodi da stvaranje jugoslovenske države u još većoj meri nego nastanak nemačkog i italijanskog ujedinjenja u devetnaestom veku dokazuje ogroman značaj jezika kao vezivnog faktora (ibid). U pozadini ove konstatacije svakako je lično iskustvo razdvojenosti Flamanaca

85 U bibliografiji autor navodi Van Vejka ali začudo nema pomena Van der Meja koji je bio autor velikog eseja posvećenog srpskoj epskoj poeziji (vidi Novaković-Lopušina 1999: 139-141)

i Holanđana i želje za njihovim ujedinjenjem na osnovu zajedničkog jezika. „Ako izuzmemo Makedoniju, zemlju skoro nerešivih suprotnosti, onda se Jugoslavija neopterećenom spoljnjem posmatraču čini kao celina koja je u većoj meri organska nego što je to slučaj sa Čehoslovačkom ili Poljskom, s obzirom na to da su nacionalne manjine manje brojne nego u ovim dvema državama. Jugoslavija čini geografsku celinu koja se u blagim prelazima prostire od Karavanki do Vardara, i u kojoj upadljivo odudaraju samo spoljne manifestacije islama kao i raskoš pojedinih blagoslovenih mesta na Jadranu, i pustoš nekih kraških područja. Toliko je bogata bojama i oblicima, može se podičiti tolikim blagom autentičnog narodnog života i raspolaže takvim mogućnostima razvoja na svakom polju da je njeno samostalno postojanje očigledno nužno za celovitost i savršenost Evrope.“ (ibid)

Zaključak

Shamelhaut nije doživeo potvrdu svoje vere u snagu jezičke srodnosti: Flamanci se nisu ujedinili sa svojim severnim susedima Holanđanima. A Jugoslavija se raspala čak i kao federacija. Veliki je broj onih koji nekadašnju zajedničku državu vide kao tamnicu naroda koja je, ispada, svima bila maćeha a ne majka. No, Shamelhautu, kao i onima koji drugačije misle, sigurno bi prijal da kroz nedavno napisane reči jednog bivšeg državljanina SFRJ, Slovenca Ratka Poliča, čuju da je u srcima mnogih uprkos svemu sačuvan nekadašnji ideal zajedništva:

„Uvek ću govoriti da sam Jugosloven, makar me i vređali zbog toga. Nisam pristao da menjam zastave kao prljave gaće... Šljam sastavljen od ratnih profitera, kvazinacionalista i politikanata nedoraslih istorijskim okolnostima razorio je moju domovinu Jugoslaviju. Pošteni i plemeniti ljudi nisu uspjeli da se odupru histeriji. Pristajanje na takvo zlo već dve decenije plaćamo preživljavanjem u tajkunskim feudima. Mali broj secikesa i prevaranata se valja u parama, političari pokušavaju da im ponekad prave društvo, a narod im više ne treba. Neke pametnije, odlučnije i organizovanije generacije stvoriće je u budućnosti iznova. Oni će prepoznati da ih veže širina duše ljudi koji većinski žive na ovim prostorima. S druge strane prepoznaće i ekonomski interes velike države koja izlazi na Jadran i Alpe.“ (Instagram: jugoslavija.sfrj)

Bibliografija

Cordemans, Marcel. 1920. *De Joegoslaven*. Antwerpen: Kiliaan.

Detrez, Raymond. 1994. „De Sovjetunie in de ogen van een flamingant: Dr. Gustaaf Schamelhout“. U: *Potemkinse dorpen: Belgen in Rusland*. Antwerpen, p. 118-133.

Schamelhout, G. 1930. *De volkeren van Europa en de strijd der nationaliteiten. Derde deel*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.

Novaković, Lopusina, Jelica. 1999. *Srbi i jugoistočna Evropa u nizozemskim izvorima do 1918.*. Beograd: Revision&Luterazmo.

Novaković, Lopusina, Jelica. 2008. „Tussen balkanisme en oriëntalisme: Emants over Bosnië en Herzegovina“. U: *Werkwinkel*. Poznan, 3 (1)/2008, p. 31-44.

Novaković, J. & Sven Peeters. 2015. *Posledice jednog pucnja*. (co-auteur Sven Peeters). Beograd: Clio.

A. DEN DOOLAARD

Jugoslavija. Obećanja i dvojbe

(od našeg dopisnika)

Beograd, 18. studenog

Nema čovjeka koji je darežljiviji od kandidata za parlament kad se suočava s biračima. On puno obećava, a ta će se obećanja ispuniti čim on sa svojom strankom dođe na vlast. A kad on i njegova stranka stvarno i dođu na vlast, onda se malo ili čak ništa od onog što je bilo obećano ne ispuni. Tako se dogodilo i u Jugoslaviji, toj mladoj državi u kojoj još tako mnogo toga treba učiniti, pa se dakle i tako puno može obećati. Na području gospodarstva, u novom dijelu koji je prije pripadao Austrougarskoj monarhiji, treba puno toga nadoknaditi što je prije bilo propušteno. U samoj Srbiji treba puno učiniti da bi ta bogata zemlja dala ono što može dati. U Makedoniji i Crnoj Gori treba doslovce sve učiniti; u Makedoniji zato što je ta zemlja pod Turcima bila potpuno zapuštena; u Crnoj Gori zato što je tako siromašna da nikad ne bi mogla ni pomisliti na to da poduzme nešto što košta novca. Na političkom području treba u stvarnosti ujediniti različite dijelove. To jedinstvo još ne postoji u naravi stanovnika, iako se tu može osjetiti napredak. Na području gospodarstva treba još učiniti sve ono čime će država, na političkom području, poprimiti važnost i vrijednost u krugu država.

Stoga je razumljivo da sve političke stranke u Jugoslaviji ustraju u ogromnom programu, pri čemu se biraču puno toga obećava. Prilikom zadnjih se izbora prije svega vrlo velikodušno obećavalo. A sad, kad su izbori prošli i parlament je formiran, članovi nemaju pametnijeg posla nego se međusobno svađati i jedan drugom podmetati nogu, umjesto da surađuju, što na području gospodarstva ne bi trebalo biti nemoguće. Jedino što gospoda nisu zaboravila i što nastoje postići ulažući svu svoju inteligenciju, njihovi su privatni interesi, i interesi njihovih prijatelja.

Gotovo prva stvar o kojoj se radilo u parlamentu bila je optužba protiv predsjednika vlade zbog korupcije prilikom izbora. Za to je, međutim, već stajao spreman sustav za zataškavanje. Onda je parlamentu već sad dodijao ministar financija i obratno, njemu je dosta ovog parlamenta. Taj će ministar ubrzo dati ostavku, i već sad se tako ponaša. Inače nikakvo čudo, jer on namjerava sniziti „dnevnicu“ članova parlamenta, što parlamentarac ministru nikad ne oprašta. Ako ministar želi štedjeti na kadrovskim troškovima, onda može pronaći plodno radno polje tik kraj svojih vrata, pa nije potrebno da na prvom mjestu započinje s članovima parlamenta.

Ni Sjever ni Jug još međusobno nisu jedinstveni, a Stjepan Radić, koji je vrlo drzak, ali koji također kojiput zna pogoditi srž stvari, u parlamentu je zavi-knuo da vlastodršci u Beogradu eksploatiraju nova područja, pri čemu ga je snažno podržao Svetozar Pribičević, bivši učitelj koji nikad nema dlake na jeziku. Točno je, na primjer, da Srbija pridonosi manje poreza nego nova područja. Razni prijedlozi zakona moraju već biti gotovi da bi se u ovim različitim dijelovima države dovelo do jedinstvenog oporezivanja, ali ni jedan ministar se ne usuđuje te nacрте predložiti parlamentu, s jedne strane možda zato što se ne usuđuje povisiti plaćanja Srbije, a s druge strane možda zato što ne zna gdje bi mogao pronaći korpus činovnika pod čijom bi upravom novi sustav funkcionirao bez greške. I sad se pojavio s nekakvim novim nacrtom prema kojem se porezi u novim područjima umanjuju, što je međutim u gospodar-skim i političkim krugovima loše primljeno.

Stvar, dakle iznova ne funkcionira i stoga se već govori o novom, o kabinetu široke koalicije. Kao da to ne bi bila ista stvar. A ipak to mora biti drukčije, zato što jugoslavenski narod postaje nestrpljiv. Hoće li se sve samo od sebe poboljšati, pita se Jugoslaven. A onda smjesta dodaje poznatu poslovicu: ako magarac mora čekati dok trava naraste, može u međuvremenu uginuti. Ako unutrašnja politika Vlade ne zadovoljava Jugoslavena, on isto tako dobro-stivo ne prihvaća ni vanjsku. Ni u jednoj se ne može prepoznati nekakav sus-tav, smatra on, a što se tiče vanjske politike, izgleda kao da Vlada još traži sustav, liniju koju bi mogla slijediti. Vrluda se s jedne strane na drugu. To je ipak razumljivo, barem za one koji zemlju poznaju otprije. Prije rata su pri-jatelji Srbije bili oni koji su određivali vanjsku politiku. Prvo Austrijanci, pod Obrenovićem, poslije Rusi. Takvi bi se prijatelji i danas još mogli pronaći, ali Jugoslaviji se ne pristoji voditi samostalnu politiku i to prepustiti prijateljima. Na tom će dakle području nedostajati iskusnih političara. Koji kurs sad treba slijediti u vanjskoj politici, o tome Jugoslaveni opet ne dijele isto mišljenje. Jedni tvrde da se rat s Italijom na dugu metu ne može izbjeći i zahtijeva da se cjelokupna politika orijentira prema tome, da se u tom slučaju ne bi vodio rat na dvije fronte. To dakle znači da se treba pomiriti sa svojim neprijateljima, ili pak i to da treba sklapati takve saveze, da tim neprijateljima prođe volja da sudjeluju u ratu s Italijom.

Drugi tvrde da treba početi voditi srednjeeuropsku politiku. Tako je nešto već nastojala postići Mala Antanta, koju se sada smatra bezvrijednom, što je ona po mome mišljenju od samog nastanka već i bila. Opet drugi tvrde da isključivo balkanski savez može održati mir. To je možda i točno, ali nije baš jednostavno usuglasiti sve balkanske države s njihovim različitim interesima. Zajedničko nastupanje Rumunjske, Bugarske, Grčke i Jugoslavije zasad je još naivno i nerealistično.

Jugoslaveni su najednom iznenađeni sporazumom između Francuske i Jugo-

slavije! Taj je sporazum ovdje doduše vrlo dobro primljen, ali posebno visoko ga se izgleda ne uvažava. Naravno, ne zna se sadrži li taj sporazum više nego što je izneseno u javnost, ali, ako ne sadrži više, onda zapravo ništa drugo nije dogovoreno, tako govore mnogi, što je već i bez sporazuma bilo nepobitno. Je li tim sporazumom učinjeno nešto dobro ili loše, danas se još ne može ocijeniti i to ovisi o razvoju političke situacije u Europi. Ima i nekih koji vjeruju da se Francuska neće zaustaviti na tom sporazumu, da će još slijediti daljnji sporazumi s balkanskim državama. Onaj tko u to vjeruje, ujedno nudi objašnjenje činjenice da Italija baš i nije posebno ugodno iznenađena francusko-jugoslavenskim sporazumom, iako on izgleda miroljubivo. U svakom je slučaju Francuska ovdje osujetila talijansku politiku.

Het Vaderland, 19.10.1929.

Aleksandrovo kraljevstvo dobilo je novo ime

Država se trebala zvati Jugoslavija već 1919. godine

Zašto se Italija onomad tome protivila

Jedan dopisnik s Balkana piše 07. listopada sljedeće: pri krojenju nove karte svijeta u Parizu nakon rata, u pogledu Jadranskoga mora sukobljavala su se dva stajališta. Francuski generali zahtijevali su da nova država južnih Slavena bude što veća i što moćnija kako bi služila kao učinkovita protuteža, nešto kao stalna prijetnja Italiji proširenoj austrijskim obalnim područjima oko Trsta, a kasnije i Rijeke te na sjeveru do Brennera. Oni su i zagovarali naziv Jugoslavija.

Zbog toga su razloga, naravno, kako vojni tako i diplomatski talijanski krugovi pokušavali osujetiti te težnje, a pritom su pronašli podršku dvoje saveznika na Balkanskom poluotoku, naime Rumunjske i Grčke kojima nije nimalo bila draga mogućnost prevage jedne snažne Jugoslavije. Osim toga, naziv 'Jugoslavija' davao je povoda za pretpostavku da je u tu zemlju uključena i jedina preostala južnoslavenska država, naime Bugarska, koja je iz rata izišla gotovo potpuno onemoćala. Takva perspektiva nikako nije odgovarala dvjema balkanskim državama i Italiji, ali ni Engleskoj.

Pametno iskoristivši zahtjeve Hrvata, Slovenaca, pa i Crnogoraca za garantiranu ravnopravnost sa Srbima u svakom smislu, koje su jasno izrazili prije pristupa u novu veliku slavensku državu, predstavnik Italije u 'Velikoj petorici' predložio je da se nova država nazove 'Kraljevina Srba, Crnogoraca, Hrvata i Slovenaca'. Pašić i kralj Aleksandar davali su sve od sebe kako bi spriječili dodjeljivanje tog nepraktičnog, a i netaktičnog naziva te kako bi postigli priznavanje države pod imenom 'Jugoslavija' koje su zagovarali. No svi njihovi pokušaji bili su uzaludni: naziv je samo postao nešto kraći - država je dobila ime 'Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca'.

To je ime dalo povoda mnogim unutrašnjim trzavicama. Hrvatima nije bilo po volji da im se ime pojavljuje tek na drugom mjestu, jer se tako i u nazivu ističe srpska hegemonija.

Pojavio se otpor i među neslavenskim manjinama (Muslimanima, Nijemcima, Mađarima, Rumunjima, Albancima i Židovima, a i među Makedoncima koji su bili protiv pripojenja u istu državu sa Srbima), u prvom redu protiv utjecaja većinskih naroda (Srba, Hrvata i Slovenaca).

Još uvijek nezadovoljni

Sada je ime promijenjeno. Diktatorskom odlukom. A ujedno je provedena i nova upravna podjela. No ni sada ljudi nisu zadovoljni. Hrvati se bune zato što su sjedinjeni s drugima. Srbima je žao što je nestalo povijesno ime 'Srbija'.

O novoj podjeli

Područje bivše Srbije nije ostalo jedinstveno, nego se našlo u četiri različite banovine, što je velik udarac za Srbe. Povjerljivo objašnjenje njihove vlade - koje, naravno, nije za javnost - da je takva podjela izvršena s ciljem da u svakoj od te četiri banovine Srbi čine većinu stanovništva kako bi se osigurala srpska prevlast, slaba im je utjeha.

I Bosnu je zapala ista sudbina. I ona je sad podijeljena između četiri banovine s ciljem da se razdvoji većinsko muslimansko stanovništvo kako ni u jednoj banovini ne bi činilo većinu.

Ujedno valja primijetiti da su zbog ugađanja Hrvatima, Slovencima, Crnogorcima i Makedoncima, koji su činili najsamostalnije i najnezadovoljnije elemente troimenoga kraljevstva, njihovi teritoriji ostali potpuni. Zetska banovina s Crnom Gorom kao središtem postala je čak dvostruko veća od bivše crnogorske kraljevine pripajanjem dijelova koje je već otprije željela posjedovati, između ostalog i Boke Kotorske s najvećom ratnom lukom u državi.

Unatoč tomu, kao što je već rečeno, Hrvati, Slovenci, Muslimani i Makedonci, da ne govorimo o drugim narodima, nisu nimalo zadovoljni.

A kako će funkcionirati nova podjela, pokazat će vrijeme. Zasada se još ne može ništa predvidjeti ili pretpostaviti. Mnogo toga ovisit će o izboru upravnog kadra. Zacijelo će, pogotovo u početku, biti velikih poteškoća pri obavljanju funkcija s proširenim ovlastima. A kada se uzme u obzir da Jugoslavija trenutačno ne raspolaže s dovoljnim brojem činovnika spremnih za obavljanje novih teških i složenih poslova, može se razumjeti da su u samoj zemlji, opće uzevši, ljudi prilično skeptični u pogledu uspjeha reforme - barem u početku - i da očekuju još raznorazna iznenađenja.



V ILUSTRACIJE



V ILUSTRACIJE

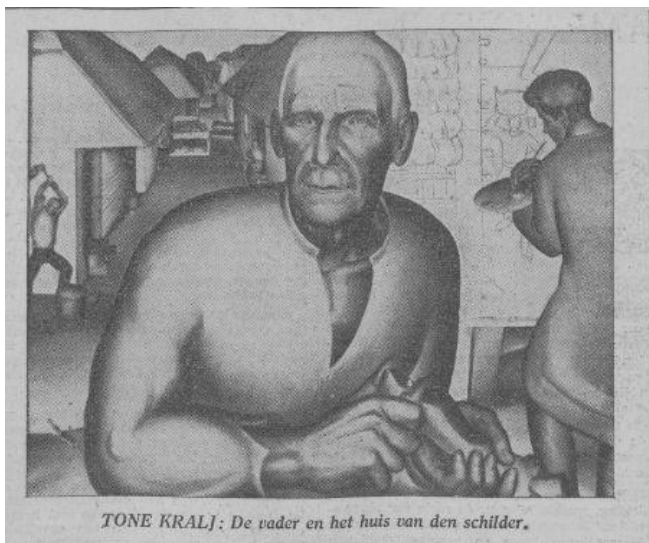
Algemeen Handelsblad, 07.02.1929.



Možemo biti spokojni. Odlučena je sudbina „lepih“ predstavnica evropskih zemalja. Petnaest kraljica koje su učestvovala u takmičenju: 1) Engleska, 2) Francuska, 3) Mađarska⁸⁶, 4) Danska, 5) Italija, 6) Španija, 7) Austrija, 8) Rusija, 9) Irska, 10) Poljska, 11) Grčka, 12) Nemačka, 13) Holandija, 14) Jugoslavija i 15) Švajcarska.

86 Te 1929. godine titulu najlepše Evropljanke ponela je Mađarica Elizabeta Simons.

Algemeen Handelsblad, 06.10.1932.



Tone Kralj:
Otac i slikareva kuća.

Het Vaderland, 13.09.1927.



Srpski predsednik vlade⁸⁷



Voda srpske opozicije⁸⁸

87 U pitanju je Nikola Pašić, mada sličnost nije ubedljiva.

88 U pitanju je Ljubomir Davidović, osnivač Demokratske stranke.



De Tijd, 19.10.1932.

Savremena umetnost.

„Pesma Crnih Gora“. Uskoro će se pojaviti prvi film kompanije *Intern. Eido-phon N.V.*⁸⁹ pod naslovom „Pesma Crnih Gora“. Film se odigrava u planinama Jugoslavije.

89 U pitanju je udruženje s ograničenim jemstvom, osnovano u Amsterdamu sredinom 1932. radi propagiranja filmova s katoličkim sadržajem i/ili pogledom na svet.

Nieuwsblad van het Noorden, 13.05.1931.



Srpske seljančice u svečanoj nošnji

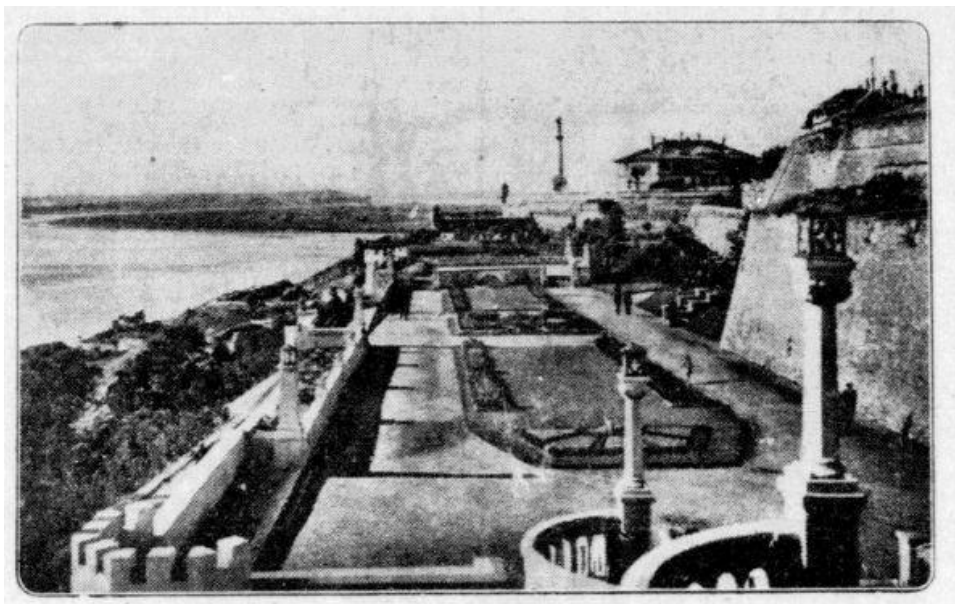
Rotterdamsch Nieuwsblad, 15.09.1923.

Osvežavajuće piće



Srpski prodavac vode

De Telegraaf, 01.01.1932.



Kalemegdanski park u jugoslovenskoj prestonici na ušću Save u Dunav

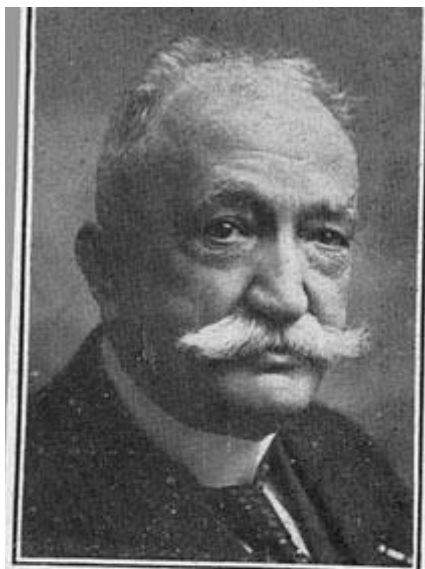
De Telegraaf, 01.10.1932.



*Seoska svadba Toneta Kralja na Jugoslovenskoj izložbi
u muzeju Stejdelek.*

Otac i sin Merens

Algemeen Handelsblad, 20.09.1926.



Consul Merens †

De heer Meinard Merens, een bekende Amsterdamse figuur, is na korte ongesteldheid in de badplaats Nauheim overleden. Hij was consul-generaal van 'Zuid-Slavië en deken van het Amsterd. consulaire corps.

Konzul Merens †

Gospodin Meinard Merens, znamenita ličnost Amsterdama, preminuo je posle kraće bolesti u banji Nauhajm. Bio je generalni konzul Jugoslavije⁹⁰ i doajen amsterdamskog konzularnog kora.

90 Meinard Merens (1856-1926) bio je i počasni konzul Kraljevine Srbije pod Aleksandrom Obrenovićem.



Izvor:

<https://www.geheugenvannederland.nl/en/geheugen/view?coll=ngvn&identifier=WITS01%3A111032>
Portret konzula M. Merens. Izradio ga je 1919. holandski slikar Simon Maris.

Izvor:

Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld

<http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/persoonlijkheden/#source=1&page=997&view=imagePane>

Merens, Cornelis Dirk. – Consul-Generaal van het Koninkrijk Joegoslavië; President-Comm. der N.V. M. Merens & Co. – Geb. te Amsterdam, 29 Augustus 1881. – Vader: wijlen Meinard Merens, Consul-Generaal van het Koninkrijk Joegoslavië, op-
richter en eigenaar van de fa. Merens & Co., welke fa. later overgevoerd werd in de N.V.; Moeder: wijlen Alida Constantia Margaretha van Goor. – Geh. met Henriëtte Louisa Hautman. – Na het bezoek aan de H.B.S. 5-jar. werkte M. eenige jaren op verschillende handelskantoren in het buitenland ter voorbereiding van zijn handelscarrière, waarna hij in de zaak van zijn vader werd opgenomen. (Hans blijft hij nog als Pres. Comm. in nauw contact met de N.V. – Zijn benoeming tot Consul-Generaal dateert uit 1927 en werd hem verleend nadat hij gedurende zijn een jaar als Consul werkzaam was geweest. – Voorts is M. Vice-voorzitter van de Nederlandse Joegoslavische Kamer van Koophandel, Voorzitter en medestichter van de Stichting „Nederl. Beeldende Kunst in Buitenlandsche Musea, onder bescherming van H.M. de Koningin”. Aan zijn vele benee-
dingen is het te danken, dat het Prins Paul Museum te Belgrado verrijkt werd met een Nederlandsche afdeling in onze Nederlandsche beeldende kunst met een aantal werken van moderne meesters vertegenwoordigd wordt. M. bezocht op zijn vele buitenlandse reizen nagenoeg heel Europa, Noor. Indië en een gedeelte der Britsche koloniën. – Zijn verdiensten werden door de Regering van Joegoslavië erkend met de benoeming tot Commandeur in de Kroonorde en Drager van het Grootkruis van de St. Sava orde. – M. is een hartstoechtelijk liefhebber van zeilen en vissen en brengt zijn zomers maanden bij voorkeur op onze Hollandsche plassen door. – Binnenkort 48, Amsterdam.



Merens, Cornelis Dirk, generalni konzul Kraljevine Jugoslavije; predsjednik firme M. Merens & Co. – rođen u Amsterdamu 29. avgusta 1881. – Otac: pokojni Meinard Merens, generalni konzul Kraljevine Jugoslavije, osnivač i vlasnik firme Merens & Co, koja je kasnije pretvorena u društvo s ograničenim jemstvom; majka: pokojna Alida Konstancia Margareta van Hor. – Oženjen Henrijetom Hautman. Nakon što je pohađao srednju školu pet godina radio je nekoliko godina u različitim trgovačkim kancelarijama u inostranstvu radi upotpunjavanja svog poznavanja trgovine, nakon čega je primljen u firmu svog oca. Trenutno je kao predsjednik još u redovnom kontaktu s firmom. – Njegovo imenovanje za generalnog konzula Jugoslavije usledilo je 1927. godine i uručeno mu je nakon što je godinu dana radio kao konzul. – Merens je uz to počasni potpredsjednik Holandsko-jugoslovensketrgovinske komore, predsjednik i suosnivač udruženja

„Holandska likovna umetnost u stranim muzejima pod patronatom Nj.K.V. Kraljice“. Njegovom neumornom angažmanu treba zahvaliti što je Muzej princa Pavla u Beogradu obogaćen Holandskom salom u kojoj je naša holandska savremena likovna umetnost predstavljena s pedesetak dela savremenih autora. Merens je na svojim mnogobrojnim putovanjima proputovao skoro čitavu Evropu, holandsku koloniju Indoneziju kao i deo britanskih kolonija. – Za svoje zasluge dobio je priznanje jugoslovenske vlade koja ga je proizvela u komandanta i nosioca ordena Velikog krsta Svetog Save. – Merens je strastveni ljubitelj jedrenja i pecenja tako da svoj letnji odmor najradije provodi na holandskim jezerima.

Leeuwarder Courant, 07.05.1927.



*Novi srpski poslanik u Hagu,
S. Đurić*

Nieuws van den dag, 11.08.1920.

der jongste vergadering van aandeel-houders
's-HAGE, (Amsterdam), 9 Aug. 1920.

Schaken.

De Heeren Lasker en Capablanca zullen
in Januari te Havana 24 partijen schaak
spelen om het wereld kampioenschap

Naar Servië.

De tooneelspeler Willem van der Veer
gaat als employé der Vickers-luchtvaart
Mij. naar Servië.

AMSTERDAM (Amsterdam), 9 Aug. 1920

Koersen.

Certificaten	230
N. I. Hand. Bank	290
Kol. Bank	330
H. V. A.	785
Internatio	815

Pozorišni glumac Vilem van der Ver⁹¹ ide kao službenik aviokompanije Vickers⁹² u Srbiju.

⁹¹ Willem van der Veer (1887-1960) bio je popularan holandski pozorišni i filmski glumac. Igrao je između ostalog u filmu „Nada“ (Op hoop van zegen) koji je snimljen po istoimenoj drami poznatog holandskog pisca Hermana Heijermansa. Ta drama je početkom dvadesetog veka preko nemačkog prevoda izvedena tri puta i u Narodnom pozorištu u Beogradu.

⁹² Počeci holandske avio-industrije vezani su za britanski konzorcijum Vickers

Pismo o nabavci slike Pita Mondrijana kao poklon Muzeju princa Pavla
u Beogradu

16.04.1931.

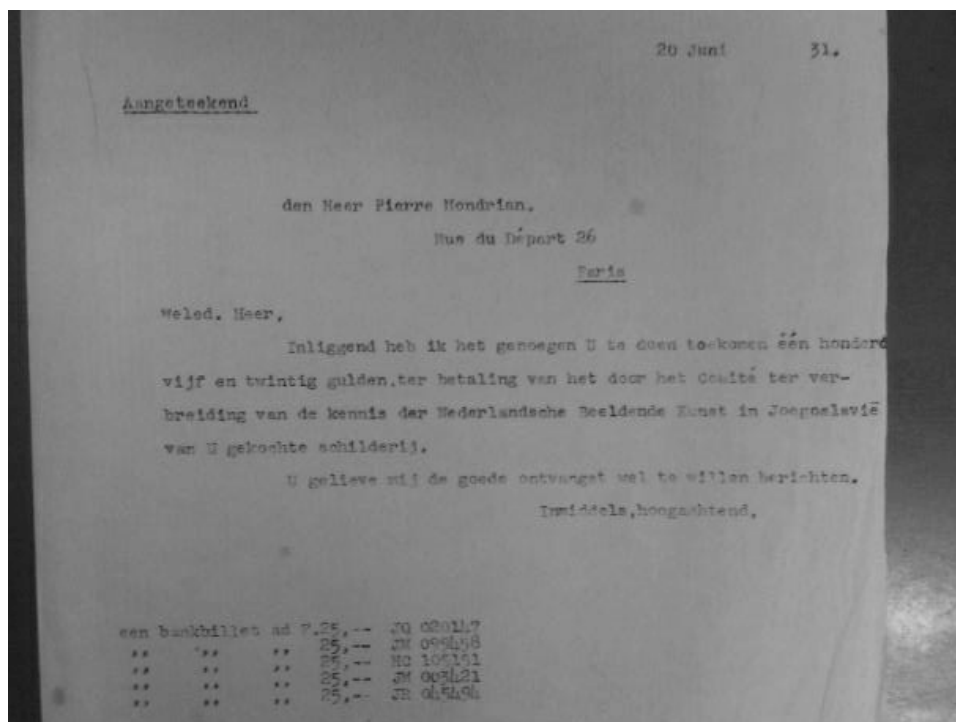
Amsterdam den 16 April 1931 -

Mijnheer,

De Commissie ter verbreiding van
de kennis der Nederlandsche Beeldende Kunst en
Yugoslavië verzocht mij u te verzeken de goedheid
te willen hebben van het Prins Paulmuseum te
Belgrado een Werk van Piet Mondrian te willen
aankopen. (Beeld is een der zijn meest moderne wer-
ken). Zoo u goedgunstig wilt beschikken zal dit
werk gesonden kunnen te worden (voor kosten der Commissie)
aan de Heer C. W. Baard Directeur van het Stedelijk
Museum te R' dam.

De Commissie bestaat uit de Heeren
Prof Dr. Tilanus President
A. M. van der Meulen Secretaris
H. A. van der Meulen penningmeester
Dr. van Gelder gen. museum den Haag (Directeur)
Jan H. van der Meulen.
Prof. Wolter
H. Buisman Dir. Stedelijk Museum.

Potvrda o uplati honorara Pitu Mondrianu



20.06.1931.

Poštovani gospodine,

Ovim imam zadovoljstvo da Vam pošaljem sumu od jedne stotine dvadesetipet guldena na ime kupovine Vaše slike od strane Komiteta za širenje znanja o holandskoj umetnosti u Jugoslaviji.

Molio bih Vas da mi potvrdite prijem.

S poštovanjem

Paris le 22 juin '31
26 rue du Départ.

Mesdames Mes,

Mesdames Je vous envoie
la grande enveloppe van
het bedrag van mijn schil-
derij te melden en ik geef
het verdere Comité mijn
erkentelijkheid te doen weten
voor de betrouwbare waardering
met de meeste begroeting.

Piet Mondrian

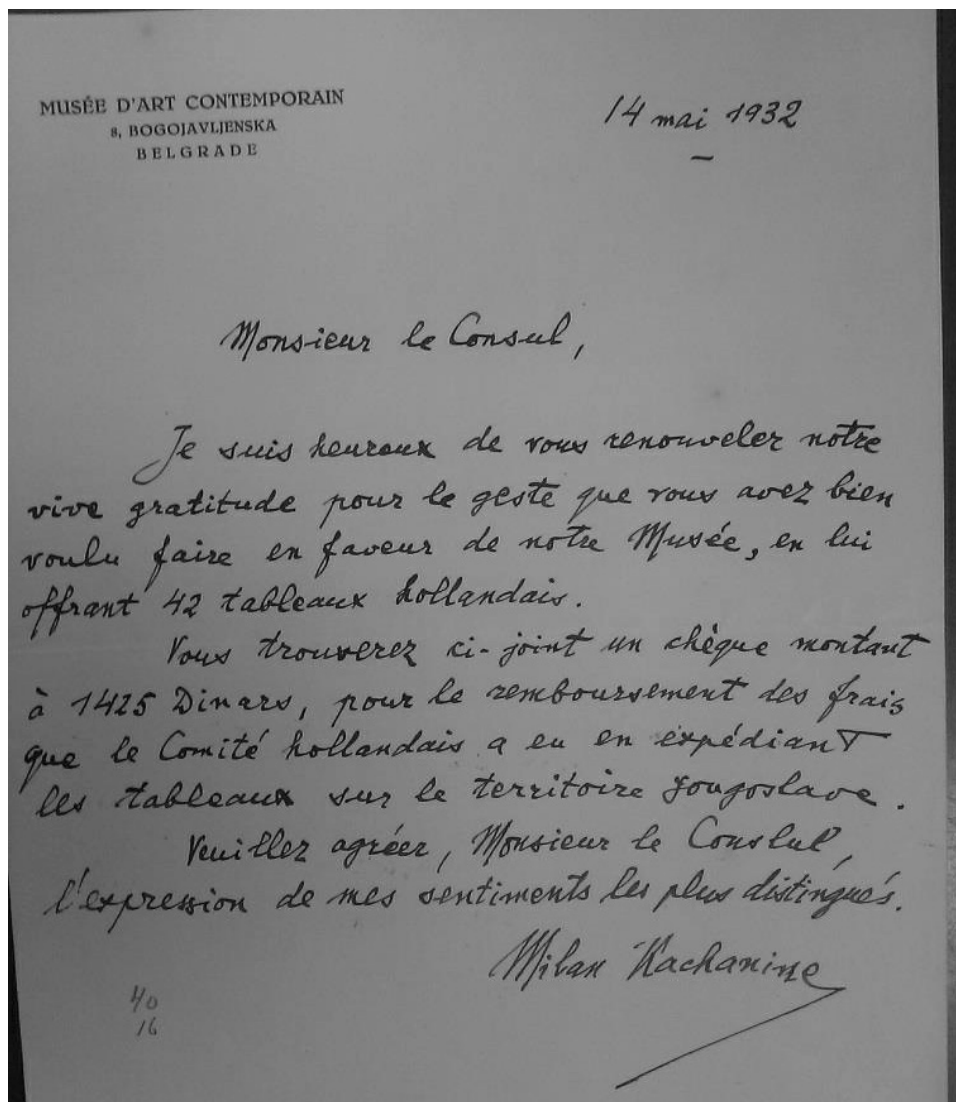
22.06.1931.

Poštovani gospodine,

Sa zadovoljstvom Vam potvrđujem prijem iznosa za moju sliku i poštovanom
Komitetu izražavam zahvalnost za pokazano uvažavanje.

Pit Mondrijan

Pismo zahvalnosti Milana Kašanina



14.05.1932.

Gospodine Konzule,

Srećan sam što mogu da Vam prenesem našu izraženu zahvalnost za gest koji ste učinili u korist našeg muzeja doniranjem holandska 42 platna.

U prilogu ćete naći ček na 1425 dinara kao nadoknadu za troškove koje je holandski Komitet imao oko slanja slika do teritorije Jugoslavije.

Primite, gospodine Konzule, izraze mojih najdubljih osećanja.

Milan Kašanić

Korišćeni izvori

Dnevna i periodična štampa:

Originalni naziv	transkripcija	značenje
<i>De Telegraaf</i>	De Telehraf	Telegraf
<i>De Rotterdamsche Courant</i>	De Rotterdamse Kurant	Rotterdamske novine
<i>Nieuwe Rotterdamsche Courant</i>	Niue Rotterdamse Kurant	Nove rotterdamske novine
<i>Algemeen Handelsblad</i>	Alhemejn Handelsblad	Opšte trgovinske novine
<i>Op de hoogte</i>	Op de hohte	Informer
<i>De Tijd</i>	De Tejd	Vreme
<i>Limburgsch Dagblad</i>	Limburhs Dahblad	Limburški dnevni list
<i>De Tribune</i>	De Tribine	Tribina
<i>Voorwaarts</i>	Vorvarts	Napred
<i>Kunst en Letteren</i>	Kunst en Leteren	Umetnost i književnost
<i>Het Vaderland</i>	Het Vaderland	Otađzbina
<i>Nieuws van den dag</i>	Nius van den dah	Novosti dana
<i>Leeuwarder Courant</i>	Leuvarder Kurant	Leuwardenske novine
<i>Nieuwsblad van het Noorden</i>	Niusblad van het Norden	Novine severa

Radovi:

Milošević, M. 2006. „Diplomatski odnosi Kraljevine S.H.S. i Kraljevine Holandije. U: *Diplomatija*. Đorđe N. Lopičić (red). Beograd: Vaša knjiga.

Novaković-Lopušina, J. 1999. *Srbi i jugoistočna Evropa u nizozemskim izvorima do 1918*. Beograd: Revision

Novaković-Lopušina, J. 2005. „Jugoslavija u holandskim bedekerima tridesetih godina 20. veka“. U: *Sa bedekerom po jugoistočnoj Evropi*. Đorđe Kostić (red). Beograd: Balkanološki institut, str. 195-217

Novaković-Lopušina, J. 2008. „Tussen balkanisme en oriëntalisme: Emants over Bosnië en Herzegovina“ / „Između balkanizma i orijentalizma: Emants o Bosni i Hercegovini“/. U: *Werkwinkel*. Poznan, 3 (1), str. 31-44

Nederlands letterenfonds dutch foundation for literature

Deze uitgave is mede tot stand gekomen
dankzij een subsidie van het Nederlands
Letterenfonds.

Objavlјivanje ovog broja pomogao je
Holandski fond za književnost.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

